

МАКСИМ
РИЛЬСЬКИЙ

ЛЕРЖАТІНА С. П. МИХАЛІЧ

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

 ТВОРИ

В ТРЬОХ
ТОМАХ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ-1955

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

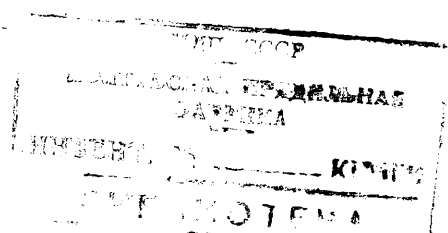
ТВОРИ

ТОМ

II

Поєми й цикли

11111

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ-1955

С Л О В О П Р О П А Р Т І Ю

Водою скроплена живою,
Неопалима у вогні,
Незламна в праці й серед бою,
Єднаючи труди й пісні,
Іде роудиною одною
Країна Рад в незгасні дні.

Твій ранок, земле, все ясніший,
Все гарячіший розмах твій,
І вітер творчості колише
Діброви в тиші степовій.
Рука історії запише
Тебе у книзі золотій.

Вітчизно рідна! Розтрощила
Ти мур ворожих перепон,
У комунізм свої вітрила
Щасливий править Волго-Дон,
І непоборна наша сила,
Яку не взяти у полон!

Кому ж чолом за це віддати?
Звідкіль ця вись і глибина?
І хто, могутній, міг з'єднати
Серця, уми і племена?
У нас усіх єдина мати —
І зветься Партія вона.

Побачить світло світанкове
Ще очі ледве-ледь могли,
Коли свій прапор пурпуровий

У путь пролетарі взяли,
Коли злетілись для розмови
У Таммерфорсі два орли.

О, скільки тих доріг лежало! —
Одна до щастя простяглась,
І сонце руки ті з'єднало,
З яких незламна міць лилась.
Із іскри — полум'я повстало,
Із «Искры» — «Правда» зайнялась.

У невичерпній ти насназі,
Вітчизно, рушила у путь,
Щоб давнє марево фантазій.
В прекрасну дійсність обернуть...
Рожевої кімнати в Празі *
Не можеш, рідна, ти забути!

Дорога в далеч пролягала
І кремениста, і важка,
Та перемоги всі долала
Невтомна мисль більшовика,
Вона робітника збрала
І селянина-рілляка.

Вітчизно! У твоїм просторі.
Встають будови до небес,
Кремлівські відбиває зорі
Блакитноводий Дніпрогес,
Під сяйвом генія із Горі
Народ для вічності воскрес.

Полки змітаючи ворожі,
Ти перемогу здобула,
Бо при кермі, бо на сторожі
Всякденно Партія була,—
І комунізму дні погожі
Майбутнє людству розстила.

Неволю Праги і Варшави
Радянські воїни змели,

* Мова йде про Празьку конференцію партії 1912 р.— М. Р.

І відсвіти гучної слави
Усю планету обняли,
Похід народу величавий
Знамена Партії вели.

Згадають на всесвітнім святі
Земні щасливі племена,
Як для Гореза і Гольятті
Сіяла правди глибина,
Як горло клеветі проклятій
Затисла, гнівная, вона.

Ти, Партіє, високу віру
В народів послана кріпить,
Кривавих паліїв сокиру
Тобі єдиній розтрошить,
І сніжноперий голуб миру
Над океанами летить.

Проймає погляд соколиний
Віків грядущих далечінь,
І Партія права людини
Для всіх підносить поколінь,
В степах нової України
Морська леліє голубінь.

Як світоч правди світовсі,
Благословенна ти в віках!
Вітчизни трудові герої
Тебе несуть в своїх серцях,
В своїм священнім неспокої
Торуєш ти до сонця шлях.

Хай тінь потворну відкидає
Сутана папська по землі,
Хай Уолл-стріт війни жадає,
Хай прагнуть крові гади злі,—
Народ радянський все здолає
Із Партією на чолі.

Ми горді, Партіє, тобою!
Веде до щастя путь твоя!

Як вільне море в час прибою,
Радянська гомонить сім'я —
І стоголосою хвалою
Квітчає Партії ім'я.

14 серпня 1952 р.

ГАННУСЯ

1

Під небом соковитим і дзвінким,
Де ходить вітер теплий і рум'яний,
Вони будують променистий дім —
Ці прості — ці засмалені — титани.

Перелітає щиглик. Горобці
В хмизу густому підіймають галас.
Ганнусю з узликом малим в руці!
Давно ти ясно так не усміхалась.

Вони будують. Гомонять пилки.
І мулярі, зап'яті фартухами,
Мов граючись, веселі цеглинки
Перекидають вірними руками.

І в хаосі розкиданих стовпів,
Серед шалівок, каменю та глини,
Зринає віщий і міцний порив,
Мов весняне ячання лебедине.

Підгострюючи гембля, дід Мартин
Розказує щось плутано-безкрає,—
І раптом серед мулярів один
Ганнусі просто в вічі зазирає.

Високий, рівний. Селезень густий *,
Як оком кине — бідне серце в'яне.
В його гармошці італійський стрій,
А голос — вітер теплий і рум'яний.

* Селезень — тут — чуб, чуприна (обласне).— М. Р.

Вечорами по тиші безкрай
Тіні ходять, шумлять голоси.
Шовк твоєї, Ганнусю, коси
Домовик уночі розплітає.

Хтось проходить, іде, шелестить.
І Рябко нашорошує уші.
— Цить, Рябчику, цить!
Весна заколисує душі.

У Ганнусі з маленької ніжки
Не спаде на траву черевик...
...Патягає рожеві віжки
В небі ранній візник.

Знов робота, кипіння, тесання,
Виростає, всміхається дім,—
І змішалися праця й кохання
Під наметом умито-дзвінким.

— Цей дім для нас росте і спіє
І в вікнах золотом горить —
З каміння, дерева та мрії
Міцної, як співуча мідь.

Ганнусю! Вийдемо по сходах
І гляньмо вниз і навкруги!
Пливуть човни на вольних водах
І зеленіють береги.

В полях плуги, іржання коней
І голоси плугатарів,—
І наче моря дух солоний,
Жагучий вітер надлетів.

Чорніє дим, і шум строкатий,
І димарів суворий ряд,—

І тчуться снігові полотна
Для наших радісних дівчат.

Ганнусю! Сестри! Браття миле!
Будинок — наш! Не твій, не мій!
Таке просте та зрозуміле,—
Гармошки золотої стрій.

1923-1924

КІНЬ

Носив я рицаря на бойовім сідлі.
Було, як у похід барони й королі
Герольдам повелять васалів іскликати,
Я з радості гризу у стайні ржаві грати
І жовтий кидаю у жолобі ячмінь.
І от ведуть мене. Співає далечінь,
І сонце виграє, як золото корони...
Під пишним пурпуром хвилястої попони
Стою і землю б'ю гарячим копитом
І жду хазяїна. Уже його шолом
Горить на ганку. Пси йому об ноги труться
І в жінки вірної покірні сльози ллються.
Пора! В стремено став і скочив на сідло —
І силою мене чудною понесло
Туди, де ржання труб і співи стріл жагучих,
Де б'ються рицарі у панцирах блискучих,
Де зброя брязкає, де море корогов,
Де так принадливо лоскоче ніздрі кров!
Лечу я, злившись з бійцем в єдине тіло,
І навіть не здригнуся, як ноги придушили
І затоптали в пил, неначе гробака,
Необережного, смішного бідака,
Що йшов, хитаючись, немов вина напився
Чи з праці рабської ганебно натомився.

А в дні, коли війна, як вітер весняний,
Стихала в далечі до но́вої війни
І в пушах шелестів осінній шум шовковий,
Збирались рицарі на герці і на влови.
Як весело було широкими грудьми
Повітря краяти! І як слухняно ми,

Залізом гнuzдані, убрані в злото коні,
Корилися вузькій, безжалісній долоні,
Що вмiла іноді, у перемоги час,
Недбалим приторком нагородити нас
За службу вірною, за піт і за хрипіння!
Як гордо мчали ми через рови й каміння
Услід за соколом, що, впавши на траву,
Живими кігтями впивався в плоть живу,
Як пробивалися між плетивом гіллястим
За ланню бистрою, за кабаном ікластим!
Звірячі і людські ревіли голоси,
На шкуру вепрову чіплялись люті пси
І кучерявий мох крiвлею червонили
І мертві падали...

А дерева стелили
Багрянi килими й убруси золоті,
Бенкет готуючи для тих, кому в житті
Усі здаються дні бенкетом пурпуровим,—
І рiг віщав тріумф розбудженим дібровам.
Які далекі дні! Примарний сон який!
Проте і досі я поранок той ясний
Не раз пригадую, коли свого пана
Востанне я носив...

Ми вирушили зрана
Ловити звірину. Блискуче коло дам,
Одваги й пильності додаючи ловцям,
Всіма веселими процвітане цвітами,
Стояло на горбі, лямованім кущами,
Що ніжно їх повив густий і темний хміль.
Як на долоні, все виднілося відтіль.

Рожевий день палав, гули на квітах бджоли,
Пташки сміялися — і наче ще ніколи
Так легко по ярах зелених я не мчав.
Я волю панову іще раніше знав,
Ніж він торкав мене дзвінкою острогою,
Чи стишував ходу навиклою рукою,
Чи владно шепотів: «як вітер той, неси!»
Нараз, коли здаля озвались перші пси.
Він зупинив мене — і нагло затремтів я,
І все потьмарилось: струнких ялин верхів'я,
І квіти зрошені, і далечінь лугів,

І сині небеса. Тяжкий і лютий гнів
Мого володаря вкусив, як та гадюка.

Хто завинив йому, кому судилась мука,
За що судилася,— не відав я й не знав,
Але той гнів мене отрутою сповняв,
Хоч ані слова пан, ні слова не промовив...
І раптом він гукнув:

«У пушу, що для вловів
Усім заказана, опріч мене й гостей,
Хто смів закрастися? Псарі! Пахолки! Гей,
Беріть навперейми!»

І остроги сталеві
Вп'ялися у боки мені, його коневі,
Слузі незрадному...

.....
Я мчав через яри,
Летів узгір'ями...

.....
Похилий і старий,
У дрантя вдягнений, рукою він одною
Обличчя захищав — і другою рукою
Дівчатко пригортав зацькований бідар.
Уже тяжкий йому чоло розсік удар,
Та грізний пан хотів скарать іще свавільця.
«Як, у моїм гаю на птицю ставить сільця!
А диб ніколи ти, старий, не куштував?»
І враз він дівчинку шалено одірвав
Од діда кволого, аж хриплячи з нестями,
І крикнув: «Коню мій! Ану-бо копитами
Стопчи маленьке це шкідливе гаденя!»
Ех, пане! Дарма ти ввіряеш на коня,
Що землю б'є сиру в коліно під собою,
Удила піною кривавлячи густою!
Даремно дався ти нестриманій злобі!
Ех, пане! Плакати хтось буде по тобі!..

Не знаю, що було. Не вмю розказати,
Чому, зірвавшись, мов вихор той крилатий,
Поміж бескети я, збезумівши, помчав...
Адже не раз колись я плоть живу топтав,
Не раз у натовпі прорізував людському

Жорстоку путь собі і панові своїому!
А тут... Бліде дівча... Очей німа блакить
І крик заглушений... О, й досі ще стоїть
Той крик мені в ушах!..

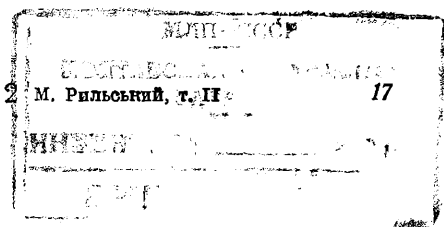
.....
Байраками, тернами
Я ніс господаря. Іздалека за нами
Щось бігло — кликав хтось — хтось марно
доганяв—
Дзвеніли копити...

А! Ти упав! Упав! —
І кістка хруснула під гнівною ногою...
Ех, пане! Буде хтось ридати за тобою!..

.....
Я втік. Ніколи вже не бачити мені,
Як тішать рицарів турніри голосні,
Ніколи у бою неситих не носити!
Навчився з ралом я покірливо ходити
І з трудівницьких рук достиглий їм ячмінь.
Коли ж господаря питають, що за кінь
До нього прибудивсь, і як, і звідкіля він,—
Я мислю: лиш тепер і хвален я, і славен —
І ржу тихесенько. А дівчинка струнка
Щебече: «Він мене до себе підпуска!
Він добрий!» І води з криниці набирає,
І напува мене, і ніжними взиває
Мене іменнями, і насипа вівса,—
І грає золотом густа її коса.

1927

/5950

МАРИНА

(віршована повість)

ПРОЛОГ - ПОСВЯТА

Неначе пвяшок, в серце вбитий,
Оцю Марину я ношу.

Т. Шевченко.

Закрався вечір, одшуміла праця,
Як сльози, затремтіли ліхтарі,—
Та діти наші ночі не бояться.

П'ятипромінна світиться вгорі
Зоря для них, і вже чудні слова їм:
Пани, підданці, королі, царі.

Та ми, ох, ми ще добре пам'ятаєм
Ганебний час, коли навчали нас
Тюрму повсюдну називати раєм.

У ладані, в густому шумі ряс,
Під чоботом жандарма стопудовим,
Під колісьми золочених коляс,

Не сміючи своїм озваться словом,
Трудящий люд жив роки і віки,
І думка тліла під глибоким сховом.

Але подвійний страдниці-жінки
Несли тягар у темряві подвійній:
Їм з терну шлюбні плетено вінки,

Не раз вони у пісні безнадійній
Надію виливали нам гірку,
Пили в трутизні трунки чародійні.

В дитинстві ще я пісню чув таку,
Що зосталась єдиною для мене,
Хоч досить їх, пісень тих, на віку.

Само життя колишне, староденне,
«Благословенне», прокляте життя
У пісні тій. Моя сестрице, нене,

Моя дружино, подруго, дитя,
Для тебе пісню ту переповів я*
Не для плачу та ніжного ниття,

Не для розваги, не для марнослів'я,
Ні! Щоб сказати: глянь в останній раз
На сон тяжкий, на давне безголів'я

І йди тверда й незламна, як алмаз,
В ясне майбутнє, йди без відпочинку,
Забувши дні неволі та образ,

Радянська, вільна трудівнице-жінко.

* Примітки даю (за сторінками) в кінці поеми.— М. Р.

ГЛАВА ПЕРША

Ідуть, ідуть панове.

А. Міцкевич.

I

Пан Людвіг нині в доброму гуморі.
Подагра заспокоїлась; надворі
Співає травень; зайчик на стіні
Трепече сонячно. Мов на коні,
Сидить пан Людвіг на стільці своїому,
Стілець-бо, бачте, зроблено старому
Такий, яких ні в кого не було:
Він за сидіння дороге сідло
Турецьке має — ще од діда спадок.
Вояки Пшемисловського нащадок
І сам життя немарно перейшов,
Не раз його непогамовна кров
На вчинки дивно-смілі покликкала,
Сама кипіла — і людей доймала.
Мов гість із давніх, із гучних часів,
Життя своє венгерським він кропив
Та втіхами. Зазнав він і двобоїв,
І різні фіглі молодечі строїв,
Що аж тепер, лише на згад про них,
З-під уса прискає нестримний сміх.
Ті витівки (бувало... ненароком...)
Вилазили, скажу брутально, боком:
Ну — тим... підлеглим, громадянам тим,
Що, як відомо, пожиточна їм
Хороша різка — ситить і навчає.
(Таку пан Людвіг певну думку має

І в практиці доводить щоразу).
Що ж! Кожну хамську рахувать сльозу,
Що з панських жартів впливає часом,—
То марна річ! Натомість баляндрасам
Та вигадкам, що живлять нам серця,
Хвалу складати треба без кінця,
А всякі ті демократичні штуки,
Що повстають із зайвої науки,
Студентам-голодранцям залишить...
Ех, молодість! Теперішні, утніть!
Які бували пишні полювання,
Які пригоди! В жодному романі
Не вичитає молодий читач.
Шкода! Тепер отак сиди, як бач,
Та згадує дні веселі і зальотні,
Та люльку сси... (Люльок чи не з півсотні
Розвішано в старого на стіні:
І прості, і химерні та чудні,
І куці, й довгі — ціла збираниця
За довгий вік. Молодші подивиться
Зумисне ходять: то наука їм).
Та над усе — і над музики грім,
Над шум вина, над герці молодечі
Пан Людвіг дві злюбив у світі речі:
Жінок і коні. Ах, оті жінки,
Спокусниці солодкі! Цвіт руки
Лілейної — повабні перса повні —
І очі соромливі та гріховні!
А голоси! Ніщо не надить так,
Як щебетання їхне. Певний знак,
Що перемога близько — то тремтіння
В звичайній мові. (Тільки треба вміння
Хвилину ту належну ухопить.
Любити — ге! Любити треба вміть!
На все є спосіб. Знав те ще Овідій,
Тому й умів і Левкоюю і Лідій
Ловити, як рибалка пліточки).
У тої голос чистий та дзвінкий
Дзвенить, мов скло,— а раниць, наче криця.
Та вміє з почуваннями таїться
І мову стеле рівно, як едаб...
Але яким цілунком опекала б
Одважного вона доби нічної!

А в тої мова тихою рікою
Плюскоче й рине... Так би в ту глибінь
І кинувся! Багато сотворінь,
Що сам їх бог на втіху нам призначив,
Пан Людвіг пестив, а ще більше бачив:
Усіх на світі, майте, не обнять.
От пані докторова — пригадать,
І то вогонь по всьому пройде тілі!
Шоправда, незабаром по весіллі
Нещасному (той лікар полковий
Був хоч учений, а не з як смішний,
Та ще й до жартів зовсім неохочий)
Вона втопилась там посеред ночі,
Де в воду сокір віти похилив.
Ах, як підступно сокір шелестів
У місячному млосному промінні!
Тоді плескали люди, що Яніні
(Так докторову звано) довелось
Зазнати мук — що муж почув про щось —
А був ревнивий... З тих усіх історій
Пан Людвіг мало не зробився хворий.
Знов інша, панна Зося. Та сама
Не мучилася,— а звела з ума
Того, хто звик іти до перемоги,
Не знавши впину посеред дороги.
Такий за серце був узяв відчай,
Що хоч стріляйся — чи її стріляй!
Проте — настала і хвилина втіх...
І все те, все уквив сипучий сніг,
Усе те зникло, наче слід на морі!
Пан Людвіг нині в доброму гуморі,
І згадують йому не боляче.
Постарівся,— але й тепер іще
Чимало в нього гарних покоївок.
Увечері, зібравшись на спочивок,
Він Кутернозі тільки знак подасть,
А той уже в дівочий покій шасть,
Неначе возк,— і мчить йому овечку.

II

Од панського будинку недалечко
Велика стайня. Що за коні там!

Сусіднім тільки маряться панам
Такі вві сні. Той кінь, що Магомета
Носив колись (це тема для поета,
І пан Тибурцій, мандрівний дивак,
Вже гриз її у віршах сяк і так),—
То кінь отой їх древо родословне
Розпочина. По плем'я чистокровне
Пан Людвіг до Аравії колись
У мандри їздив. Різні поплелись
Легенди з того,— і в однім романі
Малюються південні ночі тьмяні,
І місяць золотий, і бедуїн,
Що серед пісків проплива один,
Гойдаючися, мов на хвилях човен.
Роман той жестів таємничих повен,
І хитрих змов, і поглядів німих,
І сутичок кривавих, і утіх
Гарячого південного заласся.
А над усім там постать піднеслася
Того, хто на турецькому сідлі
Сидить тепер у себе при столі
І люльку палить. У чужому краї
Зучив він і порядки, і звичаї,
Еміра титул сам собі створив,—
А вивіз відти кілька жеребців*
Та кілька маток славного коліна,
Та згадку про старого бедуїна,
Що жінку мав молодшу за дочку.
Запону одхиляючи тонку
В своїм шатрі, вона його стрічала,—
І тепла ніч їх чаром чарувала,
І зорі колихалися п'яні
В оксамитово-чорній вишині.
Є, може, трохи й вигадок в романі,—
На те роман... *

Тимчасом у ридвані
Під'їхав хтось до ганку. Ну, пора
Стрічать гостей! І досі не вмира
У Пшемисловського дідівський звичай:
Хоч раз на рік, а вже конечне скличе
Сусідів він і родичів своїх
На верхогони. То для молодих
І свято, і розривка, і наука.

Летять вони, неначе стріли з лука,
На вірних, виїжджених скакунах,—
І старшим юність устає в очах,
І лица в дам то бліднуть, то палають,
А ніжні пальці віяла стискають,
Як милу руку... Звичаєм таким
Пан Людвіг славен у повіті всім,—
Та що повіт! Його по цілім краї
Усякий шляхтич уродзоний знає.
Тибурцій у поемі це списав
І з олімпійським ігрищем зрівняв
Змагання ті. Шкода лише, що рими
(Бува-таки йому морока з ними!)
Не завжди мчать, як горді скакуни,—
Бувають схожі іноді вони
На шкап отих, що в топчаку кульгають:
Немов біжать, — а з місця не рушають.

Як тих гусей шумливі табуни
Напровесні чи пізно восени
Злітаються над ставу тихе лоно
І каламутять голубінь затону,
І плещуть крилами, і гомонять,—
Так у подвір'ї повози шумлять,
З'їжджаючися на веселе свято.
Тут панночок на виданні багато,—
Ті з титулом, і з посагом тамті,
Є й старші панії, які в житті
Зросли шумливим, прянощами повнім
Солодкими...

Он в одязі шиковнім
Пан Леонард — веселий молодик.
Він дотепами тішить панство звик,
А ввічливий, немов картинка в книзі.
Щоправда... Він сьогодні... по мармизі
Карпа старого... Ну, нехай же хам
Шанується! Він, бачте, винен сам:
Гнідому зовсім не підтяг попруги,
І це вже — тільки здумати! — удруге...
Он пан Карпович — з диваків дивак.
Віддавна в філософії мастак,
Він метафізику зове: химера.
А над усе почитує Вольтера

Та Дідеро. А хто з його селян
У забобони вірить,— того пан
Карпович каже різками провчити:
На вільнодумство спосіб знаменитий
Підданих і підлеглих повертатъ.
Пан Людвіг ізлюбив розповідатъ
По келісі, у приятельськім колі,
Як той Карпович, завжди вірний ролі
Вигадника, колись-то захотів,
Щоб бусол на стовпі у нього жив.
Ну, то стовпа у землю закопали
І колесо велике приладнали,—
Звивай, лелеко, хоч яке кубло!
А птах собі прямісінько в село,
Не відаючи панової волі,—
Та й помостився, дурень, на стодолі.
Розгнівався Карпович: до стоматъ,
Це просто бунт! Пійматъ і прив'язатъ
До колеса нахабного зухвальця!
І гайдуки, що навіть руху пальця
Їм вистачить, щоб зрозуміть наказ,
Грузьке болото оточили враз,
Де походжав бунтар червононогий,
Ніякої не чуючи тривоги,
І на жаби статечно полював.
Уже забулось, хто його впіймав
Із гайдуків і що ужив за спосіб,—
Одне відомо: довго довелося б
Їм мучитись, коли б не той митець.
До пана спершу прилетів гінець
А там і бранця привезли, бідаху,
Що тріпотався од дурного страху,—
Та й прив'язали мотузком міцним
До колеса. Чи довго жив на нім
І чим кінчилась ціла та пригода,
Ніхто чомусь не пам'ята,— а шкода,
Бо всякі можна б висновки зробити.

Он віі опускає і мовчить
Карповичева жінка. Кажуть люди,
Що ці, повіті нині в чорне, груди
Не тільки з молитовних почуттів
Давніше хвилювались; що хотів

Карпович отруїтись через неї,
А врешті з філософії своєї
Зазичив благодатний супокій,
А що весна давно минула їй,
То байдуже, коли вона плебана
Обожує та льокая Степана.

Он їхня доня — так собі дівча...
Та як погляне часом з-за плеча,
То навіть Густав, красень гордовитий,
Радий би був той погляд ближче стріти.

Пізніш за інше панство прибула
Стара Мединська. Давні то діла,
Коли вона цвіла і чарувала!
Як вихор злотоіскрявий, промчала
І зникла молодість. Услід по ній
Сплило й багатство. Лиш одно старій
Лишилося — Мар'ян, синок єдиний:
Широкі плечі, погляд соколиний
Та смілий, і з-за правого плеча
Широкий помах довгого бича.
Кохуючися в конях і пригодах,
Останній він оддав би радо подих
За гордий жест, за вчинок, що в усіх
Посіяти б довічний подив міг.
Химерна того не судила доля,—
А мріє він про давню вольну волю,
Що блискала, як горобина ніч,—
І Запорозьку відродити Січ
(Хоча і польський з нього патріота)
Одважні плани укладає потай.
Тимчасом — ярмарків постійний гість
І панських учт — він небагато їсть,
Багато п'є: шляхетське діло пити,
А їсти — хлопське... От і знаменитий
Пан Замітальський уїжджає в двір.
Таке про нього часом, хоч не вір,
Оповідають дідичі сусідні.
Він витівки та жарти своерідні
Од давнього магнатства перейняв.
Та щоб читач усього не дознав
Із пісні першої,— на цім урву я.

На конях блискає, сіяє збруя,
Лящать бичі, і гроно юнаків
Могучих оглядає жеребців,
Що слави мають нині добувати.
А крізь вікно, мов крізь тюремні ґрати,
Двірські дівчата дивляться. Одна
З-між них — вродлива, тиха і смутна —
Усе зітха, мов злякана дитина.
Новенька це. Зовуть її Марина.

ГЛАВА ДРУГА

Коло броду беру воду,
По тім боці — мої карі очі!
Там козаченько коня напуває
Та на цей бік поглядає.

Пісня.

I

Одного разу, так за кілька день
До верхогонів, що оце лишень
Початись мають, у пекарні челядь
Зібралася. Був час, як тіні стелять
Для ночі постіль з голубих шовків.
Вишневий сад, — він тільки-но зацвів, —
Данину першу виплативши бджолам,
Дрімав і снів. Далеко десь над полем
Накульгувала пісня: певне, хтось
Вів коні на ніч. У ставку зійшлось
Жабине плем'я на гучні розмови.
Гай, гай! Чи ви забулися, братове,
Які-то ночі в молодих літах
Нам спати не давали? Що за шлях
Висвічував між чорними дубами?
Та годі з тими юними літами:
Коли пройшли — нехай ідуть під шум!

Оповідач невтомний, дід Наум,
Знавець на куховарстві й пиятиці,
Розказував билиці й небилиці.
Було тут — що й казати! — про відьом,
Що в кішку обертаються, клубком
Під ноги котяться, всім шкоду коять
І корови в дійницю чорну доять,
А вдень — жінки, звичайно, як жінки!

Хоч довгі розпускають язики,
Дак кодро ж їхне все на тім однаке.
А то ще бідолашні вовкулаки!
Одного з них Наумів брат, Матвій,
(Не вірите? їй-богу, хрест святий!
Не бі ж ч и к а спитали б Гарасима!),
У сінечках застукав під дверима,
Рубнув сокирою — ну, й зарубав.
По тім Петро шукав і перестав
Свого сина: наче впав у воду!
А сам Наум таку колись пригоду
На очі власні бачив — тому год
Із п'ятдесят: до церкви йшов народ,
Бо малось бути вінчання. Микита
(Усе було він ходить гордовито
Та крутить вуси чорні) до вінця
Меланку вів. Уже і панотця
Згодили, напекли і наварили,
Барило оковитої купили
В яхнянській корчмі,— все було як слід,—
І на тобі: відкільсь узявся дід
Старий, як світ, махнув отак рукою,
Очима блиснув, топнув раз ногою —
І люд увесь, дивуючи, замовк:
Нема Микити, тільки сірий свск
Завив біля Меланки, об коліна
Потерся їй, заскиглив, як дитина,
І скоком через вулицю побіг.
А чарівник розтав, неначе сніг,
Як дим розвіявся. Таке бувало!
Та дива різного й тепер чимало
По світу ходить...

Далі перейшло

На те, про що й лягаючи село
І вставши марило: тоді-бо саме
Всі кріпаки живилися чутками,
Що от, мовляв, не за горами день,
Коли... Тихенько навіть співано пісень,—
Тихесенько, бо й стіни мають уші,—
Що мають закінчитися катуші *,
Знущання панські. Казано: списав
Цар на папері волю, заховав
Хтось волю ту від люду, та чекати

Недовго вже... Любили наслухати
Молодші про одважних гайдамак.
Перед очима уставав байрак
Та темна ніч, та коні на припоні,
Та ніж свячений у твердій долоні.
— Ех, так би...

— Цитьте! Цитьте і мовчіть!

На слухний час терпливо, діти, ждїть,
На слухний час... А то ще Кутернога,
Підлизник панський, пес отой...

— До нього,—

У старших мову раптом хтось упав,—
Сьогодні пан сказати посилав,
Щоб із села приведено Марину
Пшеничину...

— Яку? Оту дитину?

— Чого ж? Уже шістнадцятий либонь
Виходить їй...

Зненацька як огонь
Спахнув Наум: немов стріла із лука
Була та новина. Його онука,
Мариночка! До двору! Це вже край!
Уже нагляділо несите! Та нехай
Із тими бавився б, що добре знають,
Чого пани в покої закликають —
І немощну навчилися гріти плоть...
А, голову б ту лису розколоть
Надвое! Випекти б ті очі кляті!
Але Наум мовчить — бо ніч у хаті,
Бо під вікном щось ніби шелестить...
Навчило горе почуття таїть,
Навчило лихо зціплювати зуби...
Мариночка! Дівча лагідне й любе!

Не раз було, як випаде коли
Година вільна (бо таки ж були
І для раба години вільні часом),
Наум, підперезавшись ветхим пасом,
За пазуху щось потай захова
І йде в село; його дочка, вдова,
Старого звичайненько привітає,
А він уже гостинця добуває
З-за пазухи. Неначе мишеня,

Що з нірки вибігло посеред дня,
Пробігло хатою і знов у нірку,—
Так дівчина майне то при одвірку,
То при вікні, то знову на печі...
— Ану вгадай, онуко,— калачі
Чи щось солодше в узлику оцьому? —
І зморшки сяють на виду старому,
Як сонячне проміння восени
На сивім обрії...

Були й сини

Колись у нього — шкода й споминати,
Минулося!..

І тістечка, й цукати,
Украдені від панського стола —
Украдені! — ласієчка мала
Зубами молодими розгризала...
Та чи ж на те росла і виростала
Коса у неї пишна і густа,
Щоб мишеня для ситого kota
Було поживою? А, грім би з неба!..
Але Наум мовчить; мовчати треба:
Не за горами, може, слухний час...

II

Наївний люд в Шампані світлій пас
Наївні череди. Бриніли роси,
Дзвінки співали. Чом же стоголосий
Котився стогін по ясній землі?
Чому вони — дофіни, королі
І лицарі в мисюрках, у шоломах
Не йшли шукать по землях невідсмих
Жінок і золота? Чому вони
Копитами грабіжної війни
Веселі виноградники топтали?
Чому своїм підданцям не давали
У мирному убожестві зростать?
Чом Каїнова налягла печать
На тихе чоло Франції?

Пожари

Змітали села. Ніби голос кари,
Лунали грізно сурми бойові,—
А на траві, на вквітчаній траві,

Що їй би тільки шасних колихати,
В обійми хижі падали дівчата,—
Солодка здобич диких вояків,—
І цвіт, що для коханого розцвів,
Рука гвалтовна жадібно зривала.
Дарма їх мука, скарга їх лунала
Стократною луною до небес,
Дарма побожний люд молив чудес
І миродайних у блакиті видив! —
Ніхто рятунку ані знав, ні відав.
І дівчина, пастушка молода,
Дім отчий для отчизни покида:
Уже їй кіз на пагорбах не пасти!
На чорному коні, у сьайві власті,
В одежі білій виїде вона —
І їй до ніг приклониться війна,
І килими простелить перемога.
А ти ж, а ти, моя пастушко вбога,
Марино простосерда! Нащо ти
Із рідних лук рскована піти
До панських озолочених покоїв?
Не для борні, не для звитяжних воїв
Покинеш, доню, череду свою!
Хоч би в солодкому зомліть бою!
Хоч би згоріти так, як та згоріла!
Ні: мед хмільний недіткнутого тіла
Старі, жадливі вицідять уста,
І заніміє ніжна пісня та,
Що росяними ранками вродилась...
Марино! Серце! Чом ти не втопилась?
Та знай: росте — із пільми вирина —
Не Орлеанська діва, ні! вона,
Величніша й сміліша! Горду діву
Народ зачав під грім святого гніву,
У блискавицях, в бурі народив...
І виросте, і вже не королів
Та не дофінів виїде рятувати,—
Невільників на вільне скличе свято!

Гей, бідарі по селах, по містах!
Засяє день — і станете під стяг,
Що гріє, ніби полум'я пожару,
І мсту гнобителям, і ситим кару,

І радість визволенням приріка!
І потечуть народи, як ріка,
Одна ріка в єдине, горде море,—
І стогін ваш, і ваші муки й горе,
І сльози, що палають і печуть,
Трояндами земними розцвітуть.

III

Лише Марко уміє догодити,
Як часом пан, капризний та сердитий
(Подагра, старість, нелади, нудьга...),
Захоче виїхати. Запряга
Марко в ридван улюблені араби
І — но, кохані!

Вже ж Марка Небаби

Ніхто б не міг у світі перейти!
Шумлять гаї, гудуть тонкі мости,
Зміясті вигинаються дороги,
І сонце коням падає під ноги.
А він сидить, вродливий та стрункий,
І грою непохитної руки
Старого конелюба потішає.
«Той машталір, хто кінську душу знає!» —
Пан Пшемисловський любить примовлять.
І справді — коні як огонь горять.
Летять як вітер, слухають як діти,—
Марко-бо вміє з ними говорити,
Хоча здебільшого якраз мовчить.
Буть фурманом — не віршики ліпить!
Лише щоб розминутися з шаблоном.
Його я не назву Автомедоном*.

А дід Марків — той у бувальцях був.
Коли народ, як чорна ніч, загув,
Зібравшись святити у діброві
Дзвінкі ножі, коли Залізнякові
Подав правицю Гонта,— серед тих,
Кого пророк у віршах огняних
Синами, дітьми, квітами взиває
І славою нетлінною вінчає,—
Кіндрат Небаба із найперших став.

Од нього в спадщину Марко й дістав
Веселі очі, рухи гордовиті
Та сміливість — найвищий дар у світі.
Тож не одна, спираючись на тин,
Як проїздить чи переходить він,
Погляне, зашаріється та й блисне
Очима так, аж тому серце стисне.
Ой, Марку, Марку! Від дівочих брів
Добра не жди!

Раз поглядом зустрів
Марину він — вона ішла полоти
Картоплю на городі...

Серце! Що ти
Пригадуєш? Чому ти знов болиш?
Чому — немов напровесні шпориш
На збитій, стоптаній росте дорозі —
Чуття забуті і забуті сльози
Там виникають, де усе пройшло?
Та менше з тим. Марко через село
Із паном їхав. Глянула Марина —
Він позирнув — і та одна хвилинка
Обом їм позначила цілий вік.
Проїхав, оглянувся раз — і зник
У куряві. А сонце по-новому
Світилося у небі голубому.

Тибурцій якось порівняв гарем
У пана Людвіга (ми назовем
Річ власним ім'ям) з китицею квітів:
Там пелюсток рожевий Феокритів,
Там лілія, вербена ніжна там,
Фіалка скромна. Пан Тибурцій сам
Ладен би був зірвать хоч найскромнішу,
Дарма що підтоптався, що на мишу
Стареньку схожий в козушку своїм,
Який родився чи не разом з ним
І став йому немов за другу шкуру...
Та Людвіг має не таку натуру,
Щоб розкидатися своїм добром.
Вже й паничі зивалися кругом,
Щоб ухопити краплю меду того,—
Але дарма! Не вдіяти нічого!
От і тепер (гадав старий поет,

Облизуючись) свіжа у букет
Попала квітка, люба та невинна,—
Та тільки й того, що ім'я Марина
Він похопив,— і раз їй підморгнув...
От стариган! Яке добро здобув! —
І пан Тибурцій, заздощами повен,
Німує серед людських перемовин
І галасу гостей не поміча:
На коні дивиться,— а з-за плеча,
Нема, нема, та й знов туди погляне,
Куди вже зір і Густава, й Мар'яна
Не раз, не два цікаво забігав...
Ну й Людвіг! Ну й цукерочку доп'яв!
А що ж Марко? Не забігай, читачу:
Усьому місце я своє назначу
І кожному дорогу приділю.
А як епічний над усе люблю
Високий лад, розлогий та повільний,
То погляд спостережливий і пильний,
Туди звертаю, де шумлять бичі,
Де б'ються об заклади паничі,
Де Замітальського трясеться пузо...
Благослови ж мене, примхлива музо!

ГЛАВА ТРЕТЯ

Од коршомки та до могили
Сімсот верстов ще й чотири,
Ой, там козак та напивався,
А кінь з орлом закладався.

Пісня.

Пан Людвіг знак рукою подає,
Всяк на коні, кінь копитами б'є,
І все шумує, як вино з-над вінець.
Широкий Пшемисловського дідинець
Кінчається під гаєм престарим.
Там на стовпі, невільниким німим
Живе орел у поржавілій клітці.
Волів би, може, щоб гучна рушниця
Йому прикоротила довгий вік,
Бо й досі до полону не привик,
Бо й досі (хоч і бранець, а крилатий)
Ладен щоразу руку покусати,
Котра поживу подає йому.
Тож при орловому стовпі тому
І поворотка їздового кола;
Округле завжди визначають поле
Для кінських гонів і людських змагань.
А тут при ганку і остання грань,
Остання нитка, що грудьми міцними
Той кінь прорве, який перед усіма
Господаря щасливого промчить.
Вже панство нетерпливиться, шумить,
Вже любих підбадьорюють очами
Панни струнки і пишнотілі дами —
От-от ударять коні з копита!
Та не приспіла ще хвилина та,
І знаку другого усі чекають.
У панни Стасі очі так і грають!
Вона червоне віяло взяла

І ніби ненароком повела
В той бік очима (так собі, зненацька),
Де молодий Мединський грає хвацько
На непокірно-вірному коні.
На чоло спали кучері буйні
І очі молодцеві отінили.
Який він справді, той Мар'янек, милий!
Усіх, би, бачся, хтів перемогти!
Стривай-но, музо! Чи насправді ти
На дешевенькі лаври зазіхаєш?
Ти от Мар'яна славиш-уславляєш,
А Генріха ще й досі читачам
Не показала. Пшемисловський сам
Дивується, що син такий у нього.
Гріхи панів засуджує він строго,
За негуманність вічно доріка:
Ні разу, далєбі, його рука
На «брата меншого» не простягалась;
Коли студентська братія збиралась
Для склянки пива і гучних розмов,—
Він у вимогах так далеко йшов,
Такі складав криваві гороскопи
Для краю рідного та для Європи,
Так пиво цмулив, так галасував,
Що яacobінцем Генріха назвав
Студент одвічний, Аполлон Кресало.
Знов інші, не жартуючи, казали,
Почувши мову з Генріхових уст,
Що був би з нього, далєбі, Сен-Жюст,
Що в цього хлопця найдрібніший атом
Назвати можна крайнім демократом,
Був, правда, гріх — а в кого їх нема?—
І Генріх сам казав без сорома,
Що до спідничок трохи надто ласий.
З історії ж відомо: ловеласи
Є навіть між найбільшими людьми.
Повинні з цим погодитися ми!
Буває дехто в любощах неситим,
А подвиги являє перед світом...
Гучні діла, що світ лише: ну, ну!
Отак і Генріх, бачте, не одну
Вже спокусив, хоч подвига тимчасом
Не виявив ще ні одного масам

(Лексичний вибачте анахронізм...)
На світовий чекавши катаклізм,
Пророчивши загин старого ладу,
З пляшок він грізну ставив барикаду
В старій пивниці «Чорного Осла»,
А далі вся компанія ішла
На передмістя, де жили дівчатка.

Вітала там їх кругла паніматка,
Співала скрипка «Добрий вечір» їм,—
І навіть викидаймо Гарасим
До паничів прихильно усміхався:
На паничах він несогірше знався,
Як Людвіг на арабських жеребцях,
Або поет на зорях і квітках...
Серйозні теж лучалися романи:
Було одна вдовиця тільки гляне
На Генріха — і мов огонь спажне.
Яка хода! А чоло осяйне!
А осяйні ботфорти! А волосся!
Та він собі ні пари з уст, бо Зося,
Панянка із провулка Королів,
Що вперше позавчора він зустрів,
Побачення сказала на сьогодні.
І он уже сукенка новомодня —
Рожева, як з малиною вершки —
З'явилась під деревами... Руки
Несмілий помах... Раз, два, три! Готово! —
Ще місяць — на її привітну мову
Пан Генріх лиш здвигатиме плечем...
Ну, майте! Як? Зітханнями, плачем
Того спиняти, хто світи одмінить?
От сміхота!

„ І знову пиво пінить
Він з друзями у «Чорному Ослі».

А літом, спочиваючи в селі,
Не на звичайну скаржився нудоту
Пан Генріх,— ні! У світову скорботу
З ногами і руками поринав:
Ніхто не визнає тут вічних прав
Людини й громадянина! Усюди
Паує рабство! Півголодні люди

Для ситих проливають кров і піт!
Народ убогий і сліпий, як кріт!
Пани пусті, мов коні на оборі!
Щоправда, цих усіх своїх теорій
Не повіряв він батькові: шкода
І думати! — А як страшна нуда
Йому злягала на рамена дужі,
Він раду знав (усі великі мужі
Хворіють інколи на підупад,
Але давати цьому вміють лад):
Увечері тихесенько до нього
Заходив хитроокий Кутерного,
Старого пана незрадливий раб...
І розказати літня ніч могла б,
Якби вона уміла говорити,
Що можна щиро батькові служити,
А непогано й сина розважать.
Щоправда, на гаремі — там печать
Була незламна... (Удавали в домі,
Що Людвігові втіхи не відомі
Ані душі, а надто паничу
І панночці...) Проте перелічу
Я імена наяд і німф селянських,
Що до покоїв заглядали панських,
Щоб світову скорботу розвівать...
А врешті, байдуже... одна, чи п'ять,
Чи десять... Знаєте: в опочивальні
Бувають справи... конфіденціальні.
Кому ж бо діло до таємних справ?

Пан Людвіг другий знак рукою дав,—
І вершники помчали, полетіли,
І хвилями золоченого пилу
Широку площу раптом повили.
Музика вдарила. «Пішли! Пішли!» —
Зашепотіло панство. Коні скачуть,—
І погляди amatorські вже бачать,
Яка у того, в іншого хода,
Кого лиха фортуна дожида,
Кому судила доля пишні лаври.
Не паничі на конях, а кентаври
Минають бранця, сизого орла...
Коли б же воля сизому була,

Він злинув би, він до небес би знявся,
Як той, що біля корчми закладався
Із козаковим вороним конем...
Проте — проте ми гнівом, не жалем
Іспом'янімо день той знаменитий...
О, проклят будь, віджилий, «милий» світе,
Де Кутерноги по да ю т ь дівчат,
Чий батько — старець і в солдатах — брат.
Востанне гляньмо, щоб вогнем огиди
«Згадки солодкі» знищити без сліду —
І далі йти.

Вже не один забіг
Відбувся на дідинці. Переміг.
Раз той, раз інший. Плещуть у долоні
Веселі глядачі. Спітнілі коні
Відпочивають, щоб почати знов
Шалений чвал. В очах у них любов
До хазяїв (так хазяям здається)
Дедалі кращим полум'ям береться...

Кому ж судився титул «короля»?
Останній знак — і загула земля,
І знявся пил, і вдарили музики...
За кілька хвиль гучні прославні крики
У небо злинуть...

Пшемисловський пан

Почервонів: ну й шельма той Мар'ян!
Ну, bestія! Запевне, прийде перший!
А панна Стася, радісно завмерши,
Червоне віяло в руці стиска,—
І мимоволі зраджує рука
Її непереможне хвилювання...
Із роду славного Мединська пані,
Та й муж її був зацний чоловік *,
Але, як дим, маєток їхній зник,—
Ще й не один! — то шкода і гадати,
Щоб за Мар'яна міг дочку віддати
Пан Людвіг Пшемисловський... А проте
Відомо: найпишніше там цвіте
Любові цвіт, де ґрунтом заборона
І таємниця...

Зашуміло гроно
Гостей виборних... І на очі всім

Старий коняр, ізгорблений Максим
Шпака, коня щасливого, виводить.
Стомився кінь, аж боки тяжко ходять,
Проте ладен закластися Мар'ян,
Що знов би він полинув на майдан,
Як ластівка, як пташка легқокрила...
А Стася — Стася навіть побіліла:
Коханий коник! Любий! Дорогий!

Ховає Пшемисловський, що лихий,—
А злість йому під горло підступає:
Удруге вже арабів побиває
Той Шпак... ота непотріб... Сто чортів!..
А Генріх! Генріх! На коні сидів,
Як та ворона мокра на копиці!
Проте, навиклий від людей таїться,
Він деяку одухвину знайшов.
Під гамір поздоровлень і розмов
Звелів тихенько Людвіг Кутернозі,
Щоб про в ч е н о у стайні, на порозі,
Як гості посідають за обід,
Максима-коняра... Триклятий дід,
Геть коні запустив!

По таємничім
Наказі тім він повернувсь обличчям
До пишних пань, панів і паничів.
Тимчасом день уже на схід клонив
Чоло своє. Спадала на дідинець
Хвиляста курява.

Як доброчинець,
Ладний усіх прийняти й привітати,
Столи пан Людвіг каже застилать
І певні розкази дає льокаям.
Небавом і шампанським, і токаєм
Наповнилися кубки. Почались
Розмови, жарти. У старих «колись»
Пішло опукою перекидатись,
А молоді про «завтра» сперечатись,
Борються за «сьогодні» узяли.
Господар, оглядаючи столи
Глибокодумним поглядом маршальським,
Пригадує із паном Замітальським,

Як року тисяча...

Красунь Густав
Відразу трьом панянкам розіп'яв
Тенета мудрі. Панові Мар'яну
Найбільший келих подано на шану,
Як переможцеві! Карпович сам,
Хоч аскетичним славиться життям,
Муркоче сласно, ніби кіт в пічурці.
Край столу примостившись, Тибурцій
Стару слив'янку цідить.

«Ну, пора!» —

Шепнув собі — і раптом «Не вмира,
Не вмере повік дух рицарський високий!»
Хто глянув, хто не глянув, — а потоки
Проречистої, пишної хвали
В новому дифірамбі потекли.

Під час отого пишного бенкету
Пан Замітальський каже, щоб поету
Тибурцієві намішать усіх
Зо столу трунків... Таємничий сміх
Поміж гостями тихо прокотився:
Щось буде! Замітальський уродився
На витівки!

Така натура, бач,
Що до смаку їй жарти, а не плач,
Що якомсь під годину ліцитацій*,
Коли його маєток, вицвіт праці
(...Чиєї?), продавали за борги,
Не стратив він до вигадок снаги
І втяв таке, що тільки угадай-но:
Чиновника (дрібненького, звичайно, —
З великими й морока немала)
Він наказав, повівши од стола,
Де тішив той вином свою природу,
Защити міцно у ведмежу шкуру —
Та й випустив десятків три собак.
Ех, і зазнав же страху неборак!
Ведмежа навіть буцімто хвороба
Лучилася (при дамах непогода
Про це казати). Завзятуші пси,
Що кожен — чудо сили і краси,
Із тих колишніх, славних вовкодавів,

Були б зробили дурневі амінь...
Пан одігнав їх, дещицю поставив,
Щоб одвести суда й неслави тінь —
І урядовець той, п'яний і ситий,
Волів ніде об тім не говорити,
Хоч лікувався тижнів, певне, з п'ять.
А то ще люди потай гомоняють,
Що Замітальський ставить перед ганок
Живі гірлянди з молодих селянок
(Звичайно, голих) — і, безсилий сам,
Велить своїм рослявим гайдукам
Квітки ті на очах йому зривати.
Тут, може, сміливості забагато,
Та щось античне в цій розвазі є.
Сміються гості, в кожного своє —
То спомини, то дотепи, то кпини...
А вечір любо й непомітно лине,
Як пінний мед.

Лиш Генріх сам не свій
Сидить серед гостей. На слово «пий»
Покірно п'є,— а думкою літає
Далеко десь. Печаль йому стискає
Бунтарське серце... Може, це тому,
Що вийшла перемога не йому,
А іншому. Та ні! То все дурниці!
Од автора герой не потаїться,
А я розкрию карти читачам:
Марининим завдячує очам
Пан Генріх смутком і лихим настроєм:
Попід дівочим ідучи покоєм,
Її побачив лиш сьогодні він,—
І враз, покірливий отцеві син,
Від задрощів незнаних загорієся...

Ніч надійшла. Обід перетворився
Вже на вечерю. Пан Тибурцій спить
(Суворо заборонено будить
Його льокаям: Замітальський має
Щось показати — і меткі льокаї
На дальше ждуть веління).

Голосні

Гудуть розмови. Ніби на коні,
Сидить пан Людвіг на стільці своєму.

А серед саду, в вишнику густому,
Де розлилися морем солов'ї,
Два голоси шепочуться: і і
Звичайно, і й о г о.

Здаля, прокволом
Ніч котиться над садом і над полем,—
І тільки вітер може похопить,
Про що дівочий голос шелестить,
І страху повний, і якоїсь млості.

В о н а

Так, Марку мій... Іще сьогодні гості,
І завтра будуть... Не захоче він
Мене чіпати... Марку мій! Один,
Один ти в світі!.. Що ж позавтра буде?
І так уже на мене пальцем люди
Показують... Ох, нащо я росла?
Мій Марку, серце!

В і н

Що ж... пора прийшла...
Я знав, що прийде... Так не можна жити...
Узавтра.. Гості будуть від'їздити...
В тій метушні...— Усе обмислю я,
Все зважу...— Мила, ясочко моя!..
Ти чуєш? Бенкетують, веселяться!
Ну, що їм наші сльози, наша праця?
Ти знаєш, що Максима він велів
Різками... За що? Та невже в панів
Така коротка пам'ять, що забули
Вони про Гонту?..

В о н а

Цить, щоб не почули...
Хтось ходить...

В і н

Знаю: буде ще на них,
Ще буде! О, коли б я світом міг
Струснути!

В о н а

Любий!.. Пригорни щільніше!..

А темна ніч узори сині пише,
А гості веселяться, а чарки
Круг столу ходять, а Густав меткий
Нові до жартів прикладає жарти.
Танцює дехто, дехто сів за карти,
Хропе Тибурцій, Стасина рука
Вахляр червоноіскрявий стиска,—
І, відганяючи вечірню втому,
Сидить пан Людвіг на стільці своєму.

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА

Та й сон же, сон, напричуд дивний
Мені приснився.

Т. Шевченко.

I

Тибурцій спав і бачив дивний сон:
Серед дівчат, неначе Аполлон
У гроні муз, він грав на лірі срібній,
До пляшки — диво над дива! — подібній:
Нагадував його урочий спів
Виделок стук і передзвін ножів,
І всі лежали на багряних ложах
В вінках із квітів, на чарки похожих.
І враз — нова картина надійшла:
Високі гори. Непроглядна мла
В ущелинах. Доріжка по камінню
В страшну якусь, чудну якусь пустиню,
І хтось веде. І голоси чийсь
У шепотінні хижому сплелись
І змовкли. Тиша. Морок. Невідомість.
Це сон! Прокинутись би! — Та натомість
Зробив Тибурцій необачний крок
І падає. Каміння та пісок
Посипалися. Боже, правий боже!
Яке тверде, яке камінне ложе!
Як холодно! Як зуби цокотять!
Лежати тут! Довіку тут лежать!
Забуть, що ти поет, що ти людина!..
Та знову відміняється картина —
І тихий усміх на губах тремтить.
В кімнаті срібномісячній лежить
Тибурцій на постелі лазуровій.

Лежить і жде. Так! Прийде у шовковій
Сукенці дівчина — вона, вона,
Чий погляд — іскра п'яного вина,
П'яніша над усі на світі вина.
Він згадує — зовуть її Марина,
Її він бачив, — тільки де й коли? —
І знов колишні сили ожили,
І він обійми палко розкриває,
Як мусульманин в мусульманській раї,
Назустріч тій, що — біла, наче сніг, —
Уже ступила легко на поріг,
Наблизилась, відкрила пишні груди
І... свят, свят, свят!.. Якись потворні люди! —
Не люди, ні! — песиголовців рій
Кімнату виповнив. Приліг старий
Під ковдрою, прищулився — не дише,
А вража сила матрац колише,
Вхопивши пазурами за ріжок.
Гойдає. Крутить. А на склі шибок
Нові й нові малюються почвари —
Крізь стіни лізуть. Це хвилина карі!
Це день неумоленого суда,
Що всіх, усіх на світі дожида!
Скоцюрбився Тибурцій, ухопився
За матрац — і колом закрутився
Од стелі до долівки. Голова
Не знати вже, жива чи не жива,
А тіло то мов прискром обсипає,
То кригою...

І знову випливає
З імлі Марина — та її чоло
У неосяжний розмір уросло,
А ніс — пеначе корба з катеринки.
Хтось крутить корбу — і співає дзвінко
Вона якийсь отруений мотив...
Якийсь мотив... Та це ж його він пив
Сьогодні при столі з міцним токаєм!

Ще від Шекспіра всі ми добре знаєм,
Що хто розказує красиві сни,
Той бреше. Усієї глибини
Хаосу того, що зветься снами,
Звичайними не виректи словами:

Забув! Отож-бо й е! Забув — і край.
Для того треба бути Львом Толстим.
Тому етапи дальші проминім
Тибурційових візій тих чи видив.
До того ж він задобре пообідав,
Заповно випив, і кінця тим снам
Навряд чи варто пильнувати нам.

Та от — якраз під дивну катеринку —
Хвилина ще дивнішого прочинку*.
Поет потягся, позіхнуть хотів,
Звичаєм непоправних куріїв
Незрадну милу люльку запалити,—
Розплющив очі і застиг.—

«Мій світе!

Та де ж це я? Це знову сон тяжкий!»
Ні, це не сон.

Низенький льох брудний.
Поет лежить не в ліжку — на соломі.
Зловісна тиша. Тіні нерухомі
В кутках таяться. Смужечка бліда
Поранішнього світла, як вода,
Струмує крізь малесеньке при стелі
Віконце з ґратами. Отак веселі
Кінчаються бенкети! Що ж це? Як
Сюди потрапив він? До розбишак
Попав? Чи сам зробився лиходієм?
Ох, люди, люди! Всі ми животієм,
Не знаючи, відкіль чекать біди.
Ми рвемо квіти, хилимо меди,
А в квітах — змії, а в медах — отрута!

Але Тибурцій, що не міг збагнути,
З якого лиха він оце лежить,
До філософії утратив хіть
І красних образів складать не годен.
От дивина! Іще поет ні один
Не зазнавав такого, певна річ.
Що ж сталося за цю химерну ніч?
Кого спитати? Не стіни ж німої!
Він згадує: в веселому покої
Серед гостей веселих він сидів,
Вони пили — ну, і Тибурцій пив,

Читав їм вірші, вірші ті хвалили...
А потім... Що ж було? Небесні сили!
Забув! Отож-бо й е! Забув — і край.
Ага, старий ти дурню! Знай же, знай,
Як цмулити венгерське до нестями!
Хотів, бач, показать перед гостями,
Який-то бравий! — Ну, і що ж по тім?
Ну, впився. Ну, заснув. Але яким,
Яким же способом у цю темницю
Потрапив? Про Марину ж білолицю
Нікому не казав! Давно язик
Держати міцно за зубами звик,
А в справах тих був змолоду обачний.
Та навіть як злетів який двозначний
Учора дотеп,— ще нема причин
У тому бачити страшний злочін
І пакувать тебе до буцегарні.
До цього можуть лиш учинки карні
Довести нас. А відколи піт.
Побачив цей облудний, марний світ,—
Берігся завжди прикладу лихого,
Не вбив нікого, не украв нічого...
Хіба що у Горація рядок...
Проте — дивіться: двері на замок
Знадвору взято (з усієї сили
Він торгав їх)... Подібна до могили
Його темниця. Грати на вікні.
— О горе, горе грішному мені!
Відкіль на мене ці жахливі муки?—
Підвів старий свої тремтячі руки
І, як мала дитина, зарідав.
Хто у такому стані не бував,
Того б це тільки, може, здивувало.
Тимчасом розвиднялося, світало.
Пташиний гомін з гомоном людським
Бринів здаля акордом неясним
І в вогкій ямі завмирав луною.
Нараз майнуло щось попід стіною —
Почулись кроки — чийсь усатий вид
Заглянув у вікно... Бідаха-дід
Аж стрепенувся: зараз таємниця
Розвіється. Це так... якась дрібниця...
Якийсь припадок... Просто не було

Де ночувать: як в улику гуло
Від тих гостей, від справжньої навали,
От, значить, у льоху його й поклали...
Так, так. Звичайно...— То нащо ж замок?
І що за ґрати? — Ця юрба думок,
Як блискавка, в йому перелетіла.
Надією ясною зазоріла
І в темряві ще глибшій розплилась.
Та вусаня пізнав він: боже! Ясь!
У Пшемисловського любимий льокай!
Ну, верне цей життя йому і спокій!
Але чому ж він, як мара, мовчить?
Це все тривало, може, тільки мить,
Хоча та мить за вік йому здалася,—
І пан Тибурцій, тремтячи, до Яся
Мов голосом чужим заговорив:
— Чому це я...—

Той палець притулив
Собі до уст: мовчи вже, бідолахо!
Аж захитався наш поет зо страху,
А льокай, наче привид мовчазний,
Крізь ґрати хліба кус подав черствий,
А далі мідну квартиру із водою.
— Скажи ж мені, нарешті, що зо мною? —
У розпачі Тибурцій застогнав.

Я сь

Тс! Тихше! Пан усім наказа дав
З убивцем не ставати до розмови.

Т и б у р ц і й

З убивцем?..

Я сь

Так. Небавом урядовий
Приїде суд — тоді вже розберуть,
Що та до чого... Лишенько! Ідуть!..—

І льокай зник, неначе впав у воду.

Немає сил терпить лиху пригоду,
Коли не знаєш, відки узялась
І чим скінчиться. Та вусатий Ясь
Тривогу поглибив, а не розвіяв.

Тому (відчаю віковичний вияв)
Тибурцій у долоні заховав
Лице своє — і знову заридав.
Ішли хвилини, може, і години,—
І чуть було, як день веселий плине
На переможнім, світлім кораблі...
Та що йому до радощів землі,
До сонця красного, до нив зелених?

О, душогуби в вогких сутеренах,
Кайданники у кайданах тяжких!
Нещасні ви — та кожен з вас би міг
Назвати місце, час той і годину,
Що призвели до темного загину.
А тут — старий, мандрований поет...
Жартливі гості... Голосний бенкет..
Тарелі повні і кипучі чари...
А далі темрява... Нічні кошмари
І прокиду жахливого ява...
Він — душогуб. Усата голова
В віконці... ранок світлий за стіною —
І хліба кус та кварта із водою.
Він — душогуб! Але ж коли і як
Зробився ним? —

І раптом неборак
Знов чує голос у вікні:

— Мій пане,

Це я, Петро,—

О, той Петро коханий,
Дотепний ключник! Декілька разів,
Як інших не лишалось читачів,
Поет із ним владиці-Аполлону
Приносив жертву — інколи й солону
(Сказати просто — трошки не для дам...).
— Мій пане... Помогти я хочу вам...
Втекти ще можна... Маєте лопатку...
Увечері...

— Але скажи спочатку...
— Немає часу... Ще постережуть...
Вам небагато треба прогорнуть:
Копайте лиш під правою стіною,
То й скінчите вечірньою порою,—
А я сховатись вам допоможу...—

— Мій любий Петре! —
— Годі вже... кажу:
Копайте швидше! —

II

Вечір. Прохолода.

В селі дзвенить криниця повновода,
Собаки гавкають. Темніє схід,
А там, на заході, кривавий слід
Лишало сонце. Як у давній пісні
Шепнули Бондарівні лиховісні,
Та мудрі люди: «Дівчино! Втікай!
Ні в кого порятунку не шукай,—
Каньовський пан до жартів не охочий...»
Ярами та борами серед ночі
Втікала Бондарівна молода,—
Та не сховала дівчина сліда,
І де її ступали черевички,
Червоні там, криваві стали річки,—
Так сонце чорний вершник доганяв,
Схопив його за золотий рукав,
Ударив запоясником навідлі,
І зчервонілись небеса поблідлі,
І простяглася смуга вогняна.

Гуляють гості, аж гуде луна
У пана Пшемисловського в покоях!
Де п'ять панів зібралось — наче сто їх!
На другий день — син «золотих часів» * —
Столи накрити Людвіг-пан звелів
Між липами, де сутінь позлотисту
Мережали тонкі узори листу
І лінії химерного гілля.
Близенько, кілька кроків відтіля
Був льох старий, будова ще од діда.
Отож чомусь підштовхує сусіда
Пан Замітальський — погляда туди
І шепче: «Трошечки ще підожди —
Ще трошечки»...

Сусід

Ну, й вигдав потіху!

Д р у г и й

Ото вже буде сміху-пересміху!

П е р ш и й

Пригадую: ще мій небіжчик-дід,
Що з вашим дідом разом у похід
Ходив на...

Д р у г и й

Як же! їх обох в аннали
На картку найславнішу записали.

П е р ш и й

Отож, отож. Так він, кажу, колись
Подібні жарти чворив... Ех, звелись,
Звелись нінащо звичаї веселі!

Д р у г и й

Живеш, немов з вовками у пустелі!

П е р ш и й

І тільки часом вигадка така
У когось із старіших виника,—
І мило серцю, як на боже свято!
Так от про діда. Мій небіжчик-тато...—

Чималий тут я розділ скорочу
І таїну відкрию читачу
(Пробачте, більш не буду: читачеві):
У тім льоху, в гущавині вишневій
Сидів Тибурцій. Певне діло, він
Попав у в'язні зовсім без причин,
Не вбивши навіть і малої мухи.
То, бачте, Замітальський для потухи
Таку для панства штуку відпалив.
Коли поет до краю оп'янів,—
Любився-бо занадто у токаї,—
Його до льоху занесли льокаї
Та й кинули, глузливо сміючись.
А нині аж за боки узялись
Пани і панії: під час вечері
Тибурцій виліз, наче із печері,
Кошлатий та кумедний, як ведмідь,
Тут зауважить мушу мимохідь,

Що хоч волосся мав не з як багато,
А й те не конче полюбляв чесати,
Традицій поетичних вірний син.
І ще скажу: таки ж довгенько він
Копав хідник, дорогу до рятунку,
Дарма, що в найкоротшому керунку,
За радою веселого Петра.
Отож підпиле панство умира
Від реготу: «Опудало, їй-богу!
А очі! Гляньте, що за очі в нього!
Червоний, круглоокий — чим не рак?»

Уміли жартувати ще й не так
Панове давні: вміли для потіхи
Гримас кумедних додавати лиху
Чужому, не своєму, певна річ.
Нагай, рушниця, різка, шабля, бич
До гумору ставали на підмогу.
Загнати немощного і старого
Десь на вербу — і кукати звелить,
А потім на «зозулю» розрядить
Рушницю, бо давно, мовляв, набита,—
Була це тільки штука знаменита,
Дотепний вибрик... Прикладів таких
Із давніх книг я б назбирати міг
Не два разки, не три разки червоні.
Із крові й сліз, із криків та агоній,
З багряних смуг на юному плечі,
Зо стогону дівочого вночі,
З голів старих, потоптаних ногами
В сап'янцях пишних, з дикої нестями
Шалених оргій, де усе на глум
Вином облитий і неситий ум
Зухвало брав, із темної сваволі,
Що на дітей хорти пускали в полі,
Шляхетський сміх, «шляхетний» сміх зростав.

Усіх пан Замітальський звеселяв
У пана Пшемисловського в гостині.
Чимало штукарів цих на Україні,
Далось б ще і не таких знайти!

Тибурцію! Ридай для сміхоти,
Волося рви, щоб ще було смішніше!
Це ситі шлунки солодко сколише
І травлення туге прискорить їм...
А ти — ти сам у віршику смішнім
Змалюєш день наруги та відчаю
За м'яса шмат, за крапельку токаю.

ГЛАВА П'ЯТА

Було, мати, не вважати,
Що я в тебе одиниця,
Було мене утопити,
Де глибока криниця.
Було, мати, не вважати,
Що високого зросту,
Було мене утопити
Із найвищого мосту.
Було, мати, не вважати,
Що я тонкого стану,
Було мене утопити,
Де я й дна не достану.

Пісня.

I

Як тих гусей шумливі табуни
Напровесні чи рано восени
Здіймаються над ставу тихе лоно,
І каламутять голубинь затону,
І плещуть крилами, і гомонять,—
Так у подвір'ї повози шумлять,
Гостей додому везучи веселих.
Уже й огні погашено по селах,
Уже поснули старші — і дітей
Заколихав піснями соловей
Та у ставочку квакання жабині.
Сміється й плаче серце у Марини:
Сьогодні ж бо — умерти чи втекти!
Пани вже сплять, поснули наймити —
І місяць білий путь-дорогу світить...
А де ж Марко? А може, хто помітить,
Як викралася з горниці вона
І плине, наче хмарка весняна,
Узенькою доріжкою до саду?
Старий Наум дав не одну пораду

І розказав дорогу втікачам.
Ех, лихо тяжке! Втік би він і сам,
Коли б літа не налягли на плечі,
Коли б не підгиналися старечі
Безсилі ноги! Втік би у степи,
Де тільки сонця золоті стовпи
Уранці-рано вказують границі.
Як очерет, хвилює там пшениця,
Отари, наче хмари, маячать,
І в небі синім шуляки тремтять,
Шукаючи кривавої поживи.
Там люди — люди вільні та щасливі —
Живуть на лоні ситої землі.
Усім вона: і звірові, й бджолі,
І птахові дає свій щедрий даток.
Не знати, де кінець, а де початок
Тих обширів зелених та буйних.
Лиш де-не-де, по балках степових,
Хатки біліють, зліплені із глини.
Там знайдеться й для красної Марини
І для її коханого Марка
Розложистого закуток ярка,
Де виросте, як маківка в городі,
Нова хатина — і в ясній господі
По праці спочиватимуть вони...

Хоч дід Наум тієї сторони
Не бачив сам... Хоч за доби тієї
Ні на землі, ні над, ні під землею
Таких щасливих не було кутків,
Як він собі, сказати б, уроїв,
Та з уст в уста про них тоді ходили
Перекази, і всім серця п'янили,
Як теплий повів милої весни...
Марино, серце! Що ж тобі за сни
Ввижаються у далечі шовкові?
Дітей ти колихатимеш Маркові
У чистому зеленому степу, —
І ніч розвеселятиме сліпу
Погойдування довгої вервечки...

Від панського будинку недалечко
Велика стайня. Що за коні там!

Сусіднім тільки мариться панам
Таких придбать...

А найбистріша пара —
Гнідий Султан і Гандзя темнокара.
Хоч на одну вони не вийшли масть,
Проте за них пан Людвіг все віддасть,
Що тільки є у нього на подвір'ї:
Легкі, як тее лебедине пір'я,
Стрункі, неначе мрія різьб'яра,
Вони — вечірня й ранішня зоря,
Як у Тибурція стоїть в касиді*.
Коли, неначе вилиті із міді,
Запряжені в легенький шарабан,
Під ганком стануть, — Пшемисловський пан
Раніш, ніж сісти, сяк і так либує.
Добрав до них він щонайкращу збрую,
А балабончики купив такі
Сріблясті та нечувано дзвінкі,
Ще й вистроєні у мажорній гамі,
Що мов говорять людськими словами,
(Звичайно — кожен це повинен знать —
Годиться балабончики чіплять
Лише в далеку їдучи дорогу).
Запевне й фурмана нема ні в кого
Такого, як Марко, Небабин син.
Бери й малюй, коли на козлах він
Сидить, подібний до античних статуй,
І тонкий бич, в руці його піднятий,
От-от над кіньми блисне й засвистить.
Немає й грошей, щоб за них купить
У Пшемисловського ті коні-змії
Та машталіра, що один уміє
Їх чарувати, як Орфей звірів.
Карпович, правда, був колись купив
За пару псів, славетних межи псами,
Та трьох дівчаток з чорними бровами
Десь далеченько фурмана-митця.
Старий уже, смішний собі з лица,
Той «мазур», Парипсович на прозвання,
Скликав не раз велике дивування,
Як тричі поспіль клумбу об'їжджав
(Та ще й учвал, аж вихор уставав)
Шестериком — у колію єдину.

Та диво це й Небабиному сину
Далося потім добре доказать —
І то не тричі, а разів із п'ять
Обкруженяв він давнього газона —
І спала з Парипсовича корона.

Не раз було Максима-коняра
Ота вечірня й ранішня зоря —
Султан і Гандзя — призведуть до кари.
— Тобі б, лайдаче, у степу отари
Овечі пасти чи свиней глядять! —
Так Пшемисловський пан було кричить,
Коли чого старенький не догляне.
Дарма вже тут: — Та я ж... хотів... я, пане...—
Од різки і проситися шкода!
Але Маркові ще така біда,
Відколи фурманує, не складалась,
Уже і челядь крадькома шепталась,
Що чи не слово знає він таке,
Проте життя було йому тяжке —
Із роду гайдамацького дитина!
Тепер чорнява дівчина Марина
Йому стрілою шлях перетяла...
Присмакою до панського стола
Її подати мався Кутернога.
А! Вдатися б до чорта чи до бога —
Однаково — аби лиш не віддать!
Султан і Гандзя птицями летять,
Хмарки переганяють сріблотканні...
Кого ж везуть у лёгкім шарабані
У тиші опівнічній? Хто бичем
Їх тне без жалю?

Г о л о с п е р ш и й
Що, як не втечем,
Як не втечемо, Марку? Що нам буде?

Г о л о с д р у г и й
Марино, серце.. Утікали ж люди...
Аби лише добратись до...

Г о л о с п е р ш и й
Стривай,
Ти чуєш?

Голос другий

Ластівко, то ж тільки гай
Шепоче віттям... То млинове коло...

А солов'ї жагучі і спрокволу,
І в жалі заливаючись буйнім,
Про щось говорять — не докажуть їм.

І коні мчать, і коні ринуть,
І тіні місячні біжать,
І кожна з них дивсчно мінить
Гаї, що мурами стоять.

Марко з Мариною гадками,
Гадками юними цвітуть,
І сосни довгими руками
Благословляють їхню путь.

А вже з-за гаю, з-за діброви
Дзвінкий видзвонює копит:
Панич на дикі їде влови,
І вже чепрак його шовковий
Гризучий проїдає піт.

Вже хриплий голос Кутерноги
Кричить: «Он, он вони! Лови!..»—
І віє жахом від дороги,
Від придорожньої трави.

Марко почув... Бичем свистючим
Застиглу розтинає ніч,—
Та перед лихом неминучим
Безсило опустився бич.

Гугоче, стугонить погоня,
Далеко відляски ідуть,
І чути, як шалені коні
Бурхливо дишуть і хропуть.

Куди втікати? Що чинити,
Коли, немов боєць від ран,
Густою піною укритий
Упав знеможений Султан?

І наче в сні Марині сниться,
Темніе гай, синіе ніч —
І наліта, мов хижа птиця,
На них розлючений панич.

І наче в сні: — Паничу, годі!
— Що? Розмовляти? Бидло! Хам!
Зв'язати шельму! —
— Я не злодій.
Уже минається панам! —

— Минається? Не злодій, кажеш?
Давно таких дознався прав?
Гей, Кутерного! Чом не в'яжеш?
Сам, може, різок забажав? —

І наче в сні Марині сниться,
Як перед лютим паничем
Маркова блиснула правиця
Широким дідовим ножем.

І в відповідь на рух шалений,
На смілий, на прекрасний рух
Ударив гучно стріл огненний —
І цілий світ нараз потух.

Марино! Чом ти не втопилась,
Як ще маленькою була?
Навіщо, нащо ти вродилась —
Присмака панського стола?

Довіку будеш пам'ятати
Обличчя того, хто любив,
Хто дужу руку міг підняти
На панича і на панів!

II

Находив ранок. Слався по долинах
Тонкий туман. Од співів солов'їних
Луна сміялася. Широкий став
Потягувавсь...

Чимало я стрічав
Людей старих, підстарших, ба й зелених,
Що по трудах, бувало, цілоденних
Десь на ставу, на плесі, в комишах,

Як тая чапля, обережний птах,
Чатують над премудрими вудками.
Не раз із ними тихими словами
Перемовлявся я, і полюбив
Цих диваків — не завжди й диваків —
І перейняв у них тонку науку,
Як на живця ловити хижу щуку,
Як з темного, замуленого дна
Виводити зеленого лина,
Як на бабки знаджати пліть срібليсту.
Не раз було Денисові-артисту
Я заздрих: що за спритність у руці!
(До всього є на цій землі митці;
Денис — той уродився риболовом).
Не раз дощем чи вітром випадковим
Примушений десь притулку шукать,
Заходив я в хатину, де пишуть
Півголі діти, а голодна мати
Їх юшкою береться гамувати,
Бо батько, чуйте, рибки наловив...
Отож чимало я в товаришів
Мого юнацтва запізнав такого,
Що і в поважну слід забрать дорогу,
А не лише в ту «ідилічну путь»,
Яку, мабуть, пора мені забуть
У шумі, в гніві творчості живої...

Старий Мусій з породи був отої,
Що я оце допіру змалював.
Тож затемна він причвалав на став,
Зігнувшись ще більше, ніж зазвичай.
Шептав комиш навколо таємничий,
Угору сонце молоде плило...
Уже й нахабна муха на чоло
Старому сіла, і метелик білий
Цікаво роздивлявся на поруділий
Рукав його,— а він собі сидів,
Чатуючи наївних окунів,
Лящів ледачих, ненажерну щуку...
То хто ж бо там, схожий на опуку,
По лузі котиться? Зирнув Мусій —
І грає усміх на устах ясний:
Онук його, Павлусь!.. Та чом же в нього,

Така в очах висвічує тривога?

— Ой, діду, діду... там он... у ярку...

Я сам не знаю...—

— Ну ж бо, ну, яку

Страховину побачив ти, Павлусю?—

— Ой, діду... Певне, мертвий... я боюся...—

І дід Мусій простує за внукам
У тихий яр. Сплітаючись гіллям,
Стоять дуби зелені, свіжолисті,
Од квітів ллються пахощі струмисті,
Сосновий віддалік шепоче бір,—
А на траві вродливий машталір,
Марко лежить. Скривавлене обличчя —
І мертві очі, темні й таємничі,
Не загоряться вже, не зблищать.
Ех, діду! Не тобі ж і дивувать:
Адже твій син умер під канчуками,
Адже ти знав, що кров'ю і сльозами
Твое життя, життя дітей твоїх
Полите завжди...

Та в очах старих
За здивуванням здогад пробігає,—
І він уже історію читає,
Написану на стоптаній траві,
Де, близько при Марковій голові,—
При голові, що не в одній, напевне,
Збудили муку і кохання ревне,—
Широкий ніж, як золото, горить,
А трохи далі панський кінь лежить,—
А слід коліс, а згублена підкова
Розказує усе йому без слова.
Старий схилився тихо — і нараз
На вії чистий затремтів алмаз.

ГЛАВА ШОСТА

Ой у полі сосна,
Під сосною кóрчма,
А у тій корчемці
П'ють два чужоземці.
Один чужоземець
Мед-вино кружляє,
Другий чужоземець
Дівку підмовляє:
Ходім, дівко, з нами,
З нами, козаками,
Буде тобі лучче,
Як в рідної мами...

Пісня.

Високі сосни, вам кладу поклін!
Хоч, України польової син,
Я більше звик до дуба, до грабини,
До тих гаїв, де теплої години
Лише осика шепчеться ясна;
Хоч край мого дитячого вікна
Береза довгі розпускала віти,
Але навчився я і вас любити,
Пишнозелені, пишноголосні.
Ваш гомін десь у сивій давнині
Вродився й виник. Дні і покоління
Змінялися; старих церков каміння
Піском сипучим падало у прах.
Хмельниччина і Кодні чорний жаж*
Легендами, як мохом, обростали,
Родились люди, потім умирали,—
А пісня ваша все гула й гула.
Йї рівне все: криваві ті діла,
Що з них історія сплелася наша,
Чи чумака притомленого каша,
Мисливця фантастичний анекдот,
Чи шепотіння смертних двох істот,

Що присяглись в любові невмирущій...
Хай літні ночі йдуть скорсминуші,
Хай осені прощання золоте,—
Ви, наче море, глухо шумите,
Байдужі до життя, неначе море.
Живиці стигне капливо прозоре,
Дрімає проти сонця смолокур,
У небесах, як довгий, рівний шнур,
Летять і гаснуть птиці косокрилі,—
А ви в своєму сонному дозвіллі
Гойдаєтесь, як шогли кораблів,
І тільки часом монотонний спів
Вам дятел монотонний протинає.
Тож як і в небі блискавка заграє,
Як грім застогне, злива зашумить,—
Мелодія соснових верховіть
Лише гучніша, та не інша стане.
Все на землі відоме вам і знане,
Високі сосни! Вам кладу поклін!

На пагорбі, між двох ясних долин,
Де бір до бору сходились краями,
Стояла корчма.

Давніми часами
Від слова корчма віє. Довгий шлях,
Легка тараня на тяжких возах,
Воли, що йдуть, гойдаючись, у парі,—
І раптом, як оазис у Сахарі,
Будівля, набік схилена давно...
Уже й хазяйка вигляда в вікно,
І круторогі, вчувши свіжу воду,
Та сіно, та жадану прохолоду,
Самі звертають у широкій двір...
Заходить вечір. Серед теплих зір .
Чумацький Шлях біліє добродушно,
І місяць рухається непорушно,—
А чумаки, вкладаючися спать,
Про се, про те тихенько гомонять
У темпах *lento, maëstoso* й *grave*...
Та не мину й лихої тої слави,
Що корчма поетична набула:
Це ж тут вершив свої брудні діла
Куркуль, «свій братчик», чаркою міцною

Отруйно-тютююного настою
Купуючи нещасних бідаків,
Тут економ медок солодкий пив,
Попрацювавши канчуком на ниві;
Це тут колись конфедерати мстиві
Знушались, як уміли, з шинкаря
(Пекучими рядками з «Кобзаря»
Повіяло в тісній моїй кімнаті);
Це тут злидар, що лату мав на латі,
Корівчину останню пропивав...
Ох, як же добре, що навік пропав
Той поетичний затишок корчемний,
Що розвалився мур тяжкий і темний
«Стрункого й гармонійного ладу»...
Та далі річ, братове, поведу,
Під давню стилізуючи поему...

Чи сьак, чи так, а ми до корчми йдемо,
Якій оцю присвячено главу.
Ступили в двір, де скошену траву
Жують поважно коні на припоні,
І заглядаєм у шибки, червоні
Від полум'я в задимленій печі;
Кому ж би то поквапно уночі
Яєчню з салом пряжила Настуся,
Шинкарка молодая?

Чорновусі,

Ставні до неї гості прибули.
Їх прудконогі коні, не воли
Завезли до корчомки Борсої.
Один сидить, підпершися рукою,
Замислився. Міцного меду жбан
Поставлений для нього. То Мар'ян
Мединський, читачеві вже знайомий,
На чолі від задуми та з утоми
Глибока зморшка тінню залягла.
А другий, що сидить кінець стола
Та й цмулить пінну, наче лле в барило,—
Ольшевський Кароль, чи козак Кирило,
Як сам себе він любить називать.
Це — побратими. Їх не розіллять
Водою, як говориться в прислів'ї.
Мов дуб до дуба нахилия верхів'я,

Мов чайки дві на морі, серед хвиль...
Ну, словом, дружби старовинний стиль
Шибайголів еднає в п'ятиці,
В пригодах дивних. Битися — так биться,
Сміятися — щоб аж шибки гули,
А як на коні спасти — щоб орли
Не перегнали у швидкому леті!

Одвідач був у корчмі ще ж і третій —
Старенький карбівничий Никодим *.
Мар'ян любив заходити із ним
В розмови доєгі. Звікувавши в лісі,
І Никодим, як сосна та, розрісся,
Бо й руки мав подібні до гілок,
І носа, що стирчав, немов сучок,
Серед волосся, схожого до моху.
Смачний медок сьорбаючи потроху
(Мединський Никодима частував),
Він дуже розволікло повідав
Ту новину, що кілька день ходила
Серед людей і всякі в них будила
Пересуди — а ще була нова.
Як виростає баба снігова
Із грудочки, з-під ніжних рук дитини,—
Так імена смуглявої Марини
Та машталіра гордого, Марка,
Від язика йдучи до язика,
У казку дивовижну зростали.
Уже такого люди приплітали,
Що навіть чудно слухати ушам.

На власні очі карбівничий сам
Марину бачив, як ходив до двору
По розкази. Людському поговору
Не вірив би — не вірити шкода!
Заплакана, сувора та бліда,
Вона в вікно дивилася з кімнати.
Хотів її про дещо розпитати,
Та де вже там! Одно, що гайдуки,
А друге, так плескали язики,
Та так воно було і справді, мабуть,—
Нічим її не зрушити, не звабить.
Мовчить усе, немов її уста

Навік замкнула темна німота...
А й справді, що сердешній говорити?
Яке життя? Марко її убитий
У неї на очах, а разом з ним
І з щастям попрощалась молодим!
А пан, питаєте? Отут-то диво!
Прийшла й йому година нещаслива.
Який здоровий, повновидий був,—
Еге! Одначе, як ото почув
Про втікачів... Коли та вся тривога
Сподіялась, і Генріх-син до нього
Ввійшов у той, мовляли, габінет,
Між ними щось зайшло недобре... Ет,
Я іншим би ніколи не признався,
А вам скажу: у батька син удався,
Так само ласий він до хвартушків...
Старий щось догадав — позеленів
Зо злості — та й упав серед кімнати...
Говорять люди — певно, вже й не встати.
А втім, господня воля над усім...
Казав оце мені коняр Максим
(Мій приятель, ми з ним парубкували),
Що тричі вже до міста послали
По лікаря, по ксьондза раз чи два...
Такее-то... Одна в нас голова,
Хоч би ми як несли її високо...
Пожив собі наш пан — пожив нівроку,
Поласував...—

— А Генріх як, панич?
Що чути з ним?

— Своя у того річ,
Бо молоде про інше, бачте, дбає,
Аніж старе.

— А він не потерпає,
Що той випадок... з тим Марком?..

— Хе-хе!

То бідареві з того щось лихе
Могло б іскластись... А йому... Та що там?
Ви знаєте від мене краще: злотом
Усе, що хоч, у світі притрусить,
І вже не видно... Сказано: блищить...
Ну, знов же й те написано в законі,
Що хто кого убив при обороні,

Тому, мовляли, і ви́ни нема...
Та чи ж мені навчати вас ума?
Коли ж цікаво вам ще дещо знати,
То я скажу... (Стривайте... Вийде з хати
Настуся...) Гм... Марину, бачте, він
Так уподобав (хоч уже Марин
Чимало тих іскоштував), що хоче
Тимчасом одіслати у Дівоче
(Таке у них далеке є сільце).
Немов за кару має бути це.

А дейкають: втікала од старого,
Та не втече, мабуть, од молодого,
Боялась пана, бійся й панича...
На лови до Дівочого вчаща
Він рік у рік... Та годі... Йї так багато
Я тут наплів... Пора уже чвалати —
Іще стару дубину обійду...
Я знаю, що ускочив би в біду,
Якби з ким іншим так розперезався...
Спасибі ж вам... Чи то я підтоптався,
Чи цей медок такий-то вже міцний...
Спасибі вам... От ніби й не п'яний,
А ноги тее... ноги щось не тее...—
Пішов старий.

— Загину через неї,—
Мар'ян об стіл ударив кулаком,—
А те вчиню, що аж земля кругом
Здригнеться з дива!.. От тобі й Марати,
Магнати кляті!

— Стережися, брате,
Задумав-есь ризиковиту річ! —
— Ех, мій Каролію! Де та славна Січ,
Де рицарство? Таке тепер у серці
Буяє в мене, що лише на герці
Те б виказав!..—

— Стривай-но... Може, й так...
Нехай Кирило я не звусь козак:
Коли ти зробиш той шалений вчинок,
То матимеш на втіху поєдинок:
Не подарує ж Генріх...

— Той тохтій?
Він до дівчат одважний, а двобій
Річ не його... От не Мединський буду —

Скоріш мене потягне він до суду.
— Ну, а до суду,— це вже зовсім... пхе!
— А, хай усе збирається лихе
Мені на голову з чортами всіми,
Аби лиш я вповав на побратима!..
— В цім певен будь.
— ...Ні блискавка, ні грім
Не перешкоджають замірам моїм! —

Така велася таємнича мова
У корчмі Боровій. А ніч соснова
Шуміла тихо, як далекий дзвін...

Високі сосни, вам кладу поклін!

ГЛАВА СЬОМА

І широкою долину,
І високою могилу,
І вечірнюю годину,
І що снилось, говорилося —
Не забуду я.

Т. Шевченко.

I

Гей, облітає яблуневий цвіт!
Шкода, Марино, перебулих літ!
Приснилися, проснилися... і зникли...
І чорний жах на тебе годрить ікли,
У паничівський вдягшися жупан...
Ще ж не в могилі Пшемисловський пан,
Ще світять очі в нього, як жарини, —
А вже постава ніжної Марини,
Його синкові серце обпекла...
Щоправда, тінню перед ним лягла
Та темна ніч, той вистріл із пістоля, —
Ет, менше з тим! Така Маркові доля
Судилась, бачиться... А й те сказать:
Як! Хлоп насмів не то що утікать,
А проти пана, проти пана стати!
Забулись Робесп'єри і Марати,
Розмови у пивниці запальні
(Додати треба: раз у раз п'яні),
Розвіялась і світова скорбота —
І Генріх навстіж одчинив ворота
Гарячій хвилі пристрасних бажань...
Марино! Згадувати перестань
І заглядать не важся у прийдешне!
Іще ж недавно пелюстки з черешні

Тобі стелили і Маркові путь,—
Тепер вони... тепер вони гниють,
А твій Марко... Та як же, як забути
І тиху мову — шелестіння рути,
І погляд той, ту пісню молоду,
І смілу руку, і струнку ходу,
І першу зустріч, і слова останні?
А вже тобі, вклоняючись, мов панні,
Глузливий Кутернога підкида:
Чи то біда? Таж ти ще молода!
Зумій лиш паничеві догодити —
І раювати будеш, а не жити,
За ким ти тужиш? Машталір! Ха-ха!
А чи боїшся, може, ти гріха?
Де він, той гріх? А втім, ясновельможна,
Ти з того тіста зроблена, що й кожна,
І церемоній довгих не чекай,
Не сподівайся. Скажуть — ну і край,
Лягай, мовляв, чи з волі, чи з неволі.
Еге! Спіймали перепілку в полі —
У торбу й квіт! Це дуже проста річ.
Ще й те подумай, що тебе панич
Наш уподобав! Він же, може, з двісті
За тебе кращих перебрав у місті,
Ну, і в селі, сказати, не минав,
Котора гладша та з лица біліша...
А ти — ти навіть мишеня, не миша!
Шануйся, дівко! Ей, повір мені!
Ну, ще поплачеш три, чотири дні,
Та й догадаєш... Ге! Даремна праця
І говорити з нею... Якже! Цяця!
Царівна! Королівна! Не підходь!
Створив же нашось на землі господь
Дурних дівок та комарів кусливих! —
І він одходить,— а речей злостивих
У грудях залишається жало.

Один лиш раз повіяло тепло
Марині бідній в серце занімиле:
Хоч пильно гайдуки її гляділи,
Аж, видавалось, просвітку нема,
Проте зумів до неї крадькома
Заглянути, щоб разом пожуриться,

Знавець на куховарстві й пиятиці,
Оповідач невтомний, дід Наум,
Хоч повен сам тяжких, пекучих дум,
Хоч і забувши приказки жартливі,
Знайшов слова він тихі, голубливі,
Яких ніколи, думалось, не знав.
Не тямил Марину, що казав
Йй сивий кухар,— тільки пригадала
Літа свої, коли росла-зростала,
І невисокий материн поріг,
І хрещика, і подруг молодих,
І все, що снилось, чулось і забулось...
Заплакала — і стиха усміхнулась.

Так серед степу, пізно восени,
Коли холодний лле з височини
Жорстокий дощ, дрібний, колючий, косий,—
Мале дитя, задрипане та босе,
До матері притулиться лицем,
Йй серце розриваючи плачем —
Судилось вік обом їм старцювати! —
Мале своє візьме на руки мати,
До лона змученого пригорне
І шепче, шепче — і немов ясне
Прогляне сонце крізь тягучі хмари...
А що в словах? Які б, здавалось, чари?
У них же навіть змісту не добрать!
Що в голосі, де жалощі бринять?
Що в дотику легкому рук ласкавих?
Так вітерець перебіжить по травах,
Остудить їх, провіє, колихне,—
І підіймається зело буйне,
І бачить враз: у небі спопелілім
Жадана хмара гостем темнокрилим,
Дедалі виростаючи, пливе,
Життя несе усьому, що живе.

Щасливий майстер, що з тяжкої брили
 Прекрасну постать висікає вміло
 На радість людям. Біла і німа
 Спить за вікном незаймана зима,
 Дими рожеві стигнуть в небі синім,—
 А він, ясным осяяний тремтінням,
 Чарує камінь подихом весни.
 Щасливий! Людські дочки і сини
 Крізь твір його із мармуру тяжкого
 Побачать нескінченну ту дорогу,
 Що в заповідані веде краї,
 Де сном тяжким одснилися бої,
 Сади покрили землю. Тихі води
 Оповивають городі й городи,
 І легка праця дужої руки
 Лани розвеселяє й квітники...
 Щасливий майстер, що бадьорим рухом
 Серця сповняє кволим, слабодухим
 І в юний порив з'єднає старих...
 Щасливий майстер!

О, коли б я міг,
 Сумні свої малюючи картини,
 Оте лице заплакане Марини,
 Оті ганебні, давні ті часи,
 У відповідь юнацькі голоси
 Почути, як признання й нагорду!

Марина, переживши ту пригоду,
 Де ніч ясна змінилась чорним днем,
 Де милий з окривавленим лицем
 Упав між придорожню муравину,
 На іншу обернулася Марину.

Дитячий світ — немов барвінку цвіт,
 Що вигляда несміливо за пліт
 Своїми яносиніми очима.
 А далі що? Холодними й тяжкими
 Сльозами обважніла сутінь вії.
 Ні просвітку, ні одсвіту надій,
 Ані луни на голос у пустелі!
 Не раз, перебиравши невеселі

Разки думок, пригадає вона:
Був теплий день, світилася весна,
Розбіглися ягнята по долині,
Вівчар заграв у дудку...

Що ж Марині

Приснилось, привиділось тоді?
В її душі, як у ясній воді,
Гурти людей одбились невідомих
У пишних по-наївному хоромах,
Де під цимбал бреньчання та скрипок
Вони водили радісний танок.
Щось від казок, од діда перечутих,
Було в тих людях, золотом обутих,
Повитих у едwab, у красний шовк...

Враз хмарка надійшла. Вівчар замовк,
Холодний вітерець війнув із яру.
Прокинувшись від чудного чару,
Марина пісні тихо завела,
Що хтось завіз до їхнього села
Та й кинув, щоб росла і виростала.
Не думала Марина, що співала
І як співала — м у с и л а співать.

О пісне! Де тих слів мені добрать,
Які б тебе були, святої, гідні!
Ти — плескіт рік, ти — переливи мідні,
Ти — шемрання смутного комиша,
Народу ти великого душа!
Твій голос серце тугсю сповняє,
І рве, й зове, і радість відкриває!

Прийми ж, о рідна, мій низький уклін!
Хоч, може, трохи і ледачий син,
Не раз, проте, блудивши манівцями,
Холодними, безодніми ночами
В тобі рятунку й пільги я шукав
І чоло наболіле притуляв
До теплої, до рідної долоні.
Спасибі ж, нене! На твоєму лоні
Я хтів би і навіки опочить!

Марина, світлу переживши мить,
Одне могла — тихенько заспівати...

Проте ще довго пишні ті палати
І вільні люди в вільному танку
Уяву збуджували сторожку.
Був сон — не сон, — тяжкий прочинок буде,
Коли і справді поміж вольні люди
Невольною Марина попаде...

III

По полю ніч, по полю тінь іде,
По полю бродять тихі перегуки;
Смутні дерева простягають руки
І скаржаться... кому? Ніхто не зна,
Ніхто не скаже. Темна і грізна,
Іще мовчить, не грає громовиця,
Та вже вона, зігнувшись, таїться
За чорним бором. Блискавка — і тьма.
Далекий грім — і тиша знов німа.
Зірвавсь вихор, прошумів шалено.
Неначе вершник, що летить, стремено
Згубивши у нерівному бою,
А з ним і славу втративши свою,
І дав коневі вірному на волю
Нести себе по зляканому полю,
Рятуючись від наглої біди.
Тяжких дерев стривожені ряди
Загомоніли раптом, затремтіли,
І довгі трави стебла похилили,
І покотилася недобра вість,
І змовкло все. Якась понура злість
Замкнула небо й налягла на поле,
І наче в світі не було ніколи
Ні променю, ні сміху, ні тепла.

Такої саме ночі до села
Дівочого Марина над'їздила.
Від болю й жаху стерпла, заніміла,
На статую зійшовши кам'яну,
Вона сьогодні нібито зо сну
Прокинулась, та радості немає
У прокиді. Як хмара та, лякає
Її прийдешність; як сувора ніч,
Куди лиш глянь, страшний стоїть панич,—

Не утекти, не вирватись, не крикнуть!
Отак би тихо розпливтися, зникнуть,
Розвіятися, наче синій дим...

Зненацька голос подає Максим,
Коняр похилий, що його послали
Одвезти дівчину:

— Еге! Казали,
Казали люди, що немовби те...
Минеться лихо. А воно пuste,
Пуста розмова. От хоч би з тобою,
Хоч би, кажу, з тобою...

— Що — зо мною?
(Озвалася Марина — і чудний
Йї голос власний здався). По моїй
Ніхто уже і не заплаче долі,
Втекла вона, як вітер той у полі...
Що з того, що літами молода
Та що вродлива? З того ж і біда
Зчинилася! Оце тепер я, діду,
В Дівоче тее, в те прокляте їду,
А й плакала б, та сліз уже нема.
Загину? Хай! Тепер мені дарма,
Тепер уже хоч жити, хоч не жити...
А вчора бачила: маленькі діти
Гулялися на вигоні... Малі,
Що тільки-но їх видно від землі,
Замурзані та голі, жаль дивиться,—
А кожне ж то сміється, веселиться,
Радіє, скаче, ніби те ягня!..
Я й здумала: невже ж то все бредня,
Про що нам потай говорили люди?
Невже й у них, у діток цих, не буде,
Як виростуть, щасливих, вільних днів?
Нащо ж, нащо і хто їх научив
Сміятися, надіятись, дивитись
На красний світ — і світом веселитись?
На те, щоб потім... щоб очицям тим —
Зеленим, карим, сірим, голубим —
Недолю, ніч, неволю показати?
Щоб красний світ зійшов на світ проклятий?
Чи це не глум?..—

І враз її слова

Якийсь тривожний шум перебива,—
Не дощ, не грім... щось дивне, щось знайоме,
А разом таємниче й невідоме,
Як власний вид, одбитий у воді!..
Стук копитів... Так, як тоді, тоді!
Стук копитів.— І завмира Марина,
І ціпеніє... Аж гуде долина,
Здригається... Здригнувся і Максим,
І дивиться: вже кінська перед ним
Оскалена хропе і пінить морда,
І людська постать, смілива та горда
(Додам для об'єктивності: п'яна)
Із гушави нічної вирина,
Схиляється зненацька до Марини,
Обіруч ловить — і, мов сокіл, рине
Із нею вдвох, аж закурився дим...
Не встиг і крикнути коняр Максим.

ГЛАВА ВОСЬМА

Ой, стала хмара та наступати,
Став дощ накрапати,
Ой, там збиралась бідна голота
До корчми гулять.

Пісня.

I

Гаями ходить передлітній шум.
Оповідач невтомний, дід Наум,
Знавець на куховарстві й пиятиці,
Іде самотньо. Та намарне птиці
Зайти в розмову хочуть із старим,
Свистанням розливаючись гучним
І круглими, цікавими очима —
Як діти дикунів на пілігрима —
На нього визираючи з гілля.
Йому здається, що німа земля,
Що сонце зупинилося, що води
Не дишуть. Тінь кривавої пригоди
Злягла на все — і зморшку провела
Найглибшу серед темного чола,
Де стільки зморщок виорало горе.

Звір від мисливця забігає в нори,
Злігає в небо пташка від стрільця,
Смертельного вжахнувшись кінця,
Зникає риба срібною стрілою,
Як на затон примарою хисткою
Рибалки віддзеркалення впаде —
Але від думки де сховатись, де,
Від думки, що пече, тяжить і тисне?

Сміється день, та сміх його зловісний,
Співає ніч, але страшний той спів...

Що ж дід Наум? Звичайно, він зробив
Єдине, що давалося зробити:
Пішов до корчми Борової — пити,
Залити серце, очі засліпить...
Он-он уже і корчма майорить,
Крізь віти проступаючи лапаті...
Ще ближче... Увійшов...

— Здорові в хаті!—

— Дай боже й вам! —

Якраз біля стола

Компанія зібралася мала
Із тих, мовляв, що днюють і ночують.
То не пани, що пишно бенкетують
І розсипають серед моря тьми
Естетику, замішену слізьми
(Звичайно, не своїми, а людськими);
То не поети, що шукають рими
На піннім дні облудного вина;
Не парубоцтва то юрба гучна,
Обвита й змита молодості хмелем,
Не хлібороб, що з приспівом веселим
Обжинки за зажинки відбува...
Ех, ні! Он виступає голова
Крізь пасмуги застояного диму:
Гаврило це. Хоч він ніколи Риму
Не бачив, як ніхто з його дідів,
Та прізвище хтось жартома пустив
(Хто ж, як не пан! Від них усе береться!)
І Папаримський наш Гаврило зветься *
По книгах навіть, а не то що так.
Меткий скрипаль, досвідчений пияк,
По весіллях якусь там копійчину
Під вільну заробляє він годину.
Щоб зараз же... ну, та відомо всім,
Що з заробітком робиться таким!
На весіллях таких ми не бували,
Читачу мій, де бубон та цимбали
Дзвінке для скрипки становили тло,
Де море розтанцьоване гуло,
Де парубочі розтинались крики
Під брязк і гук троїстої музики,
Де бачив раб хвилевий вільний світ,
Щоб завтра знову свій солоний піт

На землю панську лити, як і вчора...
Гостям — горілка, молодим — комора,
А з того й того жарти постають
І співанки, що соромом печуть
Засмагли щоки юної княгині.
Про вишеньку, що зацвіла в долині,
Черешеньку, що добре прийнялась,
Про дівчину, що добра удалась *,
Як та калина-ягідонька вліті,
І в житі, у червонім оксамиті
Зловити примудрилася бобра,
Коли прийшла усвячена пора,—
Такі прадавні співанки чував я
За днів олжі, насильства та безправ'я,
В які — гай, гай! — минув мій юний вік.
Тож Папаримського зухвалий сміх
У бризках, закрутах, фіоритурах
Сп'янілих тверезив, п'янив похмурих,
Вриваючись у вихор тих пісень...
А потім — наставав суворий день,
Та хора жінка, та півголі діти,
Що рима традиційна — «де вас діти»
Якнайвірніше пасувала їм.
Не диво, що по прокиді таким
Гаврило у похмільнім неспокої
Стежками мандрував до Борової,
Зігнувшись, як злодій, що втіка,
Хоч і не ловлять. Іноді шока
Підв'язана бувала у Гаврила:
То доказ, що чиясь козацька сила,
Весільним розігрівшись вином,
Крушила все, що бачила кругом,
У гніві не минаючи й артиста.

Бувало, що й капелія троїста
У міжусобний западала шал,
Дзвеніли струни й приструнки цимбал,
За бойове уживаних начиння,
Вив глухо бубон, і в його гудіння
Вривався скрипки вереск запальний...
Звичайно, по баталії такій
Всі три музики сходилися вранці

У діда Проня, що й пошить сап'янці,
І скриню змайструвати, і замка
Полагодить — на все його рука
Була придатна. Незвичайним хистом
Одзначений, був енциклопедистом
Дід Пронь у всіх селянських ремествах
(Читачу! Не спіткнись на цих рядках).
Отож він брав скалічені цимбали,
Побиту скрипку — і творив дива:
Музики, звісно, мирову складали,
І скрипка знов співала, як жива
На тлі цимбал та бубна голосного.

Якраз от після випадку такого
Гаврило день сьогодні святкував.
З ним поруч люльку вірною смоктав
Кіндрат, що Абрамович-пан ніколи
Без нього не рушав у гай чи в поле
По звіра: на ловецтві, сучий син
(Пан говорив), найкраще знався він
У всій країні, як не в цілім світі.
Звірині тропи, кручені та виті,
Він по снігу й чорнотропу читав
Нехибно, — а як вовчу підвивав*
Сім'ю голодну, здатися могло вам,
Що й сам він вовк, якого хижим ловам
Природа-мати вивчила сама.
Тому нічого дивного нема,
Що Абрамович, звавши сучим сином,
Поїв його шампаном та венгжином,
А щоб не міг він справу занедбать
(Хай вільнодумці судять і кричать, —
Байдуже!) наказав йому жениться.
Поплакала Катруся яснолиця,
Кіндрат пиячив аж чотири дні, —
Ну, й годі. Сентименти там смішні,
Де йдеться про поважне полювання.

Тепер Кіндрат до вечора від рання
Привчає гончих, вижлів уклада*
Чи таїну звіриноного сліда
Розгадує, чи дупелів носатих
Стріляє з паном. — У червоних шатах

Лягає сонце в постіль золоту,—
Яку ж Кіндрат бере собі мету,
Куди простує? Запитання марні!
Усім своє: кому — меди янтарні,
Кому — сивуха, а кінець один.
Шукайте в романтичності причин
Чи десь інакше — ваша в тім охота!

Вернувши з бекасиного болота,
Кіндрат засів край темного стола,
Замовив кухоль, другий — і пішла
Оповідань мисливських плетениця,
Аж мимохіть роззявився у Гриця
Пилипчука по самі вуха рот.

Пан Мар'ян, український патріот
І польський також (це дивує нині),
Любив, як Гриць у пісні старовинній
Виводив чистий переливний шовк.
Було й таке, що якось Гриць замовк,
Не хтів співати, а якраз Мединський
В екстаз потрапив суто український:
— Співай! — кричить. — Козацької співай!
Відро поставлю! Дві відрі! Нехай
Славетна Січ круг мене завирує!—
А Гриць неначе того і не чує,
Примружив очі, руки склав, мовчить...
Примхлива bestія! — Тепер скажіть,
Чи дивина, що пан Мар'ян, мов порох,
Мов блискавка у темрявих просторах,
Мов смолоскип гарячий спалахнув,
Ну, раз чи два ударив... стрепенув
За барки Гриця... Ну, порвав свитину...
Що ж? Абрамович під таку хвилину
З пістоля міг би... А Мединський — ні,
Не із таких! — Минуло зо три дні,
Він з Грицем стрівся — усміхнувся навіть!

Отож Кіндратко теревені править
(Кіндратком він либонь уже й умре)
Про ведмедів, що куля не бере,
Про сто вовків, що сани обступили,
Про куріп'ят, що по степу водили
Мисливця, доки смерть собі знайшов,

Про знахаря, що й зупиняти кров,
І страх у слабодухих виливати,
І рушниці несхідні замовляти*
Був над усіх прославлений мастак.
Скрипаль Гаврило, спершись на кулак,
Немов дрімає; Гриць, як та дитина,
Що вилізла до баби на коліна
І казку ловить, чуту сто разів,
Але страшну й цікаву, як уперше,
В мисливці погляд синій утопив
І слухає, від подиву завмерши:
Ну й кум Кіндратко! Ну й бувалий кум!

А в гаї ходить передлітній шум,
Березам білим коси розплітає,
Черкає небо, хмари підганяє
І вогко віє свіжими крильми
Над бідними, над сірими людьми,
Яким нема ні сну, ні одвологи,
Яких до корчми всі ведуть дороги...
Сміється кум, та сміх його гіркий.
Наумові зраділи всі: новий
У корчмі гість — до чарки привід нівий...
Одначе дід, охочий до розмови,
Мовчить та п'є, та курить, та сопе...
Звичайно, додивилось би й сліпе,
Глухе б почуло, що якийсь неспокій
У голові кружляє одинокій,
Як чорний кóршак по степу німім...
Проте ніхто об випадку страшнім
Не зводив речі, хоч усі збагнули,
Чому сумний, як темна ніч, прибулий,
Яка печаль заціпила уста:
Нещасного нещасний не пита,
Чи боляче,— болить йому й самому.
Та нащо сліз розтрушувать солому,
Як у грудях страждань міцне зерно?

Ех, друзі, друзі! Перейшло давно
Усе, що тут на білому папері,
Як видиво в скляні, туманні двері
Неясно проступає... Перейшов
Наувів гнів; Маринина любов

Умерла з нею; на землі похмурій
Погрозно ринуть блискотливі бурі,
Нові жита буяють на землі...
Жалі?.. Забуто сльози і жалі
В день руйнування, сили, будування,
І, може, пісня ця гірка — остання
З гірких пісень. Та не м'якшить серця,
Ні! Кликати дожданого кінця,
До радості, до творчості дзвінкої,
До маєва багряних корогов —
Мета весела повісті сумної,
Цвіт, що росте, де пролилася кров.

Співай тужніше, Грицю кучерявий!
...Упали стіни. Розлилися трави
Навколо. Чайка плаче вдалині...
Хтось їде на нестримному коні...
Хтось виглядає в золоту квартиру...—
Шинкарка Настя стала при одвірку
І чудно усміхається. Кіндрат,
Як в'язень, що припав до ржавих ґрат
І дише — аж не дише від жадоби,—
Вогнем горить. Дениско крутолобий,
Шинкарчин син, збиточник і пустун,
З волоссям, ніби памолодь урун,
Буйним та кучерявим, нерухомо
Став під вікном і слухає знайому
І невідому пісню. А скрипаль
Гаврило то тяжкий безмежний жаль,
То радість незмірянну ловить ухом.
Гей, Грицю! Більше сили слабодухим.
Життя — оспалим, стомленим — надій!
Високий скарб у вбогі груди сій!
Нехай у діда п'яного, Наума,
Його зловісна, чорнокрила дума,
Що хилиться від неї голова,
Зросте, злетить, як туча громова,
І вдарить... ех! Мовчи, мовчи, прокляте
Старече серце!

Відлетів крилатий
Останній звук. Знов корчма, знов стіна,
Та мокрий стіл, та синява чадна
Застояного диму. Знов сивуха,

Та образів шалена завірюха,
Та крики, та веселощів одчай...
— Гаврилку! Що вже там! Ану, заграй
Веселої! Я, брате... Я... Йй-богу,
Я, братіку...—

І з-під смичка буйного
Дрібні дрібушки плавом попливли...

І от крізь дим:

розставлено столи
Весільні. Гомін, крики, перегуки.
Дружки співають, взявшись за руки,
Круг пишного, оздобного гільця.
Горять свічки — і юного лица
У світлі мерехтливим не пізнати.
Марино, бідненька! Твоя ж це мати —
Іще струнка, вродлива, молода...
Так, так... Хвиляста, радісна хода
І голос — наче туга солов'їна...
Ні, ні, стривайте... Це ж сама Марина,
Вона, вона!.. Чи можна не пізнати!
Глибокі очі, як вогні, горять,
Уста сміються тепло й соромливо...
А поруч... Що це? — диво чи не диво*,
Дружки співають...— Диво над дива! —
Маркова виступає голова
У синім, у тремтливім колиханні.
Сіяє вид, як сонце на світанні,
Кругом бояри — як зірки ясні,
Що меркнуть у ранковому вогні...
І враз — жорстока лиховісна зміна:
Поблідла, затуманилась Марина,
Музики змовкли, увірвалась річ...
Ох, не Марко Небаба, ні! Панич
Жорстокоокий, у кривавім строї,
На горе й страх простяг до молодої
Жагучі руки, білі та брудні...

Шинкарка наливає. При вікні
Озвалась сосна. Гриць повів рукою
По довгих вусах, з дивною пихою
На всіх поглянув, і скрипаль кладе
На підвіконня скрипку (ще гуде,

Іще дзвенить у ній остання нота) —
І Гриць завів тієї, як голота
Провчила в корчмі дуку-багача...
Співає гордо, ніби тне з плеча,
Гаврило підхопив. Наум підпилий
Теж тягне, і аж вікна затремтіли
Од пісні, що злива високий гнів
На дук, на підпанків і на панів
З надією, з веселим хизуванням.
Де ж, де той час, що багачам останнім
Останню кару принесе? Коли
Повстануть, як розгойдані вали,
Ці Гриці, ці Гаврили, ці Науми?
Чи це лише облудні, п'яні думи,
Тінь диму з люльки, відстуки чарок?

Ні. Вже залізного Шевченка крок
От-от серед пустелі залунає,
Вже там і там огонь досвітній сяє,
Проміння розливаючи бліде,
І скоро... ні, не скоро, та прийде
На землю правда в одязі повстання,
І кривдники простягнуть у благанні
Жорстокі руки, білі та брудні.

II

Настала ніч по легкошумнім дні.
Здалека лине крик перепелиний,
Тонкий туман виповнює долини,
Знайомі звуки робляться чужі.
Спи, Генріху! Навколо сторожі
Б'ють у залізні, голосні клепала;
Спокійна, мудра тиша розіслала
Убрус широкий на твоїх ланах,
Садах, оборах... Сумніви і страх
Покинь! Навіщо? — Батько умирає,
Та що по тім? Безсмертних не буває
На цьому світі. Ти ж усе зробив:
Ти ксьондза кликав, кликав лікарів...
Тепер лиш ксьондз, видимо, і потрібний..
Спи, Генріху! Зітхає місяць срібний,
Зірки — мов сльози з-під єдвабних вій...

Марина залишилася в твоїй
Обладі. У Дівочому побуде,
Допоки мелють-перемелють люди,
А там... Ні! Геть, спокуси навісні!
Таж батько твій сливе уже в труні!..
А втім, людей безсмертних не буває! —
Дрімота легко й свіжо налягає
На груди...

— Хто там? Хто там перебіг
У темряві? А! Хто лицем приліг
До підвіконня? Хто там? —

Тихо знову.

Заткали зорі далечінь шовкову.
В клепала б'ють невтомні сторожі...
Спи, Генріху!..

Сіяють на межі
Краплисті роси. На озера лине
В височині дзвінкий табун качиний,
Охриплий з безуму кричить деркач.
Неначе сірий, подовгастиий м'яч,
Перекотився заець. Скільки щастя
В цім мареві, в цій далечі сріблястій,
В зігханні трав і шепотінні нив!
А скільки муки, болю та жалів
Ховається під ясністю дзвінкою!..
У панський двір з лихою новиною
Прибув Максим, — а в панському дворі
Стоять гуртами й діти, і старі,
І що вже там за мова про Марину
Украдену, як під нічну годину
Пригода сталась дивна і страшна:
В постелі білій, напроти вікна,
Одчиненого на ніч, як звичайно,
Лежить панич. Вологу життєдайну
Йому даремно ранок навіва:
Застигли очі, звисла голова,
І промінь, залетівши до кімнати,
Кладе рубін на горло перетяге.

Іще ж не вся то новина була;
Тієї ночі велетня-орла,
Що скнів на Пшемисловського майдані,

Хтось випустив. Куди він у тумані
Досвітньому полинув, чи знайшов
Собі високий, недоступний схов,—
Ніхто не знає. Та казав Кіндратко,
Хильнувши добрий кухоль для початку,
Що в Краснім Куті саме того дня
Була між птиць велика метушня,
Як птах незнаний чорною стрілою
Перелетів зненацька над горою
І зник, немовби зовучи усіх
До обріїв промінно-голубих.

ГЛАВА ДЕВ'ЯТА

Любив мене, матінко,
Запорожець,
Вивів мене босую
На морозець.
Вивів мене босую
Та й питає:
Чи є мороз, дівчино,
Чи немає?

Пісня.

I

Дрозди в гаях іще не поклювали
Рясного горобійнику; палали
Ще на деревах спізнені листки,—
А наглий сніг засипав ті стежки,
Що на левадах потоптали діти,
Повіяв вітер, і мороз сердитий
Стави й озера поглядом убив.

— Пороша, брате, ще й яка! Зайців —
Як бліх у заїзді! Вставай, гульцяю!
Хильнемо на дорогу (вже ж не чаю,—
Його лишити можна москалям!)
Та й рушимо!—

Так говорив Адам,
Мар'янів дядько, лисий, як коліно.
Шукаючи тій лисині причину,
Казали друзі сяк уже і так,
А він одповідав їм, неборак,
Що годі тому і причин шукати,
Хто так шасливо, як от він, жонатий.
Скористую з широких прав своїх
І вставлю, ворог приписів усіх

(Окрім розумних) дещо про Адама.
Жона його, хвали достойна дама...
А зрештою, не треба пласких рим.
От ліпше ми, читачу, уявім
Ксантіппу, що з Фальстафом одружилась.
Що з того вийшло, як вони любились,—
Не так-то тяжко буде нам збагнуть.
А от проте не рік, не два живуть,
І сваряться, і миряться, і навіть
Діток аж четверо Ксантіппа бавить.

Чи це любов, чи є тут інший зміст,—
Нехай про те міркує мораліст.

Було таке: якогось дня Адама
Цецілія так допекла словами
Сварливими, їдкими, як сльота,
Що вийшов він, мов знятий із хреста,
Подвір'ям перейтися... Після того
Обідала й вечеряла без нього
Сердита пані,— а в кінці села
Така чудна історія зайшла
Увечері: Адам отой з Мар'яном,
Своїм небожем, та з Каролем п'яним,
Та з Нисем (він звичайний був поштар,
Але до коней мав незвичний дар
І через те горілку пив з панамі!) —
Зайшли, ховаючись попід тинами,
До корчми, що Мединський охрестив
Іменням гучномовним Трьох Орлів.

Була, звичайно, скеля та орлина
Лише стара, облуплена хатина,
Та романтичність, вірячи в дива,
І жабу соловейком назива.
Мар'ян туди ходив з товаришами
Щоразу бучно, з криками й піснями,
Аж у селі сусідньому гуло,—
Тепер же диво корчмаря взяло,
Хоч дивуватись корчмарям не личить;
Його найперше гості тихо кличуть,
Щоб потаємки вийшов він до них,
І кажуть: наточи медів старих,

Горілки всип, звели варити шуку
До шапрану — та нічирк, щоб гуку
Найменшого ніхто не чув, не знав,
Та в стайні на горищі все постав,
Усе гарненько, та подай драбину,—
Та ворушися швидше, песький сину!
Ми на горищі будемо гулять,
Лиш так, щоб тее не далось знать
Нікому в світі, крім твоєї мості,
Старий шкарбане!..—

І полізли гості,
Тихенько та лукаво сміючись,
Драбиною... А незабаром Нись
Моторному якомусь хлопчаківі
Записку дав; стояло там «дві слові»:
«До Вишгорода, люблена моя
Щеціліє, у пильних справах я
Поїхать мушу. Буду з тиждень, може.
Нехай тобі господь у всім pomoже!
Цілую міцно. Вірний твій Адам».

І от веселим схованим життям
Жили веселі сховані панове
Під стріхою веселої будови,
Де кіньми мало хто вже ночував,
Днів з вісім. Їм господар постачав
Питво та їжу, всього подостатком,
Кобила Галка з вороним лошатком
Сусідила їм знизу, а вгорі,
Як ніч злягала, пишні три зорі
Дивились іронічно крізь солому
На втікача; паливоді старому
Вві сні здавалось, що його жона,
Як фатум невідклична і страшна,
Береться тихо по хисткій драбині
І шепче всім класично-просто: свині.
А й справді-бо, хоч не повинні ми
Своїх героїв називать свиньми,
Але ж і правди єсть у тому зерно.
Гуляючи, кружачи химерно,
Свою «козацьку» радуючи кров,
Мар'ян не тільки парубків боров,
А й сестер їхніх з чорними бровами,

І залишав, звичайно, покритками,
Як рицареві й личить, певна річ.
«Веселий же удався наш панич!» —
Батьки так гомоніли й чоловіки,
Хоч не в одного потяг був великий
Веселунові ребра поламать.

Адам — той полюбовниць мав із п'ять.
Та почував від того лиш нудоту.
До малоліток маючи охоту,
Він тільки з ними втіхи зазнавав.
Щоправда, крам цей трохи й коштував,
Так що ж! Нам жити дано раз, не двічі!
І з Нисем перемови таємничі
Не раз його заводили у рай.

«Козак Кирило», то собі гультай
Був зовсім немудрящого покрою.
Любив він старця дьогтем чи смолою
Знічев'я обмастити для сміха
(Людина жартівлива, не лиха!),
Любив дідка за бороду посмикать,
Єврея до «свяченого» закликать
(«Їж, сучий сину, добра ковбаса!
Не хочеш? А спусти-но, хлопче, пса!»),
Любив дітей на люту бійку звести,
Та був знавець у всяких справах честі
І вірив твердо в титул козака...
Стож тепер компанія така
Аж під Чернявську рушила діброву
Одсвяткувати зиму та понову —
І в синіх, у засніжених полях
Розтав їх крик і загубився шлях.

II

Мединській пані трудно догодити...
Звичайно, вік похилий, то й сердитий,
А ще до того спогадів рої
Про те, як сам NN колись її
Звав: королева в золотій короні,
Як на балу плескали у долоні,
Коли вона в мазурці перейшла...

Та годі! Спогадів таких імла,
Рожева й запахуша, як парфуми,
Знайома нам: химерницю таку ми
Вже бачили у Пушкіна колись,
Її старечі риси облились
Чайковського туманом музикальним.
Звичайно, хоч буває трохи жаль нам
Московської Венери, та дарма.
Щасливий дім, де тих Венер нема,
Щасливий край, де молодості й сили
Столітні спомини не пригнітили,
Де розлилася синь і далечінь
Для юних яснострунних поколінь!

— Подай води! — Стривай! — Чого ж ти стала?
— Куди побігла? — Я ж тобі казала
Подати чаю! — Фе! Холодний чай! —
Який гарячий! — Хусточку подай!
Та швидше! — Ну, куди ж ти? — Де ж
хустина?..—

І так спливає не одна година,
Не день, не два. А провіток один
Є у старій: то Мар'яnek, син
Улюблений, Мар'яnek богорівний,—
Достойний королівни чи царівни —
Ні! Королівни гідної нема!
Проте Мединська визнає сама,
Що час би, час м а л о м у одружитись...
Перед людьми ще можна потаїтись,
А від самої себе не сховать,
Що над убогим хутірцем тяжать
Хоч і не злидні, то нестатки певні,
Що десь поділись, розгубились кривні,
Що рід Мединських облетів, пригас,
Що недалеко, недалеко час,
Коли... ох, страшно! — А дитя Мар'яnek
П'ює на зайців та на селянок,
П'є з друзями та штуки витіва.
Річ світова: юнацька голова,
Шляхетське серце, значить, і шляхетне.
Як полум'я з Везувія чи з Етни,
Навсебіч пристрасть молодеча б'є,
Дотепний, мужній! Небагато є

Ах, ні! Нема таких у всій країні!
Так бавились герої старовинні,
Як войовнича затихала гра...
А все-таки... Пора б уже, пора
(Старечі губи шепотять, не кажуть)
Становище своє розумно зважить
І з милого хлопчини-пустуна
Зробитись мужем. Панна не одна
За ним зітхає, це ж бо річ природна,
Але ж бо Стасі з них не рівна жодна.
Шкода і слів! — Звичайно, що тепер,
Коли недавно Людвіг-пан помер
І Генріха по-зрадницькому вбито,
Про шлюб іше невчасно говорити,
Бо ж і жалоби тінява вуаль
Ясну для Стасі закриває даль,
Та ще й пригода з дівкою тією,
З Мариною... Щоправда, він за неї
Щось Кутернозі перекинув там,
А той облесним волю дав словам
І Стасю-спадкоємницю умовив,
Як ту обліг журби тяжкої повів,
Панам Мединським дівчину продать:
«Однаково — добра вже не чекать,
Не сподіватись од такого зілля»...
А Стася — що ж? Неначе божевілля
Її опало під хвилину ту,
І голову склонила золоту
У тихій резигнації й покорі,
І ревності втопила в темнім горі,
Якого не зглибити, не обнять,
А знову й те: до кого ревнувать?
До дівки, хамки, покоївки, бидла?

Раз у костьолі стрілася поблідла,
Печальна Стася з ними обома —
З Мединською та сином. Ну, нема
Де правди діти: щось в счах заграло
З-під довгих вій, що, може б, ошукало
Когось, а не Мединську. То була
Складна сполука ніжного тепла,
Догани, суму, скарги, гніву, болю...
Так, так.. Усе розвіється поволі,—

Але в ім'я прекрасної мети,
Пора від тих гулянок відійти,
Лишить Адама, «демона рудого»,
І Кароля, що пристає до нього
Епітет «чорний демон» віть-у-віть,
Прогнати їх, усі зв'язки лишить,
Усі човни спалити, мій Мар'янку!

Так думала від ранку і до ранку
Стара Мединська. А такі думки
Вливала і до серця, й до руки
(Так! До руки, хоч жовтої й старої)
Багато злості, про яку покої
Дімка старого можуть розказать...
Щоправда, покоївок там не п'ять,
Як того року — три лише зосталось.
На них та злість, відомо, й виливалась
Гризькою течією день і ніч.

Страшне видовище, коли панич
Або панянка в розцвіті буйному
Ступають по живому, молодому,
Стрункому тілі, топчуть і гнітять,
І ллють отруту, й кров'ю багрянять...
А як півтруп гнилий і недогнилий
Знущається з прекрасних, повних сили,—
Ох, ні, не страшно! Слова не знайти,
Щоб проклясти, спалити, розтрясти
По вітру попіл...

Гірко й споминати.

Але минулось марево прокляте,
Патріархальний, ідилічний вік!

Мединська пані не вдається в крик,
Не тне — пиляє. Але те пиляння
Вдень і вночі, від рання і до рання
(Старій не спиться — молодим не спать!)
На грім погроз воліли б промінять
Затуркані дівчата покойові.
У кожнім жесті, в найдрібнішій слові
Вона вбачає сотні сот гріхів.
А надто сміх, як молодих зубів
Сніжинки блиснуть, як заграють очі!

«Ого-то-то! Сміятись ви охочі!
Аякже! Смішно!» — і пішло, й пішло!

Одної лиш пиляння не сягло
Марини: з часу, як її Мар'яnek
Вночі привів через похилий ганок —
Знеможену, налякану, в сльозах —
Під свій гостинний, доброчинний дах,
На сміх, на глум, на сором, на образу
Для матері,— Мединська ще ні разу
Очей на дівчину не підвела.
Нехай живе! Хай навіть до стола
До панського Мар'ян її садовить,
Нещасна неня слова не промовить,
Замкне уста!..

Та краше б гнів страшний
Проклять, докорів чорний буревій,
Аніж слизьке, отруйливе мовчання,
Німотна гра як смерть німих розмов!

Марини перша, голуба любов,
На смерть підтята Генріха пістолям,
Не день, не два у ній стогнала болем,
Сльозами вилувалася й пекла.
Та літо проминуло. Перейшла
Димами осінь. Холод пелехатий.
Прослав сніги від хати і до хати,
Серця засипав, спогад загасив.

Біля вікна, де квіти наліпив
Мороз, традицій вірний охоронець,
Сидить Марина... Скільки тих віконець
І лиць дівочих, схилених до них,
Описано в товаришів моїх,
Поетів! А проте це не причина
Мені тут не сказати, що й Марина
Задумана сиділа край вікна,
Що про Мар'яна думала вона
З якоюсь ніжністю, ще неясною...
Ні! Навіть як захочу, то відстою,
Що в цьому й крихти дивного нема:
Осиротіла, між людьми сама-
Самісінька, окривджена, знебула,

Вона від нього першого почула
По ночі жаху й смертного жалю,
Хоч і п'яне, та щире все ж «люблю»,
Без насміху, без глуму, без насилля...
Він дав їй хоч не вільне, та дозвілля,
Із нею не цурався він розмов...
До того ж має ще й такі любов
Заплутані і тіняві дороги,
Яких не то що підлі Кутерноги,
Не то що Людвіг, жонолюбний пан,
А навіть сам маркезе Дон-Жуан
Не міг би зрозуміти і назвати.

Любов... Ну, це ще, може, забагато,
Але якесь заховане тепло
У дівчини здригалось і росло,
Коли Мар'яна розтинались кроки,
Чи голос, трошки хриплий, та широкий,
Віддалеки сподівано лунав.
Тож крізь вікно їй видно тихий став
У тихім, синім сніговім покрові,
А там ланів лежать хустки шовкові,
А там і гай синіє мовчазний...
Там десь Мар'ян, веселий та буйний,
Єдиний, хто zostався... ох, єдиний!

Спливає день, хвилини і години,
На сонці грають іскри снігові,
Якісь думки снуються в голові
Напівжурливі і напівсвідомі...
А за стіною (тонкі стіни в домі
Старенькому!) Мединська жебонить...
І вічною здається кожна мить,
І вічність кожна — спомин і надія.

Немов у пісні — вечір вечоріє,
Немов у пісні — коні дзвінко ржуть...

Крізь літ прожитих синю каламуть
Я згадую тих вечорів зимових
Блакитну радість, як було по вловах
(Хай і невдалих, не до того річ),
Ідеш додому. Напливає ніч

Так непомітно, скрадливо, покволоом.
Ще рожеві пасмуги над полем
Горять і грають, а химерна тінь
Все довшає, від тебе в далечинь
Протягуючись...

...«Ідуть, боже милий!» —

І от уже Адам повзе сп'янілий,
Сопа й регоче; Кароль мовчазний
Пригадує той випадок смішний,
Як пан Адам пустив меткого лиса
Ну просто з рук (тварина хитра збіса —
Не ранена, а неживу вдала!) —
І пирскає, схилившись до стола...
А сам Мар'ян — ох, серце віщувало! —
Недаром же так довго розмовляла
Мединська вчора потай із синком! —
Він кисло розглядається кругом,
Марини начебто не помічає,—
І вперше з уст у нього вилітає
Образи слово, чорне і гидке...

Терпи, Марино! Далі й не таке
Тобі зазнати, сестро, доведеться.
Терпи! Хто знає, де терпець урветься!

А й справді, вчора ввечері була
Розмова довга про нудні діла
В Мединської з синком її єдиним.

— Скажи про щ а й усім отим Маринам! —

Уперше просто мовила вона.—
Я розумію: молодість буйна,
Гаряча кров, чому й не погуляти...
Та всьому час. Твоя старенька мати
Тобі лихого не порадить, ні!
Ох, як же, як хотілося б мені
Побачити невістку в себе милу,
Внуча маленьке!.. Потім і в могилу
Не страшно буде, сину мій, зійти...
Ще й тее зваж,— бо вже не хлопчик ти,—
Що якомсь треба... що тяжкі нестатки...—
Мар'ян, звичайно, гримнув: «паніматко!»
Дверима грюкнув, слухать не хотів...
Проте і сам не то він споважнів,

Не то набридла вічна блуканина,
Не то — не то приїлася Марина,
Хоч сам до того не признався б він...
Ну, словом, кілька збіглося причин,
Щоб ті слова на певний ґрунт упали...
А тут ще гончаки сьогодні гнали
Так, що й сказати сором... Пан Адам
Сьогодні дратував його... Словом
І жартам межі єсть. Отож не дивно,
Що відказав він, може, трохи гнівно
Своїй Марині... от уже: своїй!
До біса! Годі! — Пий, Каролію, пий!
Минуться, може, скоро ці гуляння! —
Ольшевський аж застиг від дивування,
Таке почувши, а проте ковтнув
Чималу чарку, кркнув і загув:
— Буває всяк, мій любий побратиме...—
А дівчина гарячими очима
Ізнову в сине дивиться вікно,
Та вже не виглядає, мов давно
Минуло все. Сніг серце укриває.

«Тінь того щастя, а й вона втікає».

ГЛАВА ДЕСЯТА

Як нема в кишені злота,—
Не соромиться наш зух!
Бере наборг у Беллота... *
Но, конята! Далі в рух!

*Польська балагульська пісня **

Пискливий чортик у губах дитячих —
Набридна річ. Тих пищиків чортячих
Мій син боїться — то-то мудрий син!
Ніколи з ними не пов'яже він
Уяви про контракти на Подолі *,
Про мокрий сніг, здивовані тополі,
Будинок давній, метушню людську,
Про пірники, що раз лиш на віку
Смачними нам здаються до знемоги.
Як виросте, зіпнеться він на ноги
І грамоти науку перейде,
То, може, давню книжечку знайде
У мотлосі на батьковій полиці
І, круглі розкриваючи очиці,
Забуте слово прочитає там.
Проте, читачу, довелося й нам,
Контрактів тих лише останню дію
Побачити. По щирості — жалію,
Що на машині Велзовій мені *
Не пощастило завітати в дні,
Коли ввесь Київ повнив люд прибулий,
Коли брички, карети, балагули
По вулицях розгойдано текли.
Та як же й добре, що оте «коли»
Тепер — «колись», а значить — і ніколи.
Таж то кріпак, зневажений і голий,
Своєю кров'ю, потом і слізьми

Скріпляв оті блискучі тереми,
Де панство у шовках та в оксамитах
Музик наслухувало знаменитих,
У карти грало і вино пило.
Таж то убоге, зморене село
Складало мозолястими руками
Те золото, що розсипали дами
І пишні «контрактівичі»-пани.
Скажіть, аматори старовини,
Ви б не хотіли цього «корективу»?

Крізь ранкову, тонку запону сиву
Прадавній тихо сунеться ридван:
Його на сани Замітальський пан
Поставив мудро, їдучи в дорогу,
Бо жарти бездоріжжя весняного
Йому відомі ще від давніх літ.
З ним льокай Хведір і старий піїт
Тибурцій, що зігнувся і куняє,
А наготові усмішку тримає,
Щоб гострі Замітальського слова
Без неї не лишилися бува.
Одначе Замітальський, дивним дивом,
Ні добродушним жартом, ні злостивим
Не хоче озиватися: мовчить
Та люльку довгу курить, та свистить
Якусь веселу пісеньку понуро.
Хоч трохи знаючи людську натуру,
Збагнути легко із таких ознак,
Що сміхотун, вигадник і дивак,
Не гірший за славетного Коханку*,
На ліву ногу звівся того ранку,—
А пан Тибурцій знає і чому.
Сумна картина видиться йому —
Дідизного маєтку продавання.
Надія, правда, жевріє остання,
Що на контрактах... Якось... хтозна-як,
Він, може, ошукає тих собак,
Що звуться кредиторами (зазначу:
Це мова Замітальського, читачу)—
І возний не гукне на повен рот
Гидкого, осоружного «банкрот!»
А далі що?— І як же все це сталось?

Жилося, цілувалося, гулялось,
Орали хлопи, дочки їх ставні
Добрягу веселили по вині,
Низенько слались усміхи сусідів
Серед вечер, бенкетів та обідів,—
І раптом — на! По сміхах та гульбі
Ганебну ліцитацію тобі
Якийсь чиновник миршавий ізнову
В обличчя тиче! Вигадку чудову
З ведмедиком до речі б відновить,—
Та ба! Не час! Немає чим платити!

Позад ридвана на тяжких grindжолах
Запас дорожній: ще ж до зовсім голих
Пан Замітальський не належить, ні!
Напитки і наїдки там смачні —
Такої шинки цілий світ не знає!—
І золото... Ох, золота немає!
Так... може, трошки... купка векселів
Непевних... А! Прокляття! Сто чортів!
Колись, колись дорога ця котила
Червінцями наповнені барила,
Покладені рядочком на санях,
І, в похід рушивши, по крамарях
Господар сипав грошики навколо,
А решти з них не забирав ніколи,
Купецьку річ лишаючи купцям.
Фе! Брати решту!

А тепер він сам
Не знає добре, на якого біса
В той Київ преться, нащо мавпа лиса
(Так Фебового він зове слугу
Тибурція), зігнувшись в дугу,
Сидить і щось бурмоче біля нього —
Чи то хропе,— і взагалі для чого
Цей світ, це небо, ці німі поля,
Оця снігами встелена земля,
Оці ворони попелясто-сиві,
Ці можнопанські повози шумливі,
Що попереду тягнуться ключем!

Колись бувало з радісним лицем
Знайомих Замітальський доганяє,

Розпитує, вклоняється, вітає,
На незнайомих гордо погляда;
Колись бувало панна молода,
До Київа простуючи на влови,
Де зброєю буває стан чудовий
Та очі-стріли,—тільки гляне він,
Без жодних зашаріється причин,
Опустить вії... Ех, якби забути!
Колись, по-стародавньому обутий
І вдягнений, він полонез водив,
З-під носа у найкращих женихів
Вихоплював партнерку до мазуру,
Колись Липинського * фіоритуру
Він шапкою червонців оплатить
Не завагався... Цить-бо, серце, цить!—
І він штовхнув (звичайно, ненароком)
Тибурція, що задрімав під боком
Таки насправді, навіть і захріп.
А, чорт! Прилип, неначе той поліп!
Поет, куди ж пак!

Та на цю хвилину

Широку переїхали долину,
Взялись угору,— і назустріч їм
Мереживом засяяв золотим
Стрункий, бадьорій, променистий Київ.
Щось про часи князівські, про Батиїв,
Про Мономахів зажував поет,
Прочумавшись, а Замітальський: — Ет,
Доволі киснуть! Ну бо, хлопче, z bicza!* —
І в серці, наче пташка таємнича,
Якась надія пурхнула жива —
«Піддатися? Скоритися? Овва!
Не із таких!»

Гуляє, ярмаркує
Наїжджий люд. У розмаїтій збруї
По дереву помостів цокотять
Гарячі коні. Фактори кричать,
Прибулих зазиваючи. Карети
З гербами (і в музеї не найдете,
Читальнику, споруджень ви таких),
Що панночок привезли молодих
Під доглядом мамунь благочестивих.
І шарабани паничів гульливих.

І бросманівки літніх товстунів *
Гудуть усюди. Вечорами спів
Якоїсь там, приміром, Каталані,—
А патріоти стиха про повстання
Таємну річ по закутках ведуть.
Удень вони купують, продають.
Шахрують, женихаються, умови
Підписують,— а вечорами знову
Ті до театру, де «Страшний бандит
Венеціанський» відслоняє світ,
Якого, звісно, не було на світі,
Ті в улички простують знакомиті,
Де можна досить дешево купити
Горілки чарку і любові мить
(Одверто перше, а останнє потай),
Та п'ють у ресторації в Беллота
Міцне венгерське і шумний шампан...
«Козак Кирило» й друг його Мар'ян,
Хоч грошей і не конче силу мають,
А й там, і там стовбичити встигають
І навіть (що то — запорозька кров!)
До політичних мостяться розмов,
Аби лише компанія зійшлася.

Іще в жалобі Пшемисловська Стася,
А з тіткою одначе прибула
На ярмарок; якась у них зайшла
Потреба пильна. Звісно, танцювати
Їй не годиться,— а проте крилатий
За нею лине кавалерів рій,
В облесності схиляючись тонкій,
Де з'явиться. Отож десь на розтоці,
По ліву руч набридливої «цьопі»,
Заходячи в блискучий магазин,
Вона Мар'яна стріла. Низько він
Їй уклонився, не сказав ні слова,—
Та безконечна відбулась розмова
Під хвилю ту між ними. Річ ясна:
Він знов любив, любила і вона,
Та ще й палкіше, бо злоба хвилева
Найкраща до закохання підлева,
А довга ревність — то старе вино,
Що апетит нам збільшує. Давно

Постерегли це мудрі романісти.
— Річ панська — пити, хлопське діло — їсти! —
Гукав Мар'ян із келихом в руці.
— Єдина правда — в чарці на денці! —
І балагули всі по тому слові
П'ють у кредит, а дехто й за готові
З однаковим завзяттям і смаком.
Повечоріло — рушили гуртом
До концертної ясної зали.

І от він сів, патлатий, при роялі,
Той чарівник закрадливо-хисткий *,
Одкинув гриву, вдарив — і дзвінкий
Промчався вихор по клавіатурі.
Не буря це — це тільки повів бурі,
А вже серця завмерли, вже болять
Од радості, од пристрасті. Гримлять
Громи далекі. Душно. Нестерпуче.
Води! Життя! — А він ізнов, могучий,
Б'є клавіші, як переможець-друг, —
І ширшає незмірно виднокруг,
І все росте, і по стіні високий
Світи біжать... Хай проклят буде спокій!
Муч серце, муч, владарю чарівний! —
І все погасло.

Хто ж ото чудний
Так низько уклоняється? Для чого?
Кому? — Ще серед стовпища людського
У лясканні оксамитових рук
Не догорів останній чорний звук,
А вже кругом банальне: — Знаменито!
Чудесно! Скільки сили! — і розбито
Весь чар.

Сідає знову. Мерехтить
І плеще річка. Шелест верховіть
Перебігає у легенькій трелі,
На сонці ніжні граються форелі,
Гінке дівчатко в воду загляда,
І ніби зупиняється вода,
Щоб той наївний образ утримати —
Ну, хто ж бо міг збагнути і сказати,
Що млосні панії та панночки,
Котрі лілейним помахом руки

Вігають чужоземного музику,
Уміють з криком, деякі й без крику
По лицах покоївок затинать?
Хто міг би також певно догадать,
Куди він сам прямує по концерті?

— У карти грати кину лиш по смерті,—
Не раз музика славлений казав.
Тому не диво, що його застав
Пан Замітальський в довгому покої,
Де ті шукали здобичі легкої,
А ті — ну, просто марнували ніч.
Та чужоземця вже якийсь панич —
Князьок либонь — на тім зеленім полі
Докльовував. Було чуток доволі,
Що ніби пересмикував князьок,
Проте не перевірено чуток,
То й менше з тим...

Серед кількох компаній

Старий спинився оком на Мар'яні,
Що з тим ото незмінним «козаком»
Та ще з якимось миршавим панком
Вів гру малу, та вельми азартову.
Пан Замітальський саме на чудову
Натрапив думку: заснувати свій
Театр. Щасливій вигадці такій,
Завдячував він добрим апетитом
І настроєм: таки ж заткне неситим
Він кредиторам пельки, як почне
До нього панство зносити ясне
Дзвінки червінці й пачки асигнацій!
Тут зовсім небагато треба й праці,
Аби лише «наяд і німф» добрать
Таких, що той... що руки аж тремтять,
Побачивши... А є й серед селянок
Такі свіженькі...

.
Довгі пальці ранок
Простяг по шибях. Синій дим стоїть
Густими пасмами. Мар'ян сидить
Отетерілий: вже ні на що грати.
А Замітальський так ласкаво: — Брате!
Ладен тобі я все подарувать...

Одно лише... Одно лиш хочу мати...
Так, примха.. Тільки цяцьочку єдину
Віддай мені... Оту свою Марину...
Натішився ж, напевно, досхочу! —
Мар'ян устав: — Я, пане, не прошу
Такого жарту!..—

А сплила година,
І пану Замітальському Марина
У власність безперечну перейшла.

Слизька, холодна, сива ніч була,
Коли Мар'ян холодними й слизькими
Словами все Марині розказав.
Та тільки він і вогкий морок знав,
Що сталося по тій тяжкій хвилині,
Свобідна кров спалнула у рабині,
Став за плечима сивий месник-дід,—
І кинула вона в шляхетський вид,
Немов жарину, схоплену з багаття,
Ненавистю напоєне прокляття...

ГЛАВА ОДИНАДЦЯТА

I

Під заїздом на вулиці брудній
Спинилась бричка. Кожному по ній
Збагнути легко, навіть і на коні
Не глянувши, що в багачівськiм гроні
Хазяїн брички — не з малих ягід,
Що знає він, як виїздити слід
Між люди, як навчати машталіра
Ходити ксло повозу (нещира
Порода ця, аби лиш попустить,
Не буде брички мити, ні мастить), —
А звідси й істина незаперечна,
Що він людина щира і статечна.
І справді: пан, ще досить молодий,
Та з певним заокругленням, ставний,
Зійшов із брички, спершися рукою
На льокая. Поштивою дугою
Старий прислужник гнувся перед ним,
А він тимчасом з усміхом ясным
Зняв із сидіння легко, як пір'їну,
Вродливу пані, річ ясна — дружину.
— Найкращий покій!

— Паночку! Для вас

Найкращий покій знайдеться всякчас!
Давно вже не бували, ясний пане,
Оце-то радість!

— Серденько кохане,
Стомилася? — Немов не чувши слів
Облесних, до жони заговорив
Прибулий.

— Трошки, друже... Ця дорога... —
...Ввійшли в кімнату. Ніжність і тривога,
Що чулася у гостевих речах,

Нам зрозумілі: за дружину страх
Був страх подвійний: страх за дві істоти..
— Сказавши правду, зовсім без охоти
Я йду до міста... Справи, що ж робить!
А ти спочинь... Голівка не болить? —
— Ні, любий... От що: я б таки хотіла
Увечері... Та ти не схочеш...

— Мила,

Для тебе...

— До театру...

— Ой, гляди,

Щоб не зробила цим собі біди!
— Я берегтимусь, друже. Бач, цікаво
Побачить оголошену виставу:
«Розбійник і русалка дніпрова».
— Ох, то-то ж неспокійна голова!..
Приїхали — і замість одпочити —
Враз до театру...—

— Ну, не будь сердитий...

До вечора ще досить є часу...—
— Сердитим бути на мою красу,
Мое життя! Вистава то й вистава!
Йти, то йти!.. А досить дивна справа
З тим Замітальським, що оце тепер,
На вивершення всіх своїх химер,
З театру хоче відбирати зиски! —
— А кажуть, ніби деякі артистки
З його кріпачок мають певний хист...
І ще якийсь там здібний є артист
Із кухтиків... його імення навіть
Неначебно уся країна славить...
Не знаю тільки...—

— Вір отим чуткам!

Правдиво каже дядько мій Адам,
Що з пастухів тоді лише бували
Царі, як по-людському розмовляли
Ослиці... А тепер не те життя!
Ну, звідки б витончені почуття,
Шляхетних душ розрада і окраса,
Взялись у кухаря чи свинопаса? —
— Проте, Мар'янку, ти ж колись любив
Простолюду отой немудрий спів,
І навіть нам наспівуеш бувало,

Як запорозьке військо виступало...
— Минулося, і думати шкода!
Ну, с'як чи так, а все ж не випада
Для справжньої шляхетської натури
Пускатись на такі-от авантури,
Як Замітальський... Ще бракує лиш
Йому самому, дбавши про бариш,
Стрибать перед юрбою вихилясом...
Ну, я піду... Ти тут замов тимчасом
Обід... Я скоро, Стасенько, верну —
Лише там річ залагоджу одну
З отим купцем, душею кам'яною. —
І він пішов бадьорою ходою,
Ставний і певний.

А вона лежить,
Відпочива. Як марево, тремтить
Хистких думок химерна плетениця...

Мабуть, тобі, красуне, і не сниться,
Що саме в цю кімнату твій Мар'ян —
Іще гультяй-панич тоді, не пан —
Казав не раз приводити дівчаток...
А втім, не він тому поклав початок,
Не з нього вийде, певна річ, і край.
Лежи ж собі! Лежи, відпочивай,
Хороша, як троянда в краснім літі!
До доброго все йде на цьому світі.

II

Востанне голос тихо пролунав
І впав. Вона умерла серед трав
І квітів, як надія умирає.
Довіку спи, русалко дніпровая,
В якій Марину знать і не впізнать!..
...Та що це, справді? ну-бо, розмовлять!
Пищіть, скрипки! Ліхтарики, світіться!
Ха-ха! Артистка! Фея! Чарівниця,
У карти програна! Ну, цей-от хлів
Найкраще для артистів-кріпаків
Пасує. Геніальні свинопаси,
У сухозлітні прибрані окраси,
Чарують тут немудрих городян...

О, сам господар, Замітальський-пан,
Авантюрист...— А, радий! Дуже радий!!
Немає в світі кращої розради...
Як з друзями... Ну, та ходім мерщій!..
У мене кухар, паночку, новий —
Вожу з собою, щоб не голодати...
Дозвольте ж на вечерю запрохати...
Йй-богу, королівський майонез...
Я зараз...—

І м'ячем округлим шез
Він у вікні гнилого коридора:
Провчити, бачте, слід було актора,
Що спав на сцені... Ну, буквально спав!
Короткого «рецепта» написав
Антрепренер на ту «хворобу сонну» —
Полоскотати заспану ворону.
Ні, здумайте! коли б хоч роль тяжка,—
А то він грав мірошника-дідка,
І вчено ж добре бестію лукаву!
Залагодивши ту негайну справу,
Антрепренер, а краще меценат,
Балетних трошки пощипав дівчат
І вийшов. От, до речі, з тим балетом
Морока теж. Недавно (під секретом
Признавшись) був випадок такий:
В Бердичеві становлено новий
Балет: «Амур, Сатири і Дріади».
Для панства втіхи й мудрої розради —
Тоді-бо саме ярмарок стояв —
Пан Замітальський не пошкодував
Ні грошей, ні людей, ні декорацій.
Одній з дріад доводилось гойдатись
Під стелею... Вся зала аж ревла —
Гарненька збіса дівчина була.
А ніжки — боже! Що за ніжки мала!
Ну, і зненацька — чорт! — вона упала
З огидним криком... Бачите, вона
Була — сказати сором! — вагітна.
Щоправда, не було в тім таємниці
Для Замітальського, але ж дивіться:
Тож треба саме на виставі йй
Упасти! Фе! Дріаді чарівній!
Стогнати дико! — Та лиха пригода

Все зіпсувала, і чимала шкода
По першій шкоді виникла уп'ять:
Дріаду довелось поховать.
А втім, пусте.

У темній убиральні,
Спустивши вії довгі та печальні,
Сидить Марина. Вже давно пора
Рушати до смердючого двора,
Де трупа Замітальського раює,—
Але вона не бачить і не чує,
Замислилась. В ній виринула знов
Ненависть, глибша за палку любов,
Ненависть, що тоді — вночі — зродилась...
Так, певне так, вона не помилилась:
То ж він сьогодні, він сидів отам,
У барвнім колі повнотілих дам,
Панів півсонних, паничів крутливих
Та панночок, по-модному примхливих.
Його уста, зрадливі ті уста,
Що слід од них на всі її літа
Наклав печать незмивну, невитравну,
Його уста, що в сиву ніч безславну
Шепнули слово, бридше над усі,—
Його уста в зневажливій красі
Кривились пересичено й ліново.
— Ну, що, Мар'яночку! Живеш щасливо?
Маєтки, статки, вірная жона!
Навік п'яна я від твого вина,
Мар'яночку! Навіки будь проклятий!...—
Ні, ні, не те! Річ марна — проклинати!
Не говори, Марино, а чини!
Усі, усі — однакові вони.

III

Осілля ніч, густа, як чорна кров,
Залляла землю. Морок поборов
Село, що білими пвіло хатами.
Лиш панських вікон блискотливі плями
Ще майорять, ще тіні крізь шибки,—
То профіль, то хвилястий жест руки —
Туманно проступають. Муз і грацій
Ласкавець гойний (скільки тої праці

Він до театру, маєте, доклав!),
Пан Замітальський славно пригослав
Вечерею сусідів і знайомих,
Щоправда, не в таких-то вже хоромах
Живе він — все минає,— а проте
Знайшлось, мовляв, у нього й се, і те
Мединських та Карповичів прийняти:
Високий дар — гостинність, пане-брате!
А по вечері, сполоснувши рот
Венгерським, він преловкий анекдот
Їм розказав; жіноцтво червоніло,
Бо дещо... тее... сказано засміло,—
Проте... ну що ж! пристойна зовсім річ!

Густа, як кров, осіння чорна ніч
І панський дім нарешті затопила.
Поснули всі... Вина тонкого сила
До сну свого чару додала...
Чю ж то постать укриває мла
М'якою материнською полою?
Хто крадькома підходить до покою,
Де згасли і вогні, і голоси?
Своє, видать: не брешуть люті пси,
А лащатся і скавучать ласкаво...

Поснули! Сплять! На сон спокійний право
Дала їм ситість і скріпила ніч.
Спить пан Мединський — вчора ще панич,
Що цілував, що рятував Марину...
Спить Замітальський, лису, як коліно,
Поклавши голову між подушок...
Спить пан Карпович, що з чудних думок
Іще чудніші виплітає вчинки...
Спить сном найневиннішої дитинки
Його жона, приклонниця товста
Худого ксьондза... Як само залася,
На ложі сну розкинулася Стася
І руки жадібливо розкрива...

Ах, сон! Яка зрівняється ява
З його хистким, отруйним колиханням,
Де меж нема ні щастю, ні стражданням,
Де все живе і все не як життя! —

Поснули! Сплять! Ні муки каяття,
Ні муки дум — ніщо їх не тривожить.
От пан Карпович: літом на сіножать
Він виїхав,— а саме того дня
«Безбожного Вольтера маячня»
(Мовляла жінка богобоязлива)
Чи «розуму людського дивне диво»
(Так сам Карпович кваліфікував) —
Ну, словом, того дня його напав
Вольтеріанський настрій у квадраті.
А дурні-хлопи, в дурущах завзяті,
Той день за свято мали, та яке!
Сказати смішно! Справді, затяжке
Життя серед таких-от негритосів!
Лихі дощі крадуться до покосів,—
А їм байдуже! Свято, сто чортів!
«Скарає бог!» — Ну, звісно, він велів
Усіх повиганяти канчуками
На луки (зауважу між рядками,
Що й сам Вольтер, по ширості сказати,
Умів чудесно господарювати
І зиски рахувати досконало).
А все-таки аж зло за серце брало,
Що ті зулуси ще такі дурні.
Ну, певне, й то було б не добре — ні! —
Коли б завчасно ті тупі селяни
Релігії розвіяли тумани:
Вони б запали у бунтарську тьму.
(Ксьондз-пробошч має рацію в тому,
Та й сам творець безсмертного «Кандіда»
В неділю завжди їздив до обіда
Послухати месо, як звичайний пан,
І добрий приклад дати для селян).
А взагалі — який народ злостивий!
Що за звичаї, забобони, співи!
Яка безодня дикості німа!
І головне — пошани в них нема
До власності святого інституту.

В цей келих дум немов долив отрути
Хлопчак малий, що в панських добрах пас
Рябу корову... Як то! Чи ж для вас
Оце культурне, прошу, пасовисько?

Не встиг же й оглянутися хлопчисько,
Аж у повітрі засвистів нагай...
Ще й плаче бидло! Добре ж! Пам'ятай,
Як у чужому скот свій випасати!
Що, губу геть розсік? Ага, прокляте! •
Коли побачать батько твій чи дід
Цей на виду покари певний слід,
То ще й різками випарить онука
Чи сина. То-то ж! Сказано — наука!
З цим людом інших способів нема! —
Ну й що ж? Без каяття, без сорома
Спить вільнолюбець. Постать хлопчενяти
Його вночі не прийде турбувати,
Показуючи свій кривавий шрам.
А ти, найелегантніша з-між дам,
Мединська молода! Свої свічада
Показують тобі, яка принада
Таїться в ніжних лініях грудей,
В руках, що пан Тибурцій до лілей •
Прирівнює, в бровах оксамитових...
Та глибоко в озерах тих чудових
Заховані гидкі гримаси злі,
Як ти при туалетному столі
На покоївок гніватися зволиш
І їх шпильками в білі перса колеш
За Клеопатри царственим зразком.
Так! І тобі спокійним можна сном
Під ковдрою м'якою спочивати.
Твій муж — тепер статечний і багатий —
Забув про дикі молоді літа,
Поради в тебе щоразу пита
І дбає, й пестить, як малу дитину...
В театрі, правда, вбачивши Марину —
Оту мужичку, ту «артистку»!.. пхе! —
Він трохи зблід був... Почуття лихе
Тоді шпигнуло Стасю... Ну, та й годі —
І знову лад панує у господі,
І навіть суперечок не було,
Коли до Замітальського в село
Запрошено обох погостювати.
Спить і Мар'ян. Чого йому не спати?
Продав! Програв! Кого? Яка бредня!
Таж він ладен був дівку за коня

Давно віддять! Мужичька ж кров і кістка! —
Ну, а тепер — тепер вона артистка,
Йй добре! Слава, ситість, лихома!
Ну, й таємниці жодної нема,
Що граф Ловягін, гість новоприбулий,
До чар жіночих аж надмірно чулий
(Чимало він уваги їм віддав
І всякі типи славно змалював
У книзі: «В Малоросію мандрівка».
Там кінь, собака, молодиця, дівка
Букетом виступають чарівним), —
То граф отой, порушений самим
Замилуванням суто естетичним,
Не поскупує з «кушиком приличним»
(Його слова), аби собі дістать .
Венеру ту... Недобре підслухать,
Але Марина чула під дверима,
Як Замітальський з того «пілігрима
Краси», «нового елліна», хотів
Такого «куша», аж і той розкрив
По вуха рот. Проте — це справа часу
І вмилості,— бо ж віддавать окрасу
Всієї трупи за якісь шаги,—
Ге! Пошукайте іншого слуги!
А в «куші», як признатися одверто,
Потреба є: нема чого вже дерти
З села,— а трупа... Ну, на трупі тій
Ще й збанкрутуєш, прошу вас, як стій!..
Тож Замітальський розп'яв тенета
На того переїжджого естета
І в сні уже червінці загорта...

Осіння ніч, неначе кров густа,
Круг ран земних застигла, запеклася...
...І раптом зо сну кинулася Стася:
Вогонь! Вогонь! — Чи це ше уві сні?
Повзуть, сичать гадюки вогняні,
Кусають ноги жалами тонкими...
До вікон — силуетами страшними
Червоні люди з косами, з вильми...
— Ага! Танцюєте? Терпіли ми
Не день, не два! Таж наші то дівчата
Були для вас повинні танцювати

Голісінькі! Тепер, панове, час,—
Ви в полум'ї танцюєте для нас!
Тікати? Куди? Чи хочеш ти, щоб вила
Твоє едwabне тіло прохромали,
Мединська пані?

— А, Мар'яне, ти!

Ех, як же ловко ти умів плести
Про волю, про братерство, про кохання!
Ну, друже! Полюбовниця остання
Тобі й дружині принесла пожар,
Червону квітку, гідний шлюбний дар.

— А! Покупець із продавцем неситим —

Пан Замітальський торгував би світом,
Коли б на нього покупці були! —

З Ловягіним із вогняної мли

Господар білі руки простягає.

— Пече? Пече? А нам не випікає

Отрута серця від твоїх розваг?

Став на вікні і руки ти простяг:

— Та я ж ваш друг! Та я ж людина щира! —

А вже багряна блиснула сокира

Із темряви...

— Рубай!

— Та ні, стривай,

Хай гріється!

— Ну, паночку, згадай,

Як згвалтував дитятко ти, Оксану,

Мою дочку!

— Нехай ясному пану

Згадається отой веселий день,

Коли, п'яних курникавши пісень,

Він зупинявся часом, дослухався

До крику, що в конюшні розтинався,

І збився трохи у лічбі різок

Та й знов казав почати...

— Хай панок

Припом'яне всі наші муки й горе,

Солоних сліз, гіркого поту море,

Всі милі жарти, вигадки смішні,

Що задля них збільшав панщанні дні

Учетверо!

— Це ми, твої артисти,

Що для твоєї, паночку, користі

Нас вирваю із рідних наших нив,
Що удаєм цариць і королів,
Подвійними лишаючись рабами!
Незнаний світ одкрив ти перед нами,
Принади мерехтливі показав,
Щоб кожен ще страшніше відчував
На кожному кроці гирі стопудові!
— Це ми, що крізь одіння ажурові
Показуєм рожевість наших пліч
Розпусникам заслиненим, що ніч
Годує нас і криє нас ганьбою!
Це ми, це ми зібралися юрбою —
Венери, німфи, феї, ворожки...
— Каліки-дочки, скривджені батьки,
Посиротілі діти, бідні вдови,
Слуга, під ноги слатися готовий,
Покірний ратай, дикий волопас,—
Усі прийшли! Вітай же, пане, нас!
Точи меди! Викочуй п'яні вина!
— Це, пане, я, вродливиця Марина,
Твій виграш, скарб твій, лялечка твоя!
Було так темно, сумно так, — а я
Сто сот вогнів для тебе засвітила!
— Бий! Ріж! Пали! —

І вже ширококрило
Огонь буяє по садибі всій.
Ржуть коні і в агонії сліпій
Гризуть повіддя, топчуть копитами
Гарячий діл. Рожевими платками,
Кривавими сніжинками летять
І падають сніжинками сумними
Ті голуби, що милувався ними
Пан Замітальський часто з рундука...

Гей! Слушний час! Як ніж Залізняка,
Як Гонти шабля, знесена угору,
Блискоче гнів. Воловню і комору,
Скирти, стодоли полум'я жере.
Хай до Сибіру завтра забере
Усіх, усіх залізна, темна сила, —
Однаково! Тюрма! Сибір! Могила! —
Все краще, як безсилля, гніт і глум...
І в заграві встає старий Наум,

Встає Марко із раною на скроні,
З ясним ножем в освяченій долоні,
Кайданники тавровані встають,
І хмари сунуть, і громи гудуть,
І пісня котиться Кармалюкова.
І над усім, як зірка пурпурова,
Стоїть вона, заціпивши уста,
Струнка, вродлива, та уже не та, —
Не злякана, заплакана дитина, —
Грім! гнів! покара! — месниця Марина.

1927-1932

*Переглянуто року 1950-го
і року 1955-го.*

ПРИМІТКИ ДО ПОЕМИ «МАРИНА»

Стор. 19.— На жаль, ту пісню я призабув. У ній оповідається про втечу хлопця й дівчини — кріпака й кріпачки. Їх настигає панська погоня, і дівчина каже своєму милому:

Мене, Марку, візьмуть,
А тебе покинуть,
А тебе покинуть,
З пліч голівку знімуть.

Це все, що зберегла моя пам'ять.

Стор. 23.— Для змалювання постаті Людвіга Пшемисловського автор узяв деякі риси з життя Вацлава Ржевуського, (1785—1831), якому Міцкевич присвятив свій твір «Фарис».

Стор. 29.— Катуші — муки, катування.

Стор. 33.— Автомедон — в «Іліаді» Гомера — правив кіньми в колісниці Ахілла. Ідеальний кучер.

Стор. 40.— Зацний — знагний, шанований.

Стор. 42.— Ліцитація — продаж з публічного торгу.

Стор. 48.— Прочинок — пробудження.

Стор. 52.— Ідеться про так звану «Золоту вольність» панської Польщі.

Стор. 58.— Касида — форма ліричної поезії, шось як ода (арабське).

Стор. 64.— Кодня — містечко, де страшно було покарано гайдамаків (XVIII ст.).

Стор. 67.— Карбівничий — лісник, побережник.

Стор. 80.— В моєму рідному селі справді був селянин, предкам якого хтось надав прізвисько—Папа Римський, що писалося вкупі: Папаримський. Очевидно, це був якийсь, мовляв Франко, «панський жарт».

Стор. 81.— Вишня, черешня — символ «дівоцтва» «Добра удалась» — зберегла дівоцтво, «доносила вінок». Княгиня — титул молоді. «Зловила бобра» — із весільної пісні.

Стор. 82.—Підвивав—вив по-вовчому, щоб вовки озвались і виявили тим, де саме вони знаходяться.

Стор. 82.—Вижлів уклада—дресирує, вчить лягавих псів.

Стор. 84.—Несхідня рушниця—така, що з нею нібито не можна зійти звірину чи птаха (закрастися до дичини), отже і вполювати.

Стор. 86.—«Диво чи не диво, пішли дівки на війну»—із пісні.

Стор. 101.—Ресторатор Беллот переїздив на час контрактів із Бердичева до Києва (Контракти—див. нижче).

Стор. 101.—Балагули—гультяї з польсько-панської молоді, аматори веселих авантур, пиятики, ярмарків, коней, часто з певним повівом шляхетської або українофільської романтики.

Стор. 101.—Контракти—колись щорічний ярмарок у Києві, куди з'їздилася сила панства.

Стор. 101.—Велзова (Уельсова) машина—див. його роман «Машина часу».

Стор. 102.—«Пане коханку»—так прозвано, за улюблене його прислів'я, польського магната Карла-Станіслава Радзівілла—гульвісу, гумориста, аматора бенкетів.

Стор. 104.—Липинський—відомий скрипаль.

Стор. 104.—Falz wicza—лясни батогом, бичем. Це ляскання було в давнього польського панства особливим шиком.

Стор. 105.—Бросманівки—брочки з майстерні відомого Бросмана в Галичині.

Стор. 106.—Тут узято деякі риси композитора Ф. Ліста, який бував і виступав у Києві під час контрактів.

13 ЦИКЛУ «ЗОЛОТІ ВОРОТА»

З просторів польових прибулець,
Беріз колисаний гіллям,
Як я любив химери вулиць,
Що дивним дихають життям,
Де в кожному зламі й повороті
Таїться усміх і любов,
Де в темнім камені церков
Кричать галчата жовтороті
Про радість жити і жадать,
Де не згоряючи горять
Спокійно-пристрасні каштани,
Де вечір, як музика, тане!

Не раз хотілося мені
Намалювати по-новому
Вечірні трепетні вогні,
Жіночих лиць рожеву втому,
І голубині блискавки,
Що креслять ранок злотолиний,
І на нічних будинках віти —
Узор примхливої руки,
І шум барвистий на базарі,
І тінь людей, що йдуть у парі,
І все, що бачили ми всі
У невіддаваній красі.

Був, річ відома, молодим я,
Тому до дна тепер збагну,
Що навіть звук, чи тон, чи ім'я
Були мені за таїну,
Бо серце билосся інакше,

Що іноді мені бринів,
Неначе соловейка спів,
Охриплий голос сиворакші,
Що взагалі за юних літ
Нам видиться видимий світ
Так свіжо, як його б хотіли
Ми бачити аж до могили.

Та от — до старості дійшов,
Чи то пак... до її порогу...
Вже тільки спомином любов
Перебіга мені дорогу,
Уже, здавалось би, пора
Камінним стати, як не трухлим...
І що ж? Підношу з повним кухлем
Я тост за береги Дніпра,
За тих людей, що окрилили
Цей город гордий, та безкрилий,
Кого звиватимуть віки
Ясним ім'ям: більшовики.

Я молодий, бо з молодими!
Я — сто чортів, п'ятсот відьом! —
Поневажаю разом з ними
Харона ветхого пором!
Творити хочу я, карамба!
Тесать, рубати, будувать,
Охоти теслям додавать
Тугими приструнками ямба,
А як зайдеться на війну —
В найвищу вдарити струну,
Щоб найсильніш рука стискала
Меч, викуваний із орала.

Не оглядаючись назад.
Ми прапор свій несемо в хащах
За цвіт, за світ, за владу Рад,
За переможників-трудящих,
За вольні води весняні,
За спільну ціль і спільне поле,
За Миргороди і Хороли,
Які не снилися і ввісні,
За повинь праці і спочинку,

За те, щоб нам сміяться дзвінко,
За юні села і міста,
За горді, пристрасні уста.

Хто ж дав нам молодість і силу,
Мій рідний городе, обом?
Хто мертвих літ незрушну брилу
Тонким різцем і долотом
На постать обернув прекрасну,
Де порив, полум'я, пожар,
Міцні й прозорі, мов янтар,
Де дні палають непогасно?
Ім'я вже назване. Воно
Небес широке полотно
Відслонює, немов запону,
У даль, як і воно, бездонну.

1935

ІВАН ГОЛОТА І ТАРАС ШЕВЧЕНКО

(Розділ з колективної поеми «Іван Голота»)

Ласкава пані Катерина
Росію правила. Бенкет
Змінявсь бенкетом. Злото й вина
Лились річками — і поет,
В лакейську вдягнений ліврею,
Клонив коліна перед нею
І прославляв громами од
За ущасливлений народ.
Щасливий... Чом би не щасливий?
Як догоджав цариці хтивій
В нічних утіхах фаворит, —
Людськими душами уранці
Нагороджаючи коханця,
Вона дивилася на світ
Преблагосклонними очима,
І від Фінляндії до Криму
Гурти аркадських пастушків
На честь велительки Росії,
Порфіроносною повії,
Складали молитовний спів.

Із-за мушкетів і штиків,
Із-за двірської позолоти
Лице одвічної скорботи
Виднілося, мов крізь туман.
Холоп повинен бути ситий,
Коли наївся добре пан;
Повинен господа хвалити
За хліба чорного шматок,
За благодійний свист різок,
За погвалтованих жінок

І дочок...

На поля України
Мертвотна тиша налягла,
Лиш часом, ніби рев левиний,
Мов клекіт гордого орла,
Ударить бурний клич повстання,
Щоб знов розтанути в туманній
І непроглядній далині,
Як тануть злякані вогні.
Для пана орють людські душі,
Для пана сіють, косять, жнуть,—
І Базилевській Мар'януші
Найтонше прядиво прядуть
Її невільниці смагляві.
Та вітер віє в Турбаях *,
Гойдає верби кучеряві,
І раптом покотився страх
До Базилевських у кімнати,
Година щедрої розплати
За гніт, за глум, за кров, за піт,
За чорні дні, за чорні ночі.
Востанне на багрянний світ
Розширені звелися очі —
І більше не дивитись їм.
Ударив Помазан, як грім **,
По вікнах панського покою,
І склом обсипано дрібним
Постелю господині злої,
Постелю хижої змії.
Але недовго Турбаї
Своєю дихали весною.
Цариця щедрою рукою
Їх надарила. Засвистів
Батіг нещадний, як гадюка,
І примирила бунтарів
Розлука, каторга і мука.
І лиш один на волю втік,
Ярами викравшись потай,

* Село, нині Хорольського району, що за часів Катерини II повстало проти панів Базилевських (тоді було вбито пані Мар'янушу, як її називають у пісні).— М. Р.

** П о м а з а н — прізвище одного із повсталих турбаївських селян.— М. Р.

Засмалений Іван Голота,
І так на самоті прорік:
— Нехай ще день, ще рік, ще вік, —
Але не вічність панувати
Над нами буде рід проклятий.
Мого несхибного ножа
Не з'їсть, не вищербить іржа,
Товаришів знайду я вірних —
І на просторищах незмірних
У краї рідному моїм
Ударить грізно судний грім! —

А час пливе, як вітер віє...
На троні блазень, цар Павло...
(Кого-но тільки не було
На троні царському в Росії!)
Та люд придворний скаженіє —
І Олександр благословив
На батька рідного катів,
І під вельможними руками
Дрижить, хрипить кирпатий цар.
Це «апоплексії удар»*:
Смерть не жартує і з царями!
І через теплий труп отця
Ступає Олександр до трону,
І пляму вимито червону,
І кротість царського лица
Його зчаровує підданих.
Кричть, герольди, на майданах,
Возславте славного! — А дні
Пливуть, і в темній глибині
На рай і щастя для плебеїв
Від поколінь до поколінь —
Встає потворний Аракчєєв **
Потворна Олександра тінь.

О, скільки мук, благань, терпінь
І ти зазнала, Україно,

* Царя Павла І було задушено внаслідок придворної змови, в якій брав участь Олександр І. Офіційно смерть Павла І пояснювалася «апоплексичним ударом». — М. Р.

** Аракчєєв — найлютіший з царських чиновників часу царювання Олександра І. — М. Р.

У тому «віці золотім»!
Кільцем стискаючи тяжким
Тебе жорстоко і невпинно,
Укази царські, панства лють,
Попівських брехень каламуть,
Терпіння рабське освящали,
Раби робили і мовчали —
І часом лиш худа рука
Ножа незримого стиска...
Колись, як блискавка прудка,
Ти блиснеш, вольності кинджале!
А дні течуть, немов ріка,
І рік за роком пропливає,
І от в загін Кармалюка *
Іван Голота прибуває.
Устим йому розповідає
Про тюрми, каторгу, Сибір.
Од станових, як дикий звір,
Устим ховається, тікає,
Але й зацькований, збирає
Він знову й знову свій загін.
Бере в багатих золото він,
Щоб золото ж бідним оддавати, —
А вже страшний його загин,
Як злодій, дивиться з-за хати.
І куля ворога дзвенить,
І пада він в калюжу крові...
Але присягсь Кармалюкові
Голота-друг в останню мить,
За лютість лютим відплатить,
Товаришів найти в діброві.
Скувати їх у збройну рать,
Жагою помсти злютувати —
І знов гнобителів карать,
І знов за бідних воювати.
Росія кинулась вві сні,
Як хворий в злобному відчаї,
І, задавивши бурні дні,
Микола Перший виїжджає
На закривавленім коні.

* Устим Кармалюк — ватажок селянських повстань на Поділлі першої третини минулого століття. — М. Р.

І никне все у тишині,
І по Сенатському майдані *
Пройшлась без милості мітла.
Вона бунтарську кров змела
І промела до ешафоту
Широку стежку. Миколай
Скінчив свою «святу» роботу
І заспокоїв отчий край.
І ходить по полях одчай,
І ходить пісня у лахмітті,
І тільки й є, здається, в світі
Қадило, кóрчма і нагай.
У Тульчині, у Василькові,
В Трилісах одгула луна **,
І, по коліна в теплій крові,
Тяжкою ситістю п'яна,
Пройшлася царська благостиня
По сірих трупах бунтарів,
І від Браницької графині ***,
Як дар, заліза сто пудів
На добрі прислано кайдани.
А ти, Голото, ти, Іване,
У путах кутих ти мовчиш,
Як звір зацькований, зориш,
Терпиш і ждеш. Та день настане,
І знов ти громом загримиш.

Село — і серце відпочине!
Село на нашій Україні
Неначе писанка... Село...
О, скільки уст його кляло
Устами гнівного поета!
О, розкіш тінявих альтан,
Де підлітків безчестив пан!
О, холод синього замета,
Де синій старець замерзав!
О, сльози матерів убогих,

* Сенатський майдан у Петербурзі, де зібралось було повстале за проводом декабристів військо.— М. Р.

** Центри руху південних декабристів.— М. Р.

*** Графиня Браницька — володарка величезних маєтків на Київщині — зробила великі пожертви на придушення повстання південних декабристів (Чернігівського полку).— М. Р.

Проліті в латаний рукав
На роздоріжжях і дорогах!
Але й конаючи, село
Не умирало та росло.
Над ним ширяла пісня чиста,
Як біле чайчине крило,
Сльоза горіла пломениста
В тобі, занедбане село.

І хлопчик був. Він пас ягнята,
Учився азбуки в дяка.
Його зростила бідна хата,
Неволя сповила тяжка.
Рабами виоране поле
Він, босий, під дощем топтав.
Народні сльози у приполи,
Неначе перли, він збирав.
Він ріс. Він виріс. Він на волі.
Брати і сестри у ярмі.
В очах стоять байстрята голі,
І покритки стоять німі.

Він, син кріпацький, між панами.
Пани в захопленні: артист!
Культури мало, обмаль тями,
Але який чудовий хист!
Співай же про могили сині,
Козацьку волю прославляй,
Гетьманів слав... Лиш те, що нині,
Своєю піснею минай!
Кадило, корчма і нагай —
Таж це священні три устої!
Ти вільний з милості царської —
На трон руки не підіймай!
Горілку ми п'ємо з тобою.
Кохаємося в твоїх піснях, —
А ти — ти з челяддю брудною
Про щось говориш по кутках!

Поснуло панство. І наїлось,
І напилось — чому не спать?
Слова солодкі говорились
Про те, що час би волю дать

Оцьому бідному народу
(Собі, звичайно, не на шкоду,
Обережненько, так сказать),
Про те, що в нас земля багата
І що гарненькі є дівчата,
Як італійки, далєбі
(Тут дехто підморгнув собі
І посміхнувся многозначно);
Про те, що надто необачно
Було б наосліп нам іти
До пожаданої мети
(Це вам не Франція, панове!
Згадайте тільки гайдамак!);
Поговорили й про вишняк,
Міцний, корисний, пречудовий,
Національний наш напій...

Тарасе! Пий вишняк, радій,
Що за одним столом з панами,
Що в люди вибився, що пан
Ясновельможний Галаган *
З тобою просто, як із братом...
Забудь, що наче в сні проклятім,
Ти чув сьогодні свист різок,
Що вчора бачив, як панок,
Недарма званий демократом,
Рукою пухлою в лице
Людину бив... Хіба про це
Годиться думати? Дрібниці!
Адже на те й лакейські лица,
Щоб панським бити їх рукам.
Та й сам же, врешті, винен хам,
Що благородну кров дратує...
О, боже! Слово твоє всує
І всує царствіє твоє!

Заснуло панство. Північ б'є.
Тарас виходить із кімнати,
Крадеться в темряві. Горить

* Григорій Галаган—багатий український поміщик, який займав ряд видатних державних постів при урядах Миколи I і Олександра II.—М. Р.

Нещедро світло жовтувате
В челядні димній. Там сидить
І машталір, і кухар сивий,
І садівничий балакливий,
І в русих кучерях лакей,
І куховарка «для людей»,
Створіння тихе й нещасливе,
І гість — не знати відкіля
(Велика, бачите, земля,
Ще більша на землі тіснота!)
Йому далеко мандрувать,
Він попросився ночувать,
Зовуть його Іван Голота.
І от Григорович Тарас
Пшеничну кидає зернину
На стіл: «Це, — каже, — буде в нас
Микола цар: а от я кину
Ще кілька зерен — це пани,
Та гляньте тільки, де вони
Поділись!» Пригорща пшениці
Царя вкриває і панів.
«Це — ми!» — Шевченко заgrimів.
І запалали темні лица,
І по дубовому столі
Ударив кулаком Голота.
— Так, буде правда на землі!
І темний брязк заліза й злота
Заглушать вольності мечі! —
Так розмовляє уночі
Поет кріпацький з кріпаками,
Пече нестримними словами, —
Запалює, не попелить
Серця людські! —

«Добра не ждїть,
Не ждїть сподіваної волі, —
Вона заснула. Цар Микола
Її приспав. А щоб здобуть
Хиренну волю, треба миром;
Громадою обух сталить
Та добре нагострить сокиру,
Та й заходитись вже будить».
Поснуло панство, панство спить, —
Хай сняться сни йому веселі!

Жорстокий морок цитаделі,
По кутах тіні — як живі
В Петровім раї, як в пустелі,
Синьомундирні часові
Перекликаються ліниво.
І вже рука царева мстиво,
Скріпивши вирок, додає:
«Із заборною писати
І рисувать» *. І йде в солдати
Провісник волі. Настає
Глуха невольництва година.
«Забудь, що ти жива людина,
Команду слухай, як машина,
Ходи та рухайся...»

Поет

За подвиг відданий покарі.
А понад берегом геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться...

Царю, царю,

Нероне лютий!

Та жива

Душа поета, і слова
Мережать книжку захаявну,
Довіку на Україні славну,
Печалі гнівної скрижаль.

І відійшло в пекучу даль
Кошмарів десять — десять років.
Поет на волі. Веселить,
Як гомін молодих потоків,
Поета звістка, що не спить
Народ обурений, що кару
Огнем зловісного пожару
Несе гнобителям своїм
Дитя Уатта і Фултона **,
Пожре поміщиків, царів
І фабрикантів... Правий гнів
Засяє, всі зламавши трони,
Новим і праведним законом

* З резолюції царя про заслання Шевченка.— М. Р.

** Уатт — винахідник парової машини. Фултон — винахідник пароплава. Наведені тут слова взято із «Щоденника» Шевченка.— М. Р.

У волі на віки віків!
О, не Куліш, не Костомаров,
З якими він рожево марив,
Тепер поплічники йому!
Як промінь, прорізає тьму
Зір Чернишевського глибокий.
Не на покору, не на спокій
Росію закликає він.
Ні! Герцена далекий «Дзвін» *
Він хоче відси розгойдати,
Щоб до сокири нам скликати
Оспалу Русь **. Гримить Шедрін
Убивчим сміхом... Не на троні,
Не в багрянці, не в короні,
Не в золотому вівтарі, —
Народна воля виростає
Там, де народ меча стискає,
Щоб згинули псарі й царі.
Не від козацької могили
Рятунку ждати — тлін і прах
Могили ті! В міцних руках
Єднати треба дружні сили,
Усі язики на землі!

Ще в напівпрозорій млі
Не бачив він, які дороги
У далеч треба прокладать,
За ким повинен прямувать
Той горопашний смерд убогий, —
Але палаци і чертоги
Від слова гнівного тремтять.
Поляки, руські, і євреї,
І українці — тяжко всім!
Сини неволі однієї —
Одної волі треба їм!
І вмер кобзар. На землю впала
Розбита кобза. Вмер кобзар,
Струна востанне задрожала

* Герцен видавав у Лондоні газету «Колокол», що її підпільно розповсюджував у Росії.— М. Р.

** «К топору зовите Русь» — з листа Чернишевського (чи когось із його однодумців) до Герцена 1859 року.— М. Р.

І змовкла. «Визволитель»-цар
Не волі вістку пожадану,
А гніт новий, нову оману
Народу скорбному приніс,
Та гнів народний в пітьмі ріс,
І серед царського болота
Стояв з погрозою в очах,
На кару й грім, на смерть, на страх,
З ножем нержавим у руках
Народу син — Іван Голота.

1936

ЧОТИРИ ВІРШІ

1

Серпень з вереснем схрестили
Довгі шпаги не смертельні.
Перша шпага — жовтий промінь,
Друга шпага — сірий дощ.

Над медовою землею,
Над пожатими полями,
Над городами, що стелять
Гарбузи зеленоребрі,
Над пташиним сивим свистом
Глухо точиться двобій.

Сталь об сталь нечутно дзвонить,
Сталь поблискує і гасне,
Сині очі зустрічають
Погляд сірих, довговіих, —
Та немає зла в очах!
Надмір сил у кожному русі.
Кров жива в ударі кожному,
Грають мускули, як струни,
На оголених правицях,
Сміх злітає з повних уст.

А земля лежить медова,
А поля пожаті мріють,
На городах досягають
Гарбузи зеленоребрі,
І в пташинім сивім свисті —
Крил широких рівний мах.

Як слово милої, упам'ятку
 Зелена блискавка верби хисткої
 І пагорба зеленого зигзаг
 Крізь тепле скло вагона. Пастушки
 З брунатними ногами, з торбинками
 Через плече, махали нам устріть
 Руками іронічними. Кудлатий,
 Веселий песик, їхній компаньйон,
 На поїзд гавкав з радісним презирством,
 А вітер синю тіль переганяв
 Через луки, через жіночу постать,
 Таку струнку, як тільки незнайомі
 Бувають постаті, і через ліс,
 Уже вечірнім діткнутий промінням.
 Усе це довго на письмі виходить
 І в пам'яті лишило довгий слід, —
 А лиш хвилину в дійсності тривало.

Один із хлопчиків найдовше нам
 Махав рукою; всі товариші,
 І навіть песик, до поточних справ
 Вернулися, — а він усе дивився
 На поїзд наш, що вигинався луком
 По колії блискуче-загадковій.
 Що думав хлопчик — невідомо нам.
 А я згадав про хлопчиків колишніх,
 Мимо яких увесь їх рабський вік,
 Од батогами битого дитинства
 До старості, прибитої печаллю,
 Шуміли жовтоокі поїзди,
 Лишаючи їм довгі пасма диму
 Та невиразні мрії про якість

Чуже життя, шумливе та барвисте, —
І думав радісно, що, може, цей
З брунатними ногами пастушок
Водитиме у далеч незабаром
Бадьорі гомінливі поїзди,
Дороги буде прокладати рівні
Крізь наші одволожені поля,
Сам вітром, блискавицею, вогнем
Зелені розтинатиме простори.

Було ще рано, спали пасажери,
 Півсонний умивався пароплав
 І пирхав, наче кінь. Повітря сіре
 Ще негарячий промінь лоскотав.

Я вийшов на терасу. Мокра лава
 Зустріла з легким подивом мене,
 Проте я сів. На березі отава
 Лила солодке куриво міцне.

Якийсь дідок, потягуючись, вийшов,
 Сів біля мене — також на мокрінь —
 І закурив. Махорка з духом вишні
 Дитячу в серці сколихнула тінь.

Заговорили, звісно (берегами
 У дзвоники дзвонили кулики).
 Дід витяг вузлуватими руками
 Якись дбайливо складені листки.

А, розумію! Там, де літо стелить
 Єдваб ланів і росяні сади,
 Такий невинний луговий метелик
 Несе людині пригорщі біди.

Так, так! На ніжних, на прозорих крилах
 Летить пустиня жовта, мов кістяк —
 І винайшов сусід мій простий прилад,
 Щоб нищити прозорих розбишак.

О, добре пам'ятає він єхидний,
Глузливий сміх, немов проклятий сон:
Чудово! Від верстата винахідник!
Кулібін! Самосійний Едісон!

Але тепер — цікаві стались речі
На цій землі! І швидко й до ладу! —
Як чорнобривець, очі молодечі
На зморшкуватому цвіли-виду.

А день зростав. Зчиняли хриплий галас
Над бурою водою мартини,
І пасажири сонні прокидались,
І викидалась риба з глибини,

І профіль комсомолки малювався
На тлі розлитих широко небес,
І щоглами стрункими підіймався,
Як видиво прекрасне, Дніпрогес.

Серпень з вереснем стискають
Один одному правиці,
Що одна правиця — сонце,
Друга — місяць-молодик.

Просвистіли ситі крижі
Над утомленим болотом;
У густому верболозі,
Де заліг густий туман,
Гомонять перед нічлігом,
Опустившись, ніби хмарка,
Невпокійливі шпаки.

А земля лежить медова,
А над вічними льодами,
Над Північним океаном,
В гострій, пtiчій далині,
Прокладають путь сувору
Молоді аеронавти,
І домують на крижині
Мореполавці молоді.

А земля лежить медова,
А в глухих степах азійських,
Де схиляється без вітру
Дзвінкостеблій саксаул,
Добувають воду світлу,
Росять жадібні простори,
Живоносне зерно сіють
Наші сестри і брати.

Я стою, я стис рушницю,
Дожидаю перельоту,
Лугову вдихаю вогкість
Ненаситними грудьми,—
А душа вже набрякає,
Як дубова брость весною, —
І розів'ється небавом
У неспівані пісні.

Все тобі, медова земле,
Все тобі, моя країно,
Де смуглява ходить праця
По оновлених полях!
Все тобі несуч любов'ю,
Півдню й півночі складаю
Працю рук, зусилля мозку,
Блиск очей і серця кров!

1936

ЧЕРНІГІВСЬКІ СОНЕТИ

1

На березі хвилястої Десни,
Де білі піски й дерева зелені,
Де слід віків одкопували вчені,
Стояло місто, оповите в сні.

Ріка розкочувалась щовесни —
А дні ішли, такі сумні й буденні,
Страждав народу скованого геній,
Стогнав у пісні смуток давнини.

Та блиснув меч повстання. Загримів
У слові Щорса, вилитім зі сталі,
Трудівника пробудженого гнів,—

І човен, що гойдався на причалі,
Як блискавиця грізна, полетів
З човнами братніми в щасливі далі.

Він ще здається сонним і наївним,
Ще тихий камінь зеленить трава,
Але на площу Сталіна слова
Летять з Кремля в повітрі переливнім.

Стоїть собор над Ігорем безслівним
І головою сивий дуб кива,—
Дарма! вривається доба нова
У город, вкритий порохом нищівним.

Поглянь на лиця: ти вже сіверян
Не упізнаєш в людях цих бадьорих,
Чий крок твердий і непоклінний стан.

Співай же, Десно, в весняних просторах,
Ростіть, будови, гомоніть, мости!
Старому — тліть, новому — процвісти.

Тут був готель «Царград». Спинись, людино!
Він Пушкіна, вигнанця і співця,
Приймав колись. Низенька зала ця
Найвищу привітала верховину.

Зібравшись на весілля, у гостину,
Неволі син, що визволяв серця,
Тут спочивав, не знавши рішення,
Що тьмою сонячну повив годину.

Шевченко й Пушкін! Гнала їх обох
Рука царя під бурю і негоду,—
Та не взяли ні пліснява, ні мох

Їх серць палких — і, непокірні зроду,
Вони несли не разом, та удвох,
На крилах слова сонце і свободу.

Час не одну годину строго вибив
Над скромним цим будиночком.

Трава
Росла і в'яла. Та й тепер жива
Твоя тут пам'ять, Леоніде Глібов.

Нащадки сіверян, полян, дулібів,
Малята вчать ті сонячні слова,
Що, ніби чародійник в рукава,
Ти сипав їм — і в доброті не схибив.

«Стоїть гора високая» й тепер,
«А молодість» — такої не зазнав ти,
Бо в сірі дні, бо в чорні дні умер.

Сини і дочки! Шебетанням славте
Дідуся, що за тих сумних часів
«Дзвінком» * серця дитячі веселив.

* Мається на увазі дитячий журнал «Дзвінок». — М. Р.

В тугому комірці, з тяжким портфелем,
Охайний, чепурний і мовчазний,
Він перебув тут вік свій нелегкий
Над статистичним ділом невеселим.

Та недарма ми буйним цвітом стелем
Узгір'я, де піднісся дуб ставний,
Що пам'ятник отінує німий:
Він рідний нашим городам і селам.

Глибоким зором і пером тонким
Він слугував народові своєму,
Болючи душею разом з ним.

Життя і кров, а не сюжет і тему
Він залишив на білих сторінках —
І слів його не обернуть на прах.

* 5-й сонет — про Коцюбинського.— М. Р.

Іще, здається, вчора тут гули
Громовим кроком бойові загони,
І грізний тупіт огнегривих коней
Будив луно серед тяжкої мли.

Тут синьожовту плісняву змели
Бійці, що прапор піднесли червоний,—
І пам'ять ваша в пільмі не потоне,
Завзяття більшовицького орли!

Вклоняюся будиночку низькому,
Де ночував безстрашний командир
У блискавицях, в рокотанні грому:

Ми ростемо і в височінь і вшир,
І правда наша кривду поборола...
Хвала ж борцям! Він з нами, Щорс Миксла!

2 квітня 1937 р.

Чернігів.

ТРИ ІДИЛІЇ

I

Ой, діброво, темний гаю...

Т. Шевченко

З тобою знов, сувора і ласкава
Природо-мати! В бархат золотий
Ти одяглась. Просвічує крізь нього
Дедалі більше тіло невмируще: ^а
То вітер з півночі зриває з тебе
У марній пристрасті святкову одіж
І крижаними припада устами
До чистих, заспокоєних грудей.
Дарма! Твоє кохання відбувало,
Від сонця ти дітей родила красних
І викормила щедрим молоком,—
Тепер ти хочеш тільки супокою,
І в скрині в тебе вже лежать готові
Убори білі, вишиті сріблом.
Ти ляжеш, їх надівши, і заснеш,—
Та це не смерть і не подоба смерті:
Ти будеш бачити чудові сни,
І ті квітки, що влітку веселили
Дитяче серце і старече серце,
На вікнах наших знову розцвітуть
Узорами примхливими морозу,
Метелики пурхатимуть сніжисті,
Мов на квітки, сідаючи дівчатам
На свіжі лица, срібними струмками
Сніжок пливтиме в голубих полях,
І сиві хмари зграями птахів
У небі пролітатимуть низькому.
А далі — знов гарячою рукою
До тебе муж твій пишний доторкнеться,

Зо сну розбудить,— і спочилі руки
Йому простягнеш для обіймів ти.
Настане день жадоби і кохання,
І людська праця звеселить поля,
І людська пісня з криком журавлиним
Зіллється у дзвінкому поцілунку,
І закружляє молодість гаряча,
Як голуби в гарячих небесах!

*9 листопада 1937 р.
Ірпінь*

Як пахне листя! І гриби, й вино,
 І яблука! Розумна ж господиня
 Усе це призапасила на зиму!
 А в дуплах у білок пухнатохвостих
 Горіхів скільки! — От про цих звірят
 Я й пригадав, що сам недавно бачив.

Є дачне селище на Україні.
 Будинок скромний і розлогий сад
 До сосен там високих притулились.
 На соснах тих — бляшанки з-під консервів
 Приладнані уміло. В них лежать
 Горіхи завжди: то задля гостей
 Із лісу. Невеличкий, простий стіл
 Стоїть улітку там під деревами,
 І зранку композитор працьовитий
 До нього підсідає. На папері,
 Де — ніби рельси у незнану даль —
 По п'ять рядів ідуть лінійки нотні,
 Німі і чорні знаки виступають,
 Що розцвітуть колись огнями сурем,
 Медовими розливами скрипок,
 Густими струмнями віолончелей,
 Людськими заговорять голосами,
 Літаврами ударять у серця.

Він пише. Чує він — ще тільки сам —
 Гарячі звуки незабутніх днів,
 Коли за волю, честь людську і право
 Ішли бійці невтомні і хоробрі,

І зброї брязк, і ржання вірних коней,
І поклики ворожі, і пісні,
З якими друзі йшли до перемоги,
І серед грому й рокоту гармат
Дівочий спів та солов'їний рокіт,—
Він чує це — і повстає воно
На білому папері...

А тимчасом

Тонка на сосні гілка стрепенулась,
Звіря маленьке з неї — знов на іншу —
І стриб униз, і от уже горішок
У бистрих лапках. Оченята круглі
Обачно й задоволено блищать.
А друга он крадеться між травою,
І звиклий песик дивиться на неї
Примружено й байдуже. Третя знов
По довгій прокрадається жердині,
Зумисне зробленій, на підвіконня:
Там теж горіхи, сумніву нема!
А то, бува, посваряться за здобич,
За місце при бляшанці. Те туди,
А те сюди... Скрегочуть, доганяють
Одне одного, наче блискавки,
Зникаючи й з'являючись на вітах,
На стовбурі... Комедія та й годі!
Є поміж ними і лякливі гості,
Що довго крутяться коло бляшанки,
Щоб ухопити круглого горішка
І з'їсти десь подалі, у безпеці;
Такі, лише рукою ворухне
Господар,— утікають, у повітрі
Хвостом майнувши. Єсть і мудреці,
Що спершу до дупла свого заносять
Горішок по горішку,— лиш тоді
На гілочці, над літнім «кабінетом»
Добряги-композитора, беруться
За ласе снідання. А найсміліші
Із рук його наважуються брати
Гостинці. Хап — і от уже вгорі,
Спасибі не сказавши.

Я недавно

У місті композитора зустрів,
Він саме ніс квапливе під пахвою

Клавір нової опери. Чомусь
Був палець забинтований у нього.
— Що вам таке? — питаюся.— Та це.
Вкусила білка. Я дражнився з нею:
То їй давав горіх, то відбирав,—
І докінчив із усміхом ласкавим:
— А так мені і треба! Не дражнись!

10 листопада 1937 р.

Ірпінь

Уранці грає романтична буря.
 У жовтобілім мареві снігів
 Безумний світ сьогодні потопає.
 Все мчиться, лине, крутиться, біжить,
 Вгорі, внизу — невпинний рух усюди,
 Течуть полями вихори струмисті,
 Підводи й піших обливають бистро,
 І не вгадати в дикому кружінні,
 Де кінь, людина, сани, — де лиш тінь
 Коня, людини чи саней. Як темна,
 Рухома точка — лис із комишів
 По полю котиться. Немає сонця —
 І десь воно, проте, живе і світить:
 За хмарами пливучими, за снігом,
 За млою переливною.

А тут,

В кімнаті чистій затишно і тепло,
 Неначе у каюті корабля,
 Що пропливає в морі сніговому.
 Три хлопчики — один рудоволосий,
 Чорнявий другий та білявий третій —
 Майструють тут: шерхібелем один
 Орудує, обстругуючи бистро
 Бруски із жилками червонуваті;
 В чорнявого рубанок у руках
 Свистить завзято; в третього фуганок
 Пахучу, довгу стружку випускає.
 Один сопе і кінчик язика
 (Така вже звичка) прикусив зубами,
 Два інші піснею, немов м'ячем,
 Перекидаються: то той піймає,
 То другий зловить. Часом суперечка

У них про щось заходить. Видно, річ
Не про абияку ведеться справу,
Бо очі сірі, чорні й голубі,
Немов три пари вогників живих,
Блищать з-під брів. А втім, доходять скоро
Вони до згоди. Знов сопе один,
Співають інші. Знову бистрі гемблі
Шваркочуть під руками.

А в вікно

Пухнаті лапи сивої зими
Не страшно зовсім стукають. Тимчасом
У грубці, в приску з-під дубових дров,
Спеклась картопля. Мати чорнякова .
Рожеве сало крає на столі,
І житній хліб гарячим літом пахне.
— Стривайте, мамо! Скоро скінчимо,
Тоді вже їсти! —

І сміється мати,
І сонце — хто зна відкіля взялось! —
Гарячий одсвіт кидає на стіни.
І незабаром білий та чорнявий
З товаришем своїм рудоволосим,
Полегшено зітхаючи, оправлять
В достойні рамці Сталіна портрет.

15 листопада 1937 р.

Ірпінь

МОРЕ І СОЛОВ'І

П. Тичини

ДЕНЬ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

1

В зеленій бухті сонце і дрімота.
Ген-ген уже димиться пароплав,
За ним замкнулись водянні ворота
І ржавий ключ на дно спокійно впав.

Округлі груди піднімає море
І опускає з віддихом тяжким,
І світ такий прозорий і просторий,
Як для дитини материнський дім.

В димах узгір'я виринає й тоне,
І тінь од нього розпростерлась ниць,
І падають сніги рожевих птиць
На море-запахуще і солоне.

2.

День, мов крапля у криницю,
У глибоку ніч упав...
Може знов мені присниться
Білий вишитий рукав?

Може молодість ізнову
До подушки припаде
І свою гарячу мову
З охололим заведе?

Може друзі, що любили,
І кохані, що пішли,
Знов застелять, як стелили,
Юних бенкетів столи,

Весняне запахне зілля,
Русі коси перев'є, —
І чиєсь чуже весілля
Я зустріну, як своє...

ДЕНЬ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ

В долині персики цвітуть,
А в горах знову сніг,
І море котиться, як ртуть,
Туманові до ніг,

І сонце ллється, ніби дощ,
Крізь хмар жовтавий пух,
І веселить задуму, площ
Хвилястий людський рух,

І ти ввижаєшся мені —
Крізь небо і туман —
У милій серцю стороні,
Де київський каштан.

Він, як уста, розкрив бруньки —
Шумить у жилах кров...
Чому ж від милої руки
Листа немає знов?

ДЕНЬ ДВАДЦЯТЬ ШОСТИЙ

1.

Я десять літ не бачив Аю-Дага * —
І знову стрівся. В лагіднім димку
Він воду пив із моря — на віку
Мільйонний раз. Така ж була одвага

Валів зелених, і та ж древня сага
Шуміла на приморському піску,
Що чув Міцкевич, як печаль тонку
В ньому глушила творчості наснага.

І от мені здалося — дивна річ! —
Що десять років — лиш коротка ніч,
Що з Аю-Дагом я й не розлучався,

Що то був сон — і враз Ведмідь тоді,
Узгір'ям подарований воді,
Горою Володимирською здався.

2.

Море в сонячних іскрах
Крізь сади мерехтить,
Блискавиць його бистрих
На папір не зловить.

Все у казці неначе...
Рибка он золота:
«Чого хочеш, рибаче?» —
По-людському пита.

* Аю-Даг — «Ведмідь-гора» коло Гурзуфа. Якась подібність до ведмедя, що п'є воду з моря, в ній справді є. Існує й відповідна легенда.— М. Р.

3.

Нарешті полюбив я Крим,
 Як друга друг, як милу милий,
 А не на те, щоб похвалили
 За кілька копійчаних рим.

Чи день — як іскра, чи тумани
 Густими пасмами пливуть,
 Чи чорні вітри шоглу рвуть,
 Чи вечір в саме серце гляне, —

Він завжди око тішить нам
 Розливом барв і грою ліній,
 Легкою чайкою на піні
 І вулиці легким життям.

Та жаль бере на ці окраси,
 Що тут, де походжали ви,
 Співець Литви, співець Москви,
 Твоїх слідів нема, Тарасе!

4.

Від сина тихого вкраїнської долини
 Привіт незмушений тобі, «Зальот Орлиний!»*
 Ти посміхаєшся: ти бачиш, як тремтів
 Я на краю твоїм, що й справді для орлів...
 І навіть слово к р а й я вжив тут недоречно:
 Не був я на краю, признатися сердечно.

Проте — я дякую за сосни смоляні,
 За села, вигріті на приязнім вогні,
 За голубі луги, за віти чорних буків,
 За вітер, сповнений тонких і ніжних звуків,
 За небо пролісків, за рунь голчастих трав,
 За даль мережану, мов дівчини рукав,
 І... навіть і за те (була така хвилина),
 Щогнулися мої налякані коліна.

* «Орлиний Зальот» — стрімчаста скеля недалеко верхів'я Ай-Петрі, з якої відкривається один із найкращих у Криму краєвидів. — М. Р.

ДЕНЬ ДВАДЦЯТЬ СЬОМИЙ

Звук флейти чути на лужку:
Тіу, тіу, люлю,
Місток повис через ріку
Вклоняючись гілляю.

І по містку іде дівча —
І я його люблю,
Воно ж мене ніяк... Хоча —
Тіу, тіу, люлю.

Такий вузький отой місток,
Далеко так земля...
Озався на лужку смичок:
Тілі, тіслі, ляля!

ДЕНЬ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ

1.

Пролісок пробив листок торішній,
Аж зачудувалася трава.
Завжди рани дістає колишне,
Як нове бере свої права.

Звісна річ, усім тяжка розлука
З тим, що називається: життя.
Та поглянь: бруньки старого бука
Налились до самозабуття.

Будуть знов листки міцні та дужі,
Як простори літо обів'є —
А весною, на краю калюжі,
Знов їх синій пролісок проб'є.

2.

...І пригадалося (в вікно лилась
Пахуча темрява) таке далеке:
З мого дитинства літня ніч якась,
Село, умите нею після спеки,

Примарні проти місяця хати,
Живлющий струм легкої прохолоди,
І десь, відкільсь, де казкові світи,
Самотній грюк далекої підводи.

І ждав когось я, вибігши навстріч,
І старші з мене трошки кепкували,
І це була найкраща, може, ніч
З усіх ночей, що серце чарували.

ДЕНЬ ОСТАННІЙ

Повзуть гліцинії, не знаючи втоми,
Все вище й вище. День, округлий, мов роса,
То грає й світиться, то раптом пригаса,
І застигає світ, як море нерухоме.

Німотний кипарис, хороший мій знайомий,
Суворо зводиться в мінливі небеса, —
А тут, внизу, квітки, янтарна тут оса
Їх світлий дар несе в тісні свої хороми.

Прощайте! Зичу всім у літо увійти,
Як входить корабель у гавань, до мети:
Спокійно, в пречутті блаженної дрімоти.

А я рушаю в путь — нову стрічать весну,
Скромнішу, а прсте безумно-запашну,
До друзів, до Дніпра, до рідної роботи.

*Квітень 1939 р.,
Ялта.*

РИБАЛЬСЬКІ СОНЕТИ

К. Паустовському

І. ЗИМОВІ ВЕЧОРИ

Я пам'ятаю вечори зимові,
Мовчання саду, візерунки шиб,
Луни морозної співучу глиб,
Дозвілля, тихий віддане розмові.

Тоді рибак бувало рибакові
Вішав уроче таємниці риб,
І марилося: О, швидше! О, коли б
Узавтра вранці — квітень у діброві!

Я був малий і рідко докидав
Своє слівце про очерет, про став,
Про хитру пліть, про ненаситну шуку.

Вони померли — і брати мої,
І кум Денис, незмінний друг сім'ї,
Та дяка їм довічна за науку!

П. ОКУНІ

Живців, нарешті, досить у відрі.
Куди ж пливти, де стати на приколі?
О! Глянь! Стрибають в іскрянім півколі
Маленькі рибки, мов у дивній грі!

Та то не гра. Не тільки тут, вгорі,
А й під водою, у зеленім полі
Водорослин, є хижаків доволі,—
То ж бережіться, срібні пічкурі!

Отут і станем під густим лататтям:
Ловці підводні знають, що чекать їм
На здобич — там найліпше, з-за прикрить.

То ж поплавець, не встигши добре й стати,
Пірнає в воду... Що ж бо, пане-брате!
Зловився й сам? — Не все ж тобі ловить!

III. ЛИН

Тут очерет, латаття, оситняк.
Вода спинилась — не біжить, не рине,
Задумалася. Виводок качиний
Полощеться, забравшись у гушак.

Мій поплавець, що наче був заляк,
Здригнувся раз... удруге... півхвилини
Чекання... Ваші штучки, рибо-лине!
Стис удлище... Сіпнув... Ого, це так!

Ніяк не хоче лінох зеленавий
Виходити на поверхню зо дна,
Де темний мул і довгі сонні трави.

Та не порветься волосінь міцна,
І вудлища цупкого не зламати...
Фу... Грі кінець... подай підсаку, брате!

ІV. ПЛІТЬ

1

Уже вишневі зацвіли сади —
І сніг пахучий падає на воду,
Пригріті теплим променем зі сходу,
Бабки прозорі лізуть із води*.

На очерет, на півгнилу колоду
Чіпляються янтарні їх ряди.
Збирай лишень добро те і клади
У свій кашкет, як це ведеться зроду.

Нехай лоскочуть голову — дарма!
Зате на світі крашої нема,
Нема вірнішої, як ця н а ж и в а*!

Лише махнула удлищем рука —
І поплавець, як блискавка, зника:
Не зна вагань краснопір пожадлива.

2

На сизих луках скошено отаву,
І літо буйне в береги ввійшло.
Городами проходжу я до ставу,
Що ліг в яру, як велетенське скло.

З квіток і зілля має він оправу,
І голубе пливе над ним тепло.
Відчалив я. Кропивку кучеряву
Та ненюфари рве мое весло.

* Б а б к и — стрекози. Личинки їх живуть у воді на дні. Весною вилазять на поверхню по очерету, комишу, травах тощо.

** Н а ж и в а — насадка, те, що надівається на гачок, щоб привабити рибу.

Спинився. В воду впав зелений коник.
Його чагує сто очей червоних —
І поплавець пірнає, як живий.

А з берега, немов вінок купальський,
Пливе водою пісня. День рибальський —
Не перший день, але щораз новий!

У. К О Р О П И

1

Цибуля, сіль, півхліба, три тарані,
Півпляшки, запасні гачки, чайник...
Усе либонь. Рибалка здавна звик
Перевірять припаси в тиші ранній.

Ідемо вдвох: тут для гучних компаній
Не місце — рибі ненавистен крик
І метушня. Вже огняний язик
Затріпотів на неба блідній грані.

Не пізно ще, та прискорім ходу:
Усе владнати треба до ладу
І ранішню засипати принаду.

Чорніє млин, рум'яна спить вода,
І солов'їна пісня молода
Пливе струмком із росяного саду.

2

Денис уже на місці. Вже один
У торбі є! — Великий? — Та чималий!
На комиші сухому посідали
І — нічирк. Лиш серця чути дзвін.

Як молоко, туман пливе з долин.
Чирки живою хмаркою промчали.
В думках снується дійсне й небувале...
І раптом: «Ах!.. Зірвавсь! Сучий син!»

І тиша знов. А ранок наливає
В прозору чашу, що країв не має,
Рожевого, цілющого вина.

Враз поплавець затанцював зненацька —
І вся душа напружилась рибацька,
Угадуючи таємниці дна.

3

Стис удлище, підсік... Ого, нівроку!
Немов струна, співає волосінь,
І короп кидається у глибінь,
Згинає вудлище в дугу широку.

Брат і Денис дають поради збоку
Розважні й мудрі: старших поколінь
Одвічне право... Та уже, як тінь,
З'явилась риба жадібному оку.

Огнем тремтячим блиснула луска, —
Але ще раз правиця відпуска
У темну воду красня золотого.

Наш буде, наш! — А сонце вже пече,
І дивиться Денис через плече
Так, як воно: ласкаво, ясно, строго.

VI. ПЕРЕЙШЛА ДОРОГУ

Що вдієш? У прикмети й забобони
Рибалки вірять, та й мисливці теж,
І від примарних не втекти мереж,
Усі природні знаючи закони.

От і сьогодні: наче мак червоний,
Майнула хустка між городніх меж,
А там і постать вирнула... Не стеж,
Зверни з дороги, що в тумані тоне!

Іде назустріч... Відрами хита...
З-під хустки волосинка золота
Промінням виграє... Біда, їй-богу!

Ну, я ж казав — поза клунями йти!
Порожню торбу буде той нести,
Кому красуня перейшла дорогу!

VII. РОДІОН

Бувало — ранок, очерет, затока...
Із братом тихо у човні сидиш —
І раптом розсуває щось комиш
Безшумно, ніби видра гостроока.

«Добридень! Кльов на уди!» — Тінь широка
Від картуза; два вуси, що хвацькіш
Один угору, другий поважніш
Униз пішов... Типовий заволока!

Це — Родіон (Редьком прозвали люди).
Він наш земляк. А звідки ж: «кльов на уди»?
Це, бачте, із Сибіру він привіз.

Музика, швець, рибалка і мисливий,
Туди він їздив по життя щасливе —
І повернувся знов до рідних сліз*.

1938—1940
Ірпінь—Київ

* Повернувся Родіон Васильович у найубогішу на всю дореволюційну Романівку хатину; життя його було дуже злиденне.—*М. Р.*

ЛЕНІНГРАДСЬКІ НАРИСИ

І. ЖАЙВОРОНКИ

В тумані ріс далекий Ленінград.
У вікна всі дивились ми з вагона
І з невтолимим болем уявляли
Сліди війни, тяжкої, мов кошмар:
Воронки круглі, сповнені водою,
Що так невинно голубіла там,
Де ще недавно чорна смерть шугала,
Безладні купи цегли та каміння
Замісто мудрих і струнких будов,
Заводів труби, що самотньо й сумно
Серед пожарищ чорних височіли,
І все, що залишила нам рука
Тупого зайди, злодія і вбивці.
А скільки тут істот лягло живих,
Прекрасних, чистих, мужніх, молодих
У стогоні смертельному і муках,
І скільки ран, і скільки сліз пекучих
Ти бачила, прещедра мати-земле,
І скільки крові в себе ти впила!

Так думав я, так думали ми всі, —
Аж раптом хтось віконце відчинив,
М'яке повітря ніжно полилося,
Остуджуючи нам сумне чоло,
І разом з ним, з отим повітрям свіжим
Дзвінки і трелі свіжі долетіли:
То жайворонки, зринувши в блакить,
Співали у безумнім забутті,
Сама весна то грала й трепетала

Над пустками, над порохом руїн,
Воронки застиляючи травною,
Зелені кучерявлячи поля
Навкруг німих обвуглених стовпів!
І ми тоді побачили людей,
Що заступами звеселяли землю —
Ставних жінок і підлітків хороших, —
І ми почули голоси дитячі,
Що наших нагадали нам дітей,
І всі ми посміхнулись тайкома,
І проказав хтось трохи соромливо:
«От розбишаки! Славно як співають!»

2. МІДНИЙ ВЕРШНИК

Де Пушкін із Міцкевичем колись,
У плаш один недбало загорнувшись,
Стояли в мокру петербурзьку ніч
І говорили ті слова, яких
Людська рука для нас не записала,
Де юний друг Жуковського й Брюллова,
Невтомний ворог тиранії й гніту,
Кріпак-художник, чесний наш Тарас
Не раз сидів у роздумі печальнім, —
Він височіє, володар віків,
На здибленім над прірвою коні,
Простерши горду руку над Невою, —
Він, Мідний Вершник, можний цар Петро.

Твір Фальконета, Пушкіна видіння,
Прекрасного окраса Петербурга,
Що виріс у прекрасний Ленінград!
Коли ворожа буря налетіла,
Ламаючи і знищуючи все,
Що утворив народний піт і геній, —
В труді, в бою про тебе ленінградці,
Як про нетлінний скарб, невтомно дбали.
Від злих очей. від бомб і від снарядів
Вони тебе сховали й затаїли,
Укрили так, як мати укриває
Дитя своє від болів і пропасниць,
Од вітру і від поглядів лихих.

Ти, Мідний Вершнику, що звук над світом
Стояти грізно, як застигла буря,
Був схований у темряві німій
І тільки чув, як над тобою б'ються

Дві сили у смертельнім поединку,
Як грім гримить і свище дощ свинцевий.

Тепер ізнов прийшли погожі дні —
І виник ти у лагіднім їх сьйві,
Як символ сили, гордості й краси.
Позеленіла бронза несквортельна.
Але ті самі лінії суворі,
Той самий порив і той самий спокій
Чарують очі. А навкруг іде
Робота. Тесля саардамський взяв
Сокиру в руки, щоб відбудувати
Свій город...— Ні! То жінка ленінградська
Мурує, теше, носить цеглу й камінь,
Фарбує стіни, склить побиті вікна,
Щоб город Леніна над світом став
У сьйві несквортанної пишноти —
І діти ленінградські, шо на личках
Ще носять тіні голоду і страху,
Біля підніжжя Вершника стрибають,
Як горобці... Безсмертен Ленінград!

3. КОНІ АНІЧКОВОГО МОСТУ

Хто з нас не любить міста, де родився,
Де перше слово — м а м а — проказав,
Де вперше шкільний перейшов поріг
І вперше слово вимовив: — кохаю!
Хто з нас не любить міста, де у кожному
Камінчику маленьким затаїлась
Якась частина нашого життя,
Роботи, смутку, радості і пісні! —
Проте мені здається (хтів би я,
Щоб ви мене належно зрозуміли),
Є мало міст, що так би їх пожилці
Любили, як чудовий і суворий,
Туманний, сонцесяйний Ленінград!

Учора їхав я автомобілем,
І враз шофер до мене повернувся
І з невимовним усміхом промовив:
— Анічкові он коні вже стоять
На місці, як стояли! Цеї ночі
Поставили їх знову на мосту... —
І через міст ми проїздили тихо,
На здіблених милуючися коней,
Але ще більш — на тих людей, що їх
Доглянули й переховали дбало,
Самі на смерть у бої стоячи,
А нині знову вивели на світ,
Щоб тріумфально всесвіту заржали,
Як переможців коні бойові!

4. СМЕРТНА МЕЖА

За цим горбом були вони. Коли б
Ім перетяти горб оцей вдалося, —
Відкрився б перед ними Ленінград,
Як на долоні, красний і величний,
І по красі, по величі його
Ударили б гармати ненаситні
І знищили б цю велич і красу,
І потоптом пройшлись би по руїнах,
По крові стариків і немовлят
Ворожих коней чорні копити.
Але бійці з Полтави й Ленінграда,
З Москви й Тбілісі, з Єревана й Тули
Стояли тут на смерть — і не дали
Ні п'яді більше зловорожій силі.

Ось їх могили. Приклонім чоло!
Отут, мабуть, школяр, юнак безвусий
Поліг, бо квіти на гробу лежать
Із написом: «Такому-то... від школи...»
А це могила земляка мого,
З таким ласкавим прізвищем на с н к о,
Що має дощ на вбогенькій табличці,
Але не змиє й вічність у серцях!
Був, певно, й сам ласкавий та веселий
Отой боець, співак і гречкосій,
Аж поки зла не налетіла буря —
І вид його від гніву потемнів,
І він без клятв, без громозвучних слів
Узяв гвинтівку й став на оборону
Своєї хати і Країни Рад!
Ось тут — іржава каска на могилі,
Останнє, що лишилось на землі

Від воїна. Це, може, був шахтар,
Чи слюсар, гарний на увесь посьолок —
І перед тим, як каску цю надіти,
Пішов він з дівчиною попрощатись,
І кучері вона йому пестливо,
З печаллю й ласкою перебирала,
І цілувала дороге лице,
Ясними орошаючи сльозами...
А потім — ждала дорогих листів,
Трикутниками склеєних невміло,
І в час нічний, наморена в безсоннім
Труді, читала раз, і два, і втретє...
А потім — не діждалася листа!
Лежать вони. Трава росте над ними,
Квітки жовтіють — і в кущах зелених,
Із півдня прилетівши, соловей
Ім вічну славу голосно співає.

5. ПУЛКОВСЬКИЙ МЕРИДІАН

Тут Пулковський проліг меридіан,
Обсерваторія отут стояла —
Гніздо спокійне тихої науки —
І з зорями, як друзями своїми,
Розважливо учений розмовляв.

Тепер — нічого. Ніби й не було
Нічого. Щербинь, цегла та трава.
Руїників прогнали ми далеко,
У землю ми їх, проклятих, загнали,
Щоб знов могли на небо ми дивитись, —
Але печуть руїни нам серця...
Я знаю: ще сильніші телескопи
Ми тут поставимо, ще ясніше
Світи свої розкриють таємниці
Ученим нашим, — але гнів і жаль
Стискають горло...

Та виходить гордість

І каже нам: по цім меридіані
Вимірюється слава лєнінградців
І мужніх оборонців Лєнінграда,
Його переступити не могли
Ворожі ноги, що усе топтали!
Це мертве місце — пам'ятник живий
Живим героям і героям мертвим,
Хоробрості безсмертний монумент!
Так хай же це земна вся куля знає,
Нехай про це всім людям і народам,
Всю землю повиваючи, як стьошка,
Де золотом палає наша слава,
Розкаже Пулковський меридіан!

6. НА МОГИЛІ ГЕРОЯ

Лежить тут Красношапка Миколай,
Донбасу син — син милої України.
Такий був молоденький він, такий
Хороший, чистий, світлий, комуніст!
Він снайпер був, він гостре око мав,
Він бив по ворогові безпомильно,
Але він мав не тільки гостре око, —
Гаряче серце билося в грудях!

Була хвилина — і згадать жахливо! —
Коли прорвати ворог міг межу,
Де невидима вивела правиця
Страшні слова: як перейдуть вони
Оцю межу — впаде наш Ленінград! —
Наш Ленінград! Ти чуєш, Миколаю,
В землі сирій це слово? Ленінград —
Він завжди наш і завжди буде нашим,
Як Київ наш, як Сталіно, як Сталін!

Під Ленінградом бився ти, юначе,
За Україну, за село Луганське,
Де батько твій, у праці посивілий,
Показує сусідам твій портрет
У гордості, у горі невимовнім!
Ти бився за Москву, за Мінськ, за нас,
За те, щоб по землі ходила пісня,
Щоб юнаки твоїх, юначе, літ
Дівчат у губи чесно цілували,
Щоб праве діло мало перемогу!
Гранатою, гвинтівкою разив
Ти ворогів, які вже планували
В гостиниці «Асторія» бенкет

На знак того, що взято Ленінград,
І друкували вже квитки запросні!
Тебе у праве вдарила плече
Лукава куля — що ж? Ти у лівицю
Схопив гранату — і метнув її
У ворога... І тут же, в ту ж хвилину
Тобі, земляче, груди опекла
Смертельна рана... Але ти стояв,
Ти стиснув зуби, стиснув біль живий
І проказав товаришам своїм,
Блідий, як смерть сама: назад ні кроку!...

Назад ні кроку друзі не ступили,
І Ленінград, як радість, захистили,
І вистояв, як радість, Ленінград!
Тепер ти на гвардійським кладовищі
Лежиш, мій друже, серед вірних друзів,
Що смертю смерть попрали, як і ти!
І сине небо найясніші квіти
Тобі кладе, мій сину, в узголов'я,
І чайка, хтозна-відки налетівши,
Як мати, тужить-плаче над тобою, —
А Ленінград, а Київ, а Одеса
Випростуються в сяві весни
І руки благовісні простягають
Над тими, хто умер за їх життя!

7. КІРОВСЬКИЙ РАЙОН

Ми Кіровським районом проїздили,
Ми бачили його ще свіжі рани,
Ми знали, що отут десь, недалечко,
Межа лежала смерті і життя.
Ми знали, що у цих домах таїлись
Родини робітничі, де маленькі
Навчались діти вухом відрізнять,
Чи наші б'ють гармати, чи ворожі,
Чи наші, чи ворожі літаки
Повітря крають. Знали ми, що тут
Кошавий голод тис людей за горло,
Ходила смерть з кімнати у кімнату,
Мороз і вітер прошивали тіло, —
А люди, зуби зціпивши, невтомно
Кували зброю і разили нею
Напасників, що голоду кільцем,
Неначе полоз, місто оточили.

Ті люди — ось вони! Нехибна віра
Серця їм гріла — і далекий дзвін
Від башти Спаської летів до них
Над головами людоїдів хижих,
Як вірний знак, що вся Країна Рад
Із ленінградцями, за ленінградців!
Ті люди — ось вони! І скільки тут
Дітей маленьких! Як трава весною
Росте всепереможно на руїнах,
Всі щілини й пробоїни вкриває,
На голому, здається, вироста
Камінні, — так оці маленькі діти
Квітчають камінь, серце веселять
Життя нового щebetом і цвітом.

Ті люди — ось вони! І серед них
Жінок багато, що в своєму лоні
Нові істоти носять. В їх очах
Глибока зосередженість і чуйність;
Уже під серцем не в одній з них
Тріпоче й стукає тільце маленьке,
Що скоро криком цей зустріне світ, —
А потім крик у слово переллється,
А слово — в пісню, у роботу, в творчість!
Благословенні будьте, матері!

Ми покидали Кіровський район,
А серед площі, між людей невтомних,
Як друг людей, як охоронець міста,
Стояв, у даль вдивляючись, Сергій
Миронич Кіров — Сталіна соратник.

8. ПОВЕРНЕННЯ

Через Москву я в Київ повертався,
Від Ленінграда я вклонивсь Кремлю,
Казковому у ранішнім тумані,
Де сонце розливалось поволі,
Від Ленінграда я сказав с п а с и б і
Тій волі всеосяжній, що дала
Нам перемоги неосяжне щастя.
В Москві-ріці будови відбивались,
Як трепетне видіння несказанне.

З бузком, з конваліями у руках
Ішли жінки, — і поглядом ласкавим
Бійців орденосних зустрічали,
І день новий над містом уставав.

І от я в Києві. Вже одцвіли
Каштани славні. Час троянд пахучих,
Півоній пурпурових і рожевих,
Час пристрасного літа надійшов.

Мене зустріли друзі й кривні люди,
Я їм про Ленінград і про Москву
Розповідав, — і син мій, що жадібно
Наслухував оповідань моїх,
Враз показав мені газетне фото,
Пишаючись і Києвом своїм,
І тим, хто був на фото. Я пізнав
Хрещатик свій і ту свою людину:
То працював на відбудові міста,
Москви і Ленінграда брата й друга,
Хрущов Микита — Сталіна соратник!

Ленінград — Москва — Київ.
1945

ХЛОПЧИК

Сапер помиляється тільки раз у житті...

Приказка саперів.

Він ці слова сказав — і це були
Слова останні, що я чув од нього.
Пригадую: маленьким ще хлоп'ям —
А був і все життя він, мов хлоп'я, —
Куценькі штаненята підкачавши,
З торбинкою через плече, заходив
У тиховодь романівського ставу
Із удочкою Дмитрик у руках.
Смагляве личко сяяло від щастя,
Округлими ставали оченята,
Коли хапав наживу окунець
Чи лящик хитрий. Він дивився скоса,
Через плече на берег: там білизну
На кладці прала мати. «Он який
У вас рибалка, мамо!» Та сказати
Він слів цих і не думав. Лиш дивився.

Пізніше спав обов'язок на нього
Корову пасти. Це не проста річ.
Хто знає термін «згедзкалась корова»,
Хто чув страшні слова — «зайшла у шкоду»,
Хто почував неподоланний потяг
До сну, коли роса блищить на травах,
Переливаючись, і пахне сіном,
І так би от, уткнувшись в копицю,
Поринув у солодку голубінь, —
А треба притьмом Лиску там чи Маньку
Сьогодні гнати аж на «Попів ланок», —
Хто розуміє речі ці складні,

Той, почитавши «Дафніса і Хлою» *,
Закриє мовчки книгу, усміхнеться
І пригадає свій дитячий вік
Не завжди ідилічними словами.

Любив він музику. Коли бувало
Десь на весіллі голосно ударить
Оркестр немудрий — скрипка та кларнет,
Та барабан з тромбоном, та труба,
Усякі витворяючи форшлагги,
Фіоритури, викрути, окраси,
Що в них сільські кохаються артисти, —
Аж стрепенеться Дмитрик і біжить
На скрипки голос.

Сам на дудці він
Майстерно грав — а мріяв про баяна,
Та на баяна грешей не було.

Роки минали — і допався він
І до баяна, як військова школа
Його в свої обійми прийняла.
Приходить він бувало у неділю
До нас — такий кумедний в уніформі,
Немов солдатик-лялька на вітрині —
Одповіда лиш «так» та «ні». Зате
Як усміхнеться — серце переверне!

В самодіяльному він грав гуртку
І лиш про той гурток оповідати
Умів не скупю — і тоді являв
Зненацька спостережливість і гумор.

Із школи просто він пішов на фронт —
І в час прощання приказку саперів
Нам проказав, бо саме був сапер.
Проте загинув не від міни Дмитрик
І не від помилки.

Та довго ми
Про нього звістки жодної не мали
І думали: от-от через поріг
Зненацька ступить хлопчик наш змужнілий

* «Дафніс і Хлоя» — давній грецький роман Лонга, де ідилічними рисами змальовано життя пастухів.— М. Р.

І на усякі розпити жадливі
Оповідатиме нам «так» та «ні»...
Або принаймні прийде лист від нього,
Отой малий трикутник саморобний,
Що дожидали їх усі дружини,
І сестри всі, і матері святі
За тих часів по всій землі радянській.

Та сталося не так, як дожидалось.
Одного дня сестра його, Оксана
(А матері вже не було в живих)
Листа дістала і малу посилку.
Був у посилці орден — а в листі
Писав його загону командир,
Що у бою, з гвинтівкою в руках,
Стрілявши по фашистах до останку,
Поліг наш Дмитрик, хлопчик наш, як муж.

Коли буваю в ріднім я селі,
Коли дивлюсь на хлопчиків смаглявих,
Що хитрих лящиків та окунців
Так само гордо ловлять, між собою
Дзвінкоголосі ведучи розмови —
А в тих розмовах розмах наших днів
Одлунюється, наче у кристалі, —
Я Дмитрика пригадую свого
Із теплою, гордістю і сумом.

Шумлять жита, оновлене село
У воду видивляється з узгір'я,
У небі хмари плинуть срібнопері —
І на баяні грає хтось далеко
Мотив, що Дмитрик над усі любив.

1947

ВЕСНЯНІ ВОДИ

(Цикл)

1

Рожева між деревами вода
Не спить і спить. Останнє опада
Дубове листя, з осені зосталє.
Дрозди уже в гаї поприлітали —
І вальдшнеп, довгоносий лісолуб,
У вогку землю застромляє дзюб.

Розлилися води
На чотири броди,
Веснонько, весна!
Ніби збезуміле,
Птаство дзвінокриле
Небо протина.

Та сонцем розуму осяяна жадоба
У серці хлібороба,
Що до сівалки зерно засипа
І вирушає по ріллі аж синій!
Благословенна сіяча тропа!
Хвала землі, стократна честь — людині!

Людина! Гордо слово це звучить
В палких устах невтомної людини,
Що підкоряє гори і долини
В ім'я грядущих років і століть!

Людина бачить не лише очима,
Не тільки вухом слухає вона;
Безгямно лине птах шляхами тими,
Що начертала сонна давнина;

Безтямно звір повторює той досвід,
Що від печерних ще прийшов дідів,—
Людина відкидає—так і досить,
Йй розум путь в безмежну даль відкрив.

Людина обертає в сад пустині
І в стоколосся колос оберта...
Людина йде, ясна її мета —
Хвала ж землі, підкореній людині!

Іван Ілліч, директор МТС,
Неголений, натомлений, спітнілий,
Враз помолодшав, ну, сказать, воскрес,
Набравшись од сонця й вітру сили.

Посуху він кошаву пригадав,—
А, чорт бери, так треба працювати,
Щоб не давать природі жодних прав,
А всі права нам у природи брати!

Звичайно, хто не рад, як небокрай
Отинить щедра, благодатна хмара,—
Але воюй, солдате, за врожай,
Хай морем розцвіте пшениця яра!

Щоб колосом співали струни нив,
Щоб злий кукіль не забивав пшениці, —
На вірний тон настроюй колектив,
Хай грають струни, ковані із криці!

Свій голос есть у кожної струни,
Та струни всі — симфонія єдина,
І як дзвенять у злагоді вони,
То може все і зробить все — людина!

Іван Ілліч — о, він не ловить гав,
Не терпить він, щоб інші їх ловили,—
Недарма ж повні груди він набрав
І сонячної й вітряної сили!

Хто спинить розлиття весняних світлих вод?
Хто серцю людському і думці скаже—досить?
Данило Якович, колгоспний садовод,
Секатора в руках, неначе стяг, підносить.

Вона пливе в прозорім танці,
Простерши білих два крила,
Немовби Грузія киянці
Свій дух гірський перелила.

Впіймать її, таку жадану,
Таку близьку! — але ніяк
Торкнугись до гнучкого стану
В'юнкий не важиться юнак.

Весь світ даровано людині,—
Благословенні ж ви стократ,
І руки, крила лебедині,
І знадних поглядів агат!

Вона сотворена для лету —
І Київ бачить з-за гори
В театрі опери й балету
Хрусткі мінгрельські вечори.

Вона — вишневий цвіт весною!
Скрипок високий перегук
Обводить млою золотою
Поему невдовимих рук.

Та крізь вишневу сніговицю
Я ненароком, мимохить
Згадав про іншу танцівницю,
Про інший час, про іншу мить.

Це в клубі льотчиків, під Харковом було.
Уже радянських військ нещадне помело
Із харківських ланів лихий бур'ян змітало,
Та ще був не кінець, ще справ було чимало,
Ще перегул гармат стрясав гаї й лани,
І недалеко — там — іще були в оні
У клуб той льотчицький запрошено бригаду
Артистів (а ніде так не стрічають радо
І ніжних балерин, і левів-співаків,
Як у прокурених димами вояків,
Що з смертю гру ведуть щодня і щохвилини —

І люблять тим ніжніш зілля і дзвін пташиний).
Був у бригаду ту записаний і я,—
Передбачалася промова там моя,
Та й вірші почитать мені давалось право.
Тож ми приїхали. Зустрів, як друг, ласкаво
Начальник клубу нас. Підвівши до вікна
Одної із кімнат, промовив він: «Війна!
Війна, як бачите! Признаюся одверто,
Що трохи відкладемо початок ми концерту:
Фашистів, бачите, ще наші побомбить
Збираються».— І ми побачили в ту мить,
Як підіймаються по всім аеродромі,
Хоч незнайомі нам, та більше, ніж знайомі,
З гудінням сталевим рішучі літаки,—
І їм «щаслива путь!» шепнули співаки
Та молода між них московська балерина.

Концерт відкладено. Година, ще година...
Аж чути — хтось почув? здалось? — ні, чути всім
Моторів рідний гул в зростанні громовім
(По звуку вміли всі не то бійші — малята! —
Німецькі літаки від наших одрізняти).
Усі вернулися — найшов лише один
В повітрі, в полум'ї безсмертний свій загин
(Про це пізніше нам товариші сказали).
От до концертної ми вирушили зали
(Так пишно названо найбільшу із кімнат).
Як голубиний плеск, коли ото в дні свят
Ганяють голубів аматори ревниві,
Страшні у заздросах, та добродушні в гніві,
Сідать не даючи улюбленцям своїм,—
Так знявся оплесків, сказать газетно, грім.
(До цього, далєбі, артисти всі охочі).
Які допитливі позводилися очі!
Як люди слухали, яка любов жила!
Останнім номером, як пишеться, була
Московська молода та знана танцівниця.
Всі очі зайнялись і загорілись лица,—
Та й справді, бачивши співучий той танець,
Не загорітися здолав би тільки мрець.

Рояль розстроєний, тісна й темненька зала,—
А, все це байдуже! як пух з верби, літала

Тоненька дівчина через благий поміст,
В мистецтво осяйне не тільки вклавши хист,
А й серце все своє, гаряче та щасливе,
Усе своє життя, все, на землі можливе.

Проміння доброти і вроди
Всі душі ясно залило,
Немов весняні чисті води
Весняне поїняли зело,

І зала вся заціпеніла,
І зала вся злетіть могла,
І радості нестерпна сила
В очах у кожного горіла,
У серці в кожного цвіла.

Спасибі, дівчино, навіки
За щастя правди і краси!
Як світоц, світлий дар неси
На хвилях світлої музики!

То вже були не оплески, а щось,
Чого не можу словом я віддати.
По танці тім — пізніш — я запитав
Артистку: чом ніколи у Великім
Театрі так вона не танцювала,
Чому в той вечір весь огонь життя
Вона влила у свій танець?

Вона
Відповіла мені тихенько й просто:
«Я танцювала для бійців». — І все.

3

Давно вже море ночі залило
Натомлене денним трудом село.—
А ніч яка! До щастя пнуться трави,
І пролісок крізь листя пророста.
Немов дітей, колише сон ласкавий
Землі моєї села і міста.

Одно по одному погасли вікна.
Один по однім змовкли голоси...

Собака гавкне. Птах нічний десь крикне —
І тиша, вмига свіжістю роси...

Лише в однім будинку не згасає
Уперте світло. Чорноту небес
Уже досвітня синява черкає,—
А він не спить, директор МТС.

У нього гості: секретар райкому,
Та дівчина — колгоспу голова,
Та бригадири. Всі по-бойовому
Настроєні, бо справа ж бойова!

За урожай боротися вони всі
Взялись, хоч би і сонцеві на злість...
Іван Ілліч так страшно розходився,
Що аж сміється із райкому гість.

— Сусідніх три колгоспи на змагання!
Чорт забирай, лежати не пра!
Нам перемогу дасть сівба надрання! —
Бушує він, немсв розлив Дніпра.

— Ніхто і не збирається перечити!
Озвалася колгоспу голова.—
Але ж усі обдумать треба речі,
Потрібен план! —

Нарада бойова

У річище належне впливає,—
І забирає слово секретар.
А вже на відпочилім небокраї
Прекрасний розгоряється пожар.

І простяглися пасмуги рожеві,
І на папери впав огнистий знак...
— ...Велике слово ми дали всждеві —
Велику клятву! Виконаєм? —
Так!

4

Весни невтомної рукав
Майнув над горді води,—
І ти увесь весною став,
Радянський мій народі!

Немов на бій, у трудовій
Ти устаєш напрузі...
Нехай же буде голос мій,
Як чересло у плузі!

Ленкузні чую я гудки,
Як вість про людське чудо,
І гриють серце здалеки
Вогні Верстатобуду.

І в теплих одсвітах зорі
Гуртками голосними
Ідуть до школи школярі —
І мій синок між ними,—

І голос радіо з Москви
До мене промовляє...
О, рідний голосе! Зови
Мене в краї безкраї!

Вода рожева між дерев —
Твої весняні води...
В бою ти лев і в праці лев,
Радянський мій народе!

5

З полону він німецького ішов*,
Щоб до своїх, до Армії добратись,
Удень ховався, під покровом ночі
Верстаючи свою безсонну путь,
Живився — сам не знав він, чим живився!
Доші гіркі в лице його шмагали,
Вітри колючі крізь діряву свитку
До тіла змученого добирались,
Скривавлені, понівечені пальці
З подертих визирали черевиків
І крилися болотом. Він ішов,
Він згадував. Дитинство заглядало
У вічі яносиніми очима,
В ушах шумів гарячий комсомол,

* Цей розділ присвячую світлій пам'яті Олекси Десняка.— М. Р.

Що виростив із пастуха сільського
Письменника, більшовика, бійця.
Він згадував: над тихим Пслом-рікою
Стоїть село, а в тім селі хатина
(Так пісню й казку можна починати),
У хаті тій живуть його батьки —
А чи живуть же? Як живуть?

Сестричку

Він згадував, пустунку босоногу,
І серце нило болем невідступним,
І він ішов — ішов він до своїх,
До Армії, до друзів бойових!

І от одного вечора глухого
В своїм селі, над тихим Пслом-рікою
Він опинився. Добре знав він сам,
Що краше б поминути це село,
Де зрада визирала з-за кутків
На нього поглядом своїм стооким,—
Але не міг минути.

От і хата,

Де він родивсь, де жив він і любив.
От перелаз, що хлопчиком ще лазив
Він через нього. От він на подвір'ї,
Біля вікна. Стояв він довго-довго,
Як тїнь німотна. Стукнути? Не стукать?
Піти у темряву? Та чи від себе
Самого підеш? — І в туманну шибку
Він стукнув тихо. Ніби хтось озвався,—
Ні, то здалося так. Удруге стукнув,
Утрете стукнув.

— Хто там?

— Подорожній.

Знайомі двері із знайомим рипом
Враз відчинились. Батько на порозі...
Який сутулий!

— Добрий вечір вам!

Дозвольте перегрітися.

— Заходьте

До хати! (Не впізнав він! Не впізнав!)
А ось і мати — зморщена, маленька,—
Невже така маленька?

— Що ж, стара,

Умитися людині дай з дороги,
Та може б, ти картоплі там зварила,
Бо зголоднів же, певно, чоловік!

І мати теж — і мати не впізнала!
Води вона умитись подала
І пораться взялася біля печі...
Все рідне, все — і навіть рогачі
Здалися рідними, — і рідний гугіт
Солом'яного полум'я в печі!

Він сів край столу. Ні господар хати,
Ні син його невпізнаний — не знали,
Про що б розмову їм печать. А син
До того ж думав тяжко і невпинно:
«Назватись? Не назватись?» — Та мати
Щось подорожньому сказала сумно,
Він одповів... І в цю хвилину з печі
Дівча стрибнуло — до стола підбігло —
У вічі глянуло мандрівникові
І скрикнуло: «Ой, мамо! Це ж Олекса!»

Рогач у господині випав з рук,
І горщик із картоплею упав,
Картопля покотилась по долівці...
А шию потемнілу обвили
Старечі руки, шерхлі та зів'ялі —
Ті самі добрі руки, що колись
Олексу сповили...

Нічну розмову
У темряві — бо й каганця сліплого
Загашено, щоб часом не підглянув
Сусід Гаврило, поліцай німецький, —
Розмову ту віддати я не можу,
Лише чоло схиляю перед нею,
Стражданню й щастю, що не знають меж,
Уклін доземний тихо віддаю.

Та знаю я одне: оте дівча,
Що з печі брата-всіна впізнало,
Що чуло мову старших, підгорнувши
Під себе ніжки босі, і ні слова
Не вкинуло, але слова всі чуло,

Навіки зберегло у серці їх —
І ділом справдить їх, допоки віку!
І ще я знаю: хай її вогнем,
Ту дівчинку, палили б лиходії,
Нехай би ветхих мучено батьків
У ще не знаних на землі тортурах,—
Почули б тільки вороги від них
Зневажливе і горде: смерть фашизму!
Почули б: хай живе Країна Рад!

Уранці батько випровадив сина
Городніми стежками. Півхлібини,
П'ять цибулин та картоплин з десяток
Поклала мати в торбу подорожню.
Марійка, що уперше ніч не спала,
Дивилася гарячими очима
Услід Олексі...

«Сину мій! Иди,
Йди до своїх... Із нашими вертайся».

І до своїх крізь темряву та осінь
Дійшов Олекса, щоб на річку Псло,
У хату батьківську, у всі хати,
Усім батькам і матерям страждущим,
Усім Марійкам, у країні сущим,
Неподоланну весну принести.

6

Рожева між деревами вода
І крики птаства, серцю зрозумілі,
Задумливості річка молода
Мене гойдає на погожій хвилі.

Я не складу безчинно рук
На грудях спорожнілих,
Люблю роботи грім і грюк
І кров живу у жилах,—

Але буває мить, коли
В мовчанні повно співу...
...Дерева руки простягли
У далечінь щасливу.

Клени, повні жадання! Берези в зеленім диму!
Темнокорі дуби, що не скоро ще вам зеленіти!
Ваші силу й напругу від вас не прийму, а візьму,
Щоб боротись, творити і світ відмінити!

В рядах борців, що оновляють світ,
Я рядовий — і тільки новобранець,
Але знамена славного багрянець
Мені осяяв путь останніх літ.

Під ним піду, під ним кінець зустріну
І передам молодшим заповіт:
Лиш лави тих, що оновляють світ,
На верхогір'я приведуть людину.

Коли на нас повзла отруйна мла,
І вся земля здригалась від тривоги,—
Ти, Партіє, вела і привела
Крізь дим боїв народ до перемоги!

Єдина воля окриляє нас,
Єдина правда нас братає й кличе,—
Стоїш на варті правди повсякчас
Ти, Партіє, великий Будівничий.

Сині верхогір'я,
Даль-голубизна...
Ми йдемо в безмір'я,
Веснонько, весна!

7

Я з ним стрічався по війні не раз.
Стрічаюся і нині, щоразу
Дивуючись naturі невсипущій
І простій мудрості,— а в час війни
Лиш голосні легенди чув про нього.

З Путивля древнього аж до Карпат
Не дзвін ішов, ой, не сурмили сурми,—
Крізь ніч і смерть загін його хоробрий
Пройшов, як струмінь, як потік гірський
Крізь чорне пробивається каміння.

Над ним, як над звитяжцями орел,
Витав із Кремля голос непохитний,
Народу серце билося в серцях
Бійців його — і подвиги левині
Луною пролунали у віки.

Товариш був у нього — син хоробрий
Тієї партії, котра одна,
Коли упав додолу царський трон,
Коли так жалюгідно метушились
Есдеки та есери жалюгідні,
Коли, окрившися брехні туманом,
Клялись народові на вічну вірність
Народу зрадники,— на запитання:
Хто може взяти в цю бурхливу мить
На себе владу? Партія яка? —
Чи є вона? — есть, есть! — відповіла
Безтрепетними Леніна устами.—

Товариш був у нього. З ним не раз
У партизанські ночі непрозорі
Він радився, не раз і сперечався,
Одно на мислі маючи і в серці:
Високу помсту! — Побратим поліг
У полі чесно, і нетлінна слава
Його вояцьку пам'ять повила.
А «дід» живе (так друзі жартома
Його назвали, дуже передчасно),
Ще й так живе, що за таке життя
Життя із нас оддав би не один!
Народові, народам служить він,
Не відаючи слова відпочинок,
І над чолом його, як над чолом
Померлого у битві побратима,
Горить огнисте ім'я: комуніст.
Цигарку запаливши, що ввійшла
В історію, з кореспондентів ласки,
Оповідати ввечері він любить
Про сутички, про будні бойові,
Про те, що треба вміти ключ знайти
До серця людського (він ті ключі
Так просто носить, ніби у кишені!),
Про зустріч та розмову із вождем,

Що розпалила в грудях жар довічний,
А як почне про світові діла,
Що ми зовемо міжнародним станом,
То мовби глобус крутить у руках!

Оповідав він якимось, що в однім
Селі (забув села того я назву)
Недолюдки фашистські — немовлят,
Та стариків, та немощних жінок
Заперли в хаті, запалили хату
І так спалили їх усіх живцем.

Як вихор, налетіли партизани
(Але щоб налетіти їм, як вихор,
На хитрощі піднявся славний «дід»,
Пустивши ворогів на хибний слід) —
І нелюдів так страшно покарали,
Що чутка від села і до села,
Як блискавиця грізна, перейшла,
І говорили Гітлера солдати:
«О, ліпше з дідом тим не жартувати!»
І жах нелюдський їх відтіль гонив,
Де тільки «дід» з «снукками» ходив.

Пригадуючи лісові Карпати,
Він розказав історію сумну,
Коли, неначе рідних у труну,
Гармати в землю довелось ховати
(Веління партизанської війни!) —
І плакали бійці, хоча вони
Давно забули, як то люди плачуть...
Нехай нащадки це в серцях відзначать!
Про людські повідав він саможертви,
Про молоденьких сміливих дівчат,
Що йшли у вир ворожий, у пучину,
Ім'я своє забувши, відмінивши
Натуру власну, гинули одні,
А інші виривалися із виру,
Приносючи дорогоцінні вісті —
Ворожі плани, зведення, листи,
Як із глибин морських, що повні тайни,
Виносить перли мужній водолаз

Не раз оповідав він, як у лісі
Над озером, що рибою живило
Народних месників,— вони чекали
Дарунків із Великої землі —
Не шоколаду (часом хтось ласкаво
Ім кидав шоколад і сигарети
Із літаків), а толу і патронів.
О, як вітали вояки засмаглі
Оті дари з Великої землі,
Які бриніли струни нерозривні,
Гарячі струни поміж вояками
І льотчиками — поміж вояками
І гордою Великою землею!
А мить, коли зійшлися партизани
Із Армії Радянської бійцями
У заграві багряних перемог,
І визволені села і міста
Квітчали визволителям дорогу,—
Хіба людина може це забуть?

Коли війна кінчилася, коли
Ми допомоги руку подали
Країнам братнім, і вони кормигу
Ганебну скинули,— імен чимало
Дзвенить по світу дзвоном золотим.
Між них і «дідове». Я бачив сам,
Як чеські діти й діти югославські
Його обличчя зразу пізнавали
І як вітали,— а найменше він
Угору, сміючися, підкидав.
Бо любить «дід» усіх малих онуків!

Тепер наш «дід» у мирнім нашім домі
Вершить великі справи. Я не раз,
До нього приглядаючись, милуюсь,
Яка теплінь у нього до людини,
Як ніжно він торкається до ран
Найтяжчих!

Раз із ним в одній кімнаті
Я ночував. Розказував він довго
Про всякі болі, що несуть йому
Ті «гвинтики», ті люди непомітні,
Що Сталін наш великий нам сказав:

Про них велике слово. Після цього
Лягли ми спать. І чую я — вві сні
Говорить «дід»: «Було б же так сказати!
Я зрозумів би і поміг тобі.
Ну, ну, небого! Все кажи докладно!»

І хочу ще одно я пригадать.
Про це оповідав мені один
Із тих, що рейд із ним пройшли геройський.
У лісі довелось їм ночувати.
Була холодна ніч, а вийшло так,
Що одягу теплішого бійці
Не мали. От облігся мій знайомий,
Іще не спав, а «дідові» здалося,
Що він заснув. Тоді тихенько «дід»
Із себе зняв свою бекешу теплу
І сонного товариша укрив.

А перед досвітком, коли товариш,
Здавалося, ще спав, та міг шохвилі
Прокинутись,— «дід» зняв бекешу з нього,
Щоб навіть той в думках не покладав,
Що дбає «дід» про нього, про «дитя».

8

У Львівській області, в однім селі,
Над озером, що у своїм свічаді
Хати й сади гостинно відбиває,
Ввійшли ми в хату бідної вдови
І там побачили... Бодай не бачить!
Вона лежала на столі. Як віск
Лице було. В руці воскова свічка,
А поруч неї внук її маленький,
Як і вона, навіки нерухомий,
З застиглим жахом на безкровнім личку.

Зійшлись сусіди і розповіли
Страшну історію того убивства.
Був син, боєць радянський, у вдови,
Писав листи їй з фронту,— а вона
Була неграмотна, тому сусідів
Не раз просила прочитать листа,

Не раз, не два. — і син, немов живий,
Ставав тоді перед очима в неї,
І голос кума Гната чи Яцька
Насправді сица голосом здавався.

А в тих листах писав матусі син,
Що незабаром Армія Червона
Повернеться на землі наддністрянські
І прожене і німців, і продажних
Іуд та каїнів, і принесе
Народові погожий красний ранок.
Бандерівці про це дізнались.

Ніч

Була холодна, дошова і хмарна
І чорне діло вкрила чорнотою.
І от лежить вона, суха, маленька,
З лицем восковим. Свічка у руці.
І поруч внук, синок того солдата,
І рана запеклася на височку,
І жах несвітський в погляді застиг.

Прокляття вам, купці жовтоблакитні,
Що матір'ю своєю торгувати
За всі валюти на землі ладні!
Нехай земля не прийме вас, прокляті!
Нехай згорить і слід ваш у вогні!

9

Ой, Дніпре, наш Дніпре, широкий та дужий!
Ти служиш нам краще, ніж дідам служив,
І тебе Шевченко не впізнав би, друже,
Бо онук Шевченків тебе загатив.

Од Дніпра до Дону скільки лине дзвону!
Збруч вітає Волгу, Черемош—Куру;
Стали до одного ми усі загону,
Тим-то й так буяти нашому Дніпру!

Хай в труді і в дружбі світяться народи!
Миру благодатна хай іде пора!
Розлилися води на чотири броди!
Оком не оглянуть Волги і Дніпра!

Коли ідеш ти самотою,
 То хоч яка твоя тропа,
 А перед безвістю глухою
 Душа опиниться сліпа.

Із них бери взіреть високий —
 З радянських земель і країн,
 Що сили бурної потоки
 Зливають в океан один.

Із них бери зразок прекрасний,
 З мартенівців, із шахтарів,
 Чий труд щочасний і незгасний
 В єдиний в'яжеться мотив.

Ти приклад з них бери великий —
 Із тих, що в полі водять плуг
 І що стоятимуть навіки
 За брата брат, за друга друг.

Лише мільйонів світлий розум
 Здолає в пориві одним
 Зробити з супіску чорнозем
 І з брил безформних — гордий дім.

Іван Ілліч, директор МТС,
 Людина хоч куди, та неможлива в праці.
 Він хоче від усіх не менше, як чудес,
 Та мало і чудес — на небеса рівняться!

Він звичку виробив собі таку чудну
 В Радянській Армії, ми це сказати можем,
 Як танки Кравченка убрид через Десну
 Неподоланно йшли під градом зловорожим.

Якась немов жене його вперед жага,
 А бойові згадки дають йому наснагу.
 Від генерала він дарунки зберіга:
 Новели генія, де йдеться про відвагу.

Не миль очей йому і м'яко не стели:
Доб'ється правди він, тоді біда та й тільки!
Він навіть і в той час, як тигр бува, коли
В неділю зріжеться з сусідами у хвилики.

Суворо дивиться, хоч і ласкаво, він,
Як між деревами блищать рожеві води.
Він праці вимага, не тільки-но картин
(Хоч також і картин!) від матері-природи.

12*

Було це в місті Малині. Там жив
Іван Іванович, районний лікар.
Дітей було у нього двоє — Ніна
Та Валентин. Вони вже підростали.
Життя ішло в роботі, Сорок перший
Ніс урожай і радощі. Іван
Іванович людина був хороша,
Чудесний працівник — чи цим здивуєш?
Хороші діти Ніна й Валентин,
Та, знов-таки, хорошими дітьми
Багато хто з нас може похвалитись.
Дружина лікаря того, Лариса
Іванівна, держала всю господу
В порядку, як розумні бджоли вулик,
Хоча й сама в лікарні працювала —
І все ішло заведеним ладом.
Іван Іванович ще малолітком
Лишився сам — батьки поумирали,
І сам собі дорогу життєву
Він торував. Був замолоду тесля,
Але ж і потім і сокири дзвін,
І пилки шум, і стружок милий запах,
І втому м'язів весняну любив —
Тож сам собі й будиночок поставив,
Що в Малині був за гніздо йому.

* Прізвище людей, про яких я пишу в цьому розділі — Сосніни. Я думаю, що не образив світлої пам'яті лікаря Сосніна та його дочки Ніни, коли малював їх характери так, як собі уявив, і дав побутові риси, яких, може, й не було. Відомості про цих людей і події я взяв безпосередньо від Лариси Іванівни Сосніної та її сина Валентина, а також із газет та інших документів.— М. Р.

Уперто вивчився він самотужки
На інженера, їздив по світах,
Жадливо придивлявся до людей,
До радощів і до страждань людських —
І, мавши зроду розум невтоленний,
Подався у медичний інститут,
Дозрілого уже сягнувши віку —
І закінчив, і в лікування вклав
Ту саму пристрасть, що у теслювання,
Що в інженерство, що в мандрівки дальні.

Іван Іванович до ночі зрання
В лікарні працював. Він був мовчущий,
Спокійний завжди (жоден із підлеглих
Не пам'ятає, щоб підвищив голос
Чи закричав він), — та велику волю
І силу мав до керування. Тим-то
Ішла робота під його рукою
Без шуму, як хороший механізм.
Коли ж доводилося поборотися
За любу справу з бевзем тупоумним
Чи бюрократом (є ще цей бур'ян!), —
Він був мов кремій — і перемагав.

До музики він здавна мав охоту.
Сам грав на скрипці, передав і дітям
Цей хист, — та й жінка теж до фортеп'яна
Любила у вечірній час підсісти, —
Отож не раз бувало при гостях
Або й самі (та при гостях частіше,
Бо дня не проминало без гостей
У лікаревій затишній господі)
Завзято вся родина вигравала —
І перехожий, приятні вогні
Побачивши в будинку, всім відомім,
Казав: «Ну, й лепсько грають Сосніни!»

Без книжки, без науки ані дня
Не міг прожити лікар. Між книжок,
Що їх із дітьми він читав, була
Улюблена: «Як гартувалась сталь».
Можливо, слід нам це запам'ятати!
Була у лікаря одна ще пристрасть

Поза лікарнею: старий лепаж*,
Що на стіні, на килимку висів,
На вишитім дружиною погоні.
Не раз його він надив і манив
На Тетерів-ріку, на оболоні.
Де вже піднявся крижень на
крило...

Та мало часу полювать було!

Коли прийшла закрадлива війна,
Коли одні шинелі повдягали
І рушили суворо, без промов
Вершити діло просте і суворе,
А інші пішки, кіньми, поїздами,
Грузовиками подались на схід,
Щоб там на перемогу працювати, —
У Малин так заскочили фашисти,
Що Сосніни не встигли з міста рушить,
І почалось життя, як чорний сон.
У кожну шпарку, у щілину кожну
Фашистські змії й зрадники-гадюки
Залазили і нищпорили гидко,
Всьому живому затискали горло
І вимагали сала та дівчат,
І слали закривавлену білизну
У подарунок Гретхен злотокосим, —
А фрау Шмідт, сусідка, добре знала,
Як плями ті виводити з білизни!
Фашистські змії й зрадники-гадюки
Обплутували світ, як павутиння...
Проте... проте... Здавалося, Іван
Іванович прийняв, як неминуче,
Те все, що сталося. Так само він,
Як і раніш, лікарні віддавав
Увесь свій день, так само був спокійний
І мовчазливий... Та як часом гляне
У вічі дітям чи дружині, — щось
Перебіжить між них таке невловне,
Як тепла іскра... — Тихо! Тишина!

Вночі бували стуки обережні,
Якесь мов шкрябання тихеньке в двері,

* Лепаж — рушниця з майстерні Лепажа, відомого французького зброяра. — М. Р.

Якісь неясні тіні попід дім
Нечутно кралась... Часом уночі
Зникав кудись, зігнувшись, Валентин,
З кимсь Ніна потаємно зустрічалась,
І комсомольці малинські, брати
Та сестри героїчних краснодонців,
Так діяли уміло й непомітно,
Керовані незримою рукою
Більшовиків, товаришів старіших,
Що дивували зрадники-гадюки,
Коли уранці на усіх домах
Біліли грізні аркуші паперу
Із написом коротким: «С м е р т ь ф а ш и с т а м!»
І зрозуміть не міг полковник Штольц
Із круглими фіалками-очима,
На анекдоти й дотепи мастак,
У гвалтуванні майстер бездоганний,
Відкіль набої свіжі щоразу
У партизанів по лісах беруться.
(«Чорт би побрав тих партизанів клятих!
По-людському пожити не дають
Серед ландшафтів пишних України!»)

Було це на глухім околі міста,
Де в тихому будиночку жила
Учителька, що часом прокрадався
Іван Іванович туди з дочкою.
Бував і Валентин, і друзі їхні
Для потаємних справ.— Було вночі,
Був тихий стук. І двері відчинились,
Чотири тіні крадькома внесли
Щось у шинель загорнуте. Спитали,
Чи лікар є.— Так, так, я тут! — Покликав
Він Ніну. Розгорнув шинель.— Еге,
Потрібна операція! Негайно! —
Ніхто, крім Ніни, у таких ділах
Не помагав. Хоч на артистку Ніна
Хотіла вчитися за мирних днів,
Хоча боялась крові й не могла
Кодись було і глянути на рану.—
Та, зціпивши до болю білі зуби,
Тоненька і хистка, немов тростинка,
Вона була у батька асистентом.

Сестрою, помічницею...

В мовчанні

Вони взялись до діла. Кип'ятить
Вона укинула сталіне начиння.
Він рани взявся обмивати... Враз
Хтось у тяжку віконницю постукав
(Не так, не свій...) — Стривай!
Не відчиняй!

А Ніна вже, тоненька і хистка,
Немов тростинка, глянула в вікно
Із кухні темної... — Вони! Вони! —
А стук уже із тихого нахабним
І владним став... Гестапівці навколо!
Гестапівці! — Живими не здаватись! —
Всі двері замкнуто. Тяжкі столи
І шафи підпирають їх. Німецька
В повітрі лайка висне, вже одверта,
Приклади глухо стукають у двері,
І стіни дому, ніби в лихоманці,
Дрижать і стогнуть.— Відчини мерщій,
Проклятий більшовик! — Але в руці,
Що звикла скальпель сміливо тримати,
Короткий блиснув револьвер, а другий
У Нінки, у тростинки, у дитинки.

До ранку тихого, блідого дня
Дочка та батько німцям не здавались,
Стріляли із ручного кулемета,
Гранатами вергали в ворогів,
А як проглянув досвіток скупий,—
Червоні й сині язика з'явились,
І поповзли по стінах...

— Відчини!..

— Прокляті будьте, гади! Смерть фашизму! —

Коли у домі стеля завалилась,
Коли огонь будівлю охопив,
Коли чекали німці передсмертних
Благальних криків — з полумені й диму
Вони щоразу чули: — Смерть фашизму!
І чули: — Хай живе великий Сталін!

Так смерть у ніч зимову прийняли
Іван Іванович, районний лікар,
Його дочка, тоненька, як тростинка,
І невідомий партизан.

Росте

На пагорбі маленькому землі
Серед могил загиблих партизанів
Барвінок голубий: його Лариса
Іванівна в печалі посадила.
А ще чиїсь незнані добрі руки
Кладуть квітки на пагорб той малий,
І на піску сліди дитячих ніг
Змиває дощ, але ніяк не змиє.

Син Валентин в медінституті вчиться,
Він часто пише матері. Вона
Листи читає ввечері, при лампі,
І співчуває тиша їй жива.

Напевне, вийде лікар непоганий
Із Валентина. Хай йому щастить!
Хай буде він таким більшовиком,
Як батько був і як була сестра,
В труді і боротьбі нехай палає!

13

Не удержиться на місці
Ні однієї він хвилини,
Все кудись він поспішає,
Завжди мчить, завжди лине,
Неспокійний, ніби птах.
Він до птаха і подібний,
Гостроносий, бистроокий,
Ніби крила в нього руки,
Мов політ у нього кроки,
Мов політ — думок розмах.

— Тут ось, бачите, розарій...
(А чого там задрімали?)
Он ряди араукарій
(Туї ледве не пропали,

Але ми їх зберегли!)
Там он кактуси... (Стривай-но!
Щось оця тополька в'яне...
Поллемо її негайно!)
Тут катальпи і платани...
(Гною більше настели!)

Ось де кашенківський персик,
Що на сотні кілометрів
Переніс його на північ
Незабутній садовод,
Ось мічурінські гібриди,
Ось Бербанка дивогляди,
Ну... а це вже... мій завод! *
Українська тут діброва,
Там — степи із ковилою,
Онде кримська флора буде,
Он Кавказ пішов горою,
Аж он там — альпійський луг...—
Так від слова і до слова
Розгорта передо мною
Сон прекрасний без облуди,
Казку, зроблену явою.
Мій веселий, жвавий друг.

На узбіччях Дніпра, звідки навіть далеке Трипільля
Бачить другове око (принаймні він так запевня),
Виростає це чудо. Людські непоборні зусилля
Тут обличчя землі відмінюють уперто, щодня.
Як у краплі води відбиваються всесвіту тони,
Так збираються тут краєвиди всієї землі,
І від дива застиг монастир пресвятого Іони,
І спинилися з подиву в льоті дзвінкім журавлі.

Віти у тремтінні,
Тіні хмарок сині,
І бездонне небо, і думки без дна...
Розлилися води
На чотири броди,
Веснонько, весна!

* Тут завод у розумінні — сорт.— М. Р

Як перша трепетна бджола,
 Пропахла воском і весною,
 Як перші паростки зела
 Над зораною новиною,

Хай буде завжди світ новим
 І свіжим — кожне почування
 Тим, хто іде шляхом одним --
 Шляхом невпинного шукання, —

Хто повен правої жаги,
 У кого серце невтомиме,
 Кому далекі береги
 У серці розцвіли близькими.

Земля парує. Далечинь
 Тремтить, колишеться і мріє,
 І недосяжної надії
 Нема для людських поколінь!

Сер, містер, мосьє, кавалере, джентльмен,
 Мій пане чи навіть мосьпане!
 Тобі не до серця у наших знамен
 Цей колір, занадто багрянний.

Та колір, звичайно, пробачив би ти
 Близьким чи далеким сусідам.
 Досадно, я знаю, що ми в наймити
 До тебе не йшли і не підем.

В комфорті та сервісі ти перейшов
 Найвищу межу ідеальну,
 Це ти ж бо рецепта робити знайшов
 Найкращу резину жувальну!

Таких зубочисток немає у нас
 Та й виробів з тої ж резини,
 І наші міледі не раз без окрас
 Свій подвиг вершать безупинний.

Щоб словом, як крамом дрібним, торгувать,
Свободу ти маєш для друку,
Ти куриш гаванну,— а поруч лежать
Твої безробітні на бруку.

Від статуї вольності падає тінь
На синь з усіма кораблями,
Та негра, як звіра між дебрів-пустинь,
Цькуєш ти дебелими псами.

Ти нам співчуваєш: нелегко, мовляв,
Нам гоїти рану по рані...
А сам, щоб тебе конкурент не догнав,
Пшеницю гноїш в океані.

Згадаю одверто тобі при кінці:
В той час, як жував ти резину,
Стояли на смерть більшовицькі бійці —
І силу побили звірину.

Ти всі континенти зажерти б хотів
І випити всі океани,—
Занадто! Щоб часом живіт не болів
Тобі, ненаситний мосьпане!

16

Данило Якович, колгоспний садовод,
У ботанічний сад приїхав нині в гості,
Не любить їздить він: з дорожніх тих пригод
Не раз йому болять не надто юні кості.

Та справа, бачите, важлива в нього є,
Що має значення і всесоюзне, може,—
І консультацію старенькому дає
Директор той, мій друг, що так на птаха схожий.

Розмову магів двох нелегко зрозуміть
Невтаємниченим: гібриди та еліти...
«Посухостійка?» — Ну! В Сахарі посадить,
Ростиме!—«А мороз?»—Хоч в Заполяр'ї жити!

— Ну, й попомучивсь я! Мічуріну писав...
Заледве не дійшло до сварки з Магометом *...
Ну, словом, стільки сил на неї я поклав,
Що вже й постарівся...

— Постарілися? Де там!

Здоровлю щиро вас. Доконче посаджу
На тій ділянці, ген. А по такій причині—
Ось тільки дещо там в теплиці накажу —
Хильнемо, Якович, ми по малій чарчині.

Ну, словом, сорт новий морозостійких слив
Данило Якович трудом натхненним вивів,
Про що директору докладно й розповів.
Директор разом з ним чудесно пощасливів.

На щепі, що привіз колгоспний садівник,
Маленька дощечка при самім окоренку:
Оповіщає всіх прив'язаний ярлик,
Що сливу названо — Поліна Осипенко.

А Дніпро внизу розлитий
Сяє, грає, котить води...
Жив, живеш і будеш жити
Мій народе!

17

Я славлю буйних вод розлив
І чесний труд на лоні нив,
І шахт невтомну глибочінь,
І моря свіжу голубінь,
Що служить молодій землі,
Похитуючи кораблі,
Де наш моряк на наш маяк
Пливе, піднісши волі знак —
Високий пурпуровий стяг,
Що обезсмертився в боях!
Я славлю води дніпрові,
Граніт несхитний на Неві,

* О. Я. Магомет — відомий український садовод-селекціонер.—
М. Р.

Каміння давніх барикад,—
Бої в диму й снігу блокад.—
Наш Ленінград і Сталінград!

Я славлю наш кипучий час,
Урал я славлю і Донбас!
Нехай усі людські слова
Єдина правда повива,
Бо тим же радісна й жива
Блакитна повінь дніпрова,
Що є стобратня в нас Москва.
Радянський славлю я народ,
Що серед бур, серед негод,
Як з другом друг, як з братом брат,
Від тундр північних до Карпат
Під стягом Партії ішов
І за високу справу кров
У битвах славних проливав;
Свідомий діл своїх і прав,
Він гордий світоч засвітив
Для шахтаря і косаря,
Для вченого і кобзаря..
Через поля, через моря
Хай правди світиться зоря!

1947

ЗА ПИСНА КНИЖКА

Вічна слава героям, що полягли в
боях за волю й незалежність нашої
Батьківщини!

Й. Сталін.

1

Гортаючи старі свої папери,
Що дивом вижили у дні війни,
Натрапив я на книжку записну.
Були там різні записи короткі,
Що деякі, немов ієрогліфи,
Дивилися на мене загадково
І щось казали — хтозна-що казали!
Якісь короткі, урвані слова,
Собі самому нагади якісь,
За того часу, певно, зрозумілі,
Тепер — забуті, як туманний сон...
Не взявсь я до марудної роботи —
Розгадувати значення тих літер:
Нехай собі невчитані живуть!

Але містився там окремо список
Імен та прізвищ, адресів міських
Та телефонних номерів... П'ять цифр
І кілька букв: то номер телефону
І прізвище, таке болюче-рідне...
Не раз, набравши номер той, я чув
У трубку голос — молодий, веселий,
Сердито-жартівливий — голос друга!
Ніколи більш його я не почую!
Під Ленінградом, у могилі чесній
Лежить мій друг, що вмер за Ленінград,

Умер за нас, за молодість, за людськість —
І струни невидимі, що бринять
Від Пулковських висот до Наддніпрянських,
Усім нам промовляють слово: друг.

Ось вулиця, будинок і квартира
Записані. Там дівчина жила.
Була вона артисткою кіно —
Ставна, весела, аж химерна трохи,
Що вчинки несподівані її
Всіх дивували, а батьків найпаче,
Але, по правді, тишили усіх:
Таке була вона дитя незлобне,
Такий у ній переливався талант,
Таке життя сміялось...

За війни,
В далекому городі аж під Уралом
Вона прийшла з роботи (у шпиталі
Там працювала як сестра) — і просто,
Немовби: «Йду до подруги сьогодні»,
Сказала матері: «Складіть мені
У чемоданчик все потрібне. Я
На фронт сьогодні їду. За годину
Наш ешелон рушає».

А на фронті
Весь пал, кипіння серця, все завзяття
Вона людським стражданням оддавала,
Ім'я сестра виправдуючи чесно
І до останку.

У бою одним
Була хвилинка: командира вбито...
Фашисти налягали... Відступати
От-от була б наважилась частина...
Сестра, що перев'язувала саме
Бійця пораненого, нахилившись,
Якраз кінчила справу невідкладну —
І встала на увесь свій гордий зріст,
І крикнула: «Вперед, солдати!»

Куля
Перетяла її життя, але
Вперед пішли солдати, і зім'яли
Ворожу силу, й відплатили гідно
За смерть сестри. Тепер у тім полку

Стоуюстою про неї стала пам'ять,
Бо в пісню обернулася. Бійці
Щоразу вгору зносяться серцями,
Співаючи про Гулю Корольову.

А от якась чужа рука мені
На пам'ять записала: «В понеділок
Увечері...» Вдивлявся довго я
У ці рядки, аж поки пригадав,
Кому належить цей машистий почерк..
Чужа рука? О, не чужа вона!
Але його нема, нема на світі!
З якою пристрастю він сперечався
Про діло кровне — про літературу!
Як вірші він чужі й свої читав,
Розмахуючи в запалі руками
І з притиском на тих словах, які
Йому злюбились! (А любить умів він
І ненавидіти)

Десь на Кавказі

Спіткала смерть поета і солдата,
Але живе, живе в серцях людських
Співець і воїн — Кость Герасименко.

Ось бачу адрес Якова Качури —
Такого тихого, що дехто навіть
За полохливого його вважав...
Коли до війська він у сорок першім
Пішов спокійно (так він на роботу,
До школи, вчителюючи, ходив,
Чи на засідання до місцевому), —
То з перших днів командування знало,
Що справ нема складних і небезпечних,
Яких би уникав солдат Качура
І виконать які не був би здатен...
Умер і він бійців хоробрих смертю,
Та перед нами світочем горить
Ім'я його, як приклад благородний.

От запис: «Львів. Приміщення таке-то...»
І олівцем приписано: «На п'яте
Письменників загальні збори...»

Руку

Мені стискає, гр'ючи очима,
Спокійний, простий, лагідний, твердий
Десняк Олекса, більшовик незламний...
Уклін доземний пам'яті його!

Ви за радянську землю полягли,
Товариші і друзі! Як у полі
Співає жниця пісню молоду,
Як гомонять верстати на заводі,
Плуги чи зброю дзвінко куючи,
Як наші діти цвірінчать безжурно,
Простуючи до школи сніжним ранком,
Як «на-гора» лунає у Донбасі,
Як пароплав вітає на Неві
Дарабу, що пливе по Черемошу,—
То знайте: вам співає вічну пам'ять
І вічну славу вся земля Радянська!

1947

Слава нашому великому народові,
народові-переможцеві.

И. Сталін.

2

Як дальній шум потоків весняних,
Ще неясний, але вже зрозумілий,
Зростає серед записів сумних
Висока пісня, повна віри й сили,

Ось прізвище товариша. Яка
Це втіха серцю: є такий товариш!
Ворожа сило! Ти більшовика
Повік своєю тінню не захмариш!

Упертий труд війни на плечі він
Узяв — і ніс, як честь і нагороду.
Його слова, неначе мідний дзвін,
Летіли до радянського народу.

Засніжений, ув одязі бійця,
Не знаючи спочинку і спокою,

В найтяжчі дні він покріпляв серця
Суворою своєю прямою.

Він знав, що тільки правда окриля,
Він знав, що слово має збройну силу...
На нього впало сонце із Кремля —
І путь його навіки освітило.

Ось цього пам'ятаю молодим,
З обличчям легковажного хлопчини...
Чи знав я, що заіскриться над ним
Ім'я: Герой Радянської Країни?

Чи знав я, що в страшну, рішучу мить
Далеко десь, при Керченській затоці,
Він достославний подвиг довершить
З огнем завзяття в півдитячій оці?

Тепер він дома. Знову на столі
Книжки й папери в звичнім неспокої,
Та сяйво слави на його чолі,
На грудях — сяйво Зірки Золотої.

Глибока ніч. Дивлюся у вікно.
Як рідні — незнайомі перехожі
Майнули й зникли... А чи ж тут давно
Ходили тьмяні патрулі ворожі?

Ви чуєте, товариші живі,
Як гомонить весна по всьому світі?
У Києві, у Харкові, в Москві
Прийміть слова великого привіту!

Той самий блиск незгасної зорі
Простори осяває нам веселі —
На вулиці Мажіта Гафурі,
На сонячнім проспекті Руставелі!

Та сама слава й честь більшовику,
Ті ж спогади про дії невмирущі
В пропахченому нафтою Баку
І в многострадній Беловезькій Пущі!

Усіх вела на всенародний бій
Єдина воля, віща і крилата,
І маршальський таївся жезл ясний
В похідній сумці простого солдата.

Дивлюся знову в книжку записну —
Якісь тут зарисовано будівлі...
І Ярославна сходить на стіну —
Нова! — в новому нашому Путивлі.

Звичайний наш радянський робітник
Чинив отут своє звичайне діло...
Та день настав, величніший за вік,
І рать повів він непоборно-смілу,

І Сталін сам йому накреслив шлях,
І покотилась буря на Карпати,
Щоб жити вічно у людських серцях
І вічно в пам'яті людській палати!

Горять гарячі на землі серця,
І мають наші стяги незборимі,
І словом дружби мужнього бійця
Стрічають мужні партизани в Римі.

От записав мій лєнінградський друг
Мені свій адрес. У гірку годину,
Коли блокада у страшний ланцюг
Замкнула горду Півночі перлину,—

І тьму, і голод, і змагання він
Ділив із непоборними братами
І ворогові лютому проклін
Безтрепетними посилав устами,

І віру в людях рідних він кріпив,
Бо сам глибоко й непорушно вірив,
Що йде із ним у полум'ї боїв
Друг Сталіна — Сергій Миронич Кіров.

Недавно з ним я ввечері блукав
У древній Празі, берегами Влтави.

І тихо він мені оповідав
Про дні безсмертні іспитів і слави,

І не хотілось нам іти назад,
І в хвилюванні ми раптово стали,
Коли величну назву — «Сталінград»—
На пароплаві чеськім прочитали.

Лети, радянська славо, у світи,
Пливи в віки! Нема такої сили,
Щоб нашу правоту перемогти,
Щоб наш огонь згасить мільйонкрилий!

Наводимо ми небувалий лад
В усіх цехах упертої природи,
І, руки сплівши міцно, йдуть уряд
Забойщики, співці, буряководи.

У битві, на пшеничному лану —
Скрізь виростають велетні-герої,
Кладе країна квіти на труну
Дочки своєї — Ганни Кошової,

А дочки, внучки линуть, як потік,
І в кожній пісні молодої ланки
Встає новий, здобутий кров'ю вік,
Встають нові, неугасимі ранки,

І те мале, смішливе хлопчєня,
Що спить отам, у темряві кімнати,
Побачить сяєво такого дня,
Якому душу я ладен віддати!

Народе! Я кладу земний уклін
Твоєму полю і твоєму дому!
Насильству й кривді віковій загин
Несеш ти в поєдинку світовому.

В війні за правду ти гриміш, як грім,
В труді шумиш, як по узгір'ях води,—
І Сталін у наказі бойовім
Тебе навік прославив, наш народе!

1948

СЛОВО ПРО ТУГУ І ЩАСТЯ

Яке прекрасне місто вранці,
Коли ще діти білі сплять,
Коли ще сон ставній киянці
Свою дарує благодать,
А гайворони на деревах
Чорніють в одсвітах рожевих
І кажуть кряканням своїм
Про щось, важливе тільки їм!

Вже двірники метуть на бруку
Пістряве сміття й жовтий пил,
Вже сонце простягає руку
Через перлистий небосхил
Землі, туманом ще повитій;
Уже тополі гордовиті,
З рамен стрясаючи імлу,
Радіють ранкові й теплу.

Таким я знав тебе ще змала,
Високе місто над Дніпром,
Твоя правиця надаряла
Мене наукою й добром,
І чимсь подібний я ще й нині
Отій малесенькій людині,
Що спить, як безтурботний птах,
З підручником у головах.

Я ранок згадую проклятий,
Що нам ніколи не забудь,—
Коли зенітні враз гармати
Прорвали сизу каламуть,

Коли летіли строєм диким
Аероплани чорні з риком —
І враз над Києвом моїм
Стовпами знявся бурий дим.

На серце наше звести руку!
Дитину смертю розбудить!
Синам із матір'ю розлуку
Гіркою трутою налить!
Як автомат, із автоматом
Повзти туди, де брат із братом
Орали спільний переліг! —
Це тільки нелюд міг і зміг!

Я пам'ятаю, як шинелі
Наділи ті брати мої,
З якими я труди веселі
Ділив у радісній сім'ї,
Як ми прощалися безслізною,
Печаль ховаючи залізною,
Як покидали рідний дім
В мовчанні скорбнім і гіркім.

Я пам'ятаю, як вагони
Нас у туманну даль несли,
Як наші подруги і жони
Малят наляканих вели
З постелів теплих — чи тулили
До себе немовлятко миле
З нестерпним болем ув очах,
З безмежним гнівом у грудях.

І от тоді, як клич священний
В серця послала нам Москва,
Стрункі колишучи антени,
Вождя великого слова,
Коли він сестрами й братами
Назвав нас — і тоді між нами,
Від того поклику орла,
Гаряча іскра перейшла.

Вогонь постав із іскри тої,
Що вражу силу спопелив...

В труді гарячому і в бої
Народи віщий голос вів,—
Та як не спом'янути в тузі
Вас, у бою полегли друзі,
Як перед святістю руїн
Скорботно не схилить колін?

Хто голови не склонить, смутен,
Серед шовкових нив і трав,
Коли згадає, що Ватутін
За землю цю життя віддав,
Що не найти села такого,
Де б не стояли край дороги
Бійців могили мовчазні
У квітів лагіднім огні!

В Уфі, що нас братерськи стріла
У ті вогнем повиті дні,
Коли війна, як вир, кипіла,
Приснився дивний сон мені.
Я перенісся в світлий Київ,
Що в лапах лютих лиходіїв
У крові ран, серед димів,
Жагою помсти пломенів.

Ішов я вулицями тими,
Де молодість моя пройшла,
І кривсь од ворога, незримий,
І чув смертельний подих зла,
І люди вколо, ніби тіні,
Снували, наче у пустині,
І сад понівечений цвів,
Страшних гойдаючи мерців...

І я прокинувся. Мовчала,
Як бездиханна, ніч густа,
За горло смерть мене стискала,
Горіли спрагою уста,
В грудях спинилося дихання,
Немовби справді ніч остання
Тоді на мене простягла
Погрозу чорного крила.

Та не було, проте, години,
Хвилини тої не було,
Щоб в долю рідної країни
В нас віри більше не жило,
Щоб ми у бурі, у завії
Похоронить могли надії,
Щоб, непоборна і жива,
Нам не живила серць Москва!

О, голос радіо нічного
В морозній сивій тишині,
О, серця рідного тривого,
Відкрита ночі і мені!
О, сум утрат, о, плач по брату,
О, гнів за брата, за утрату,
О, списки мук, смертей і ран
В башкирський послані буран!

Але світило крізь негоду
Незгасне сяєво зорі,
Бо одностайності народу
Палав нам прапор угорі,
Бо ми всім серцем розуміли,
Що нездоланні наші сили —
Радянське плем'я молоде —
Велика Партія веде.

Як прибули до нас уперше
Із фронту друзі бойові,
Ми слухали, немов завмерши,
Слова їх, скупані в крові,
І в русі кожному ловили
Ознаки вірності і сили,
І рвалась, хоч уже й стара,
Рука до вірного пера.

Крізь непроглядні хуртовини
Ми слово слали в далечінь,
І озивався з України
Нам бойовий гарячий кінь,
І кожна буква на папері
В прийдешне відчиняла двері,

І кожна книжечка мала
Безсмертя проявом була.

Неначе скарб дорогоцінний,
Ми слово рідне берегли
І ВТО* гостинні стіни
Маленьким Києвом були,
І відкривали серце широко
Гостелюбиві нам башкири,
І мова Пушкіна свята
Гіркі воложила уста.

Коли злетілись ми в Саратов**,
Щоб крізь простори снігові
Послати поклик другу й брату
І сили скликати живі,—
Слова, промовлені на вічі,
Летіли в груди трудівничі,
І потаємні приймачі
Ловили гасло дня вночі.

Коли я став при мікрофоні —
О, чом не мав орлиних крил,
Щоб далі пролетіть червоні,
Щоб проламати небосхил,
Щоб зазирнути під покрівлі
У партизанському Путиєві,
О, чом не дав мені Тарас
Огню свого хоч на час!..

Але я знав, що до народу
Наш голос, друзі, долетить,
Що дніпрову недовго воду
Лиховорсжим кеням пить,
І жив я вірою міцною,
І правду чув я за собою.
І чув, як б'ються навкруги
Серця від правої жаги.

* ВТО — «Всероссийское Театральное Общество», де часто збиралися евакуйовані росіяни й українці разом з місцевими росіянами, башкирами й татарами, улаштовуючи літературні вечори, концерти, лекції.— *М. Р.*

** Мова йде про український радіомітинг у Саратові (грудень, 1941 р.).— *М. Р.*

Я пам'ятаю над Москвою
Хрести ворожих літаків,
Коли з тривогою нічною
Переплітався ярий гнів,
Коли Москва була сувора,
Як лад радянського лінкора,
Коли на оборону їй
Старий підводився й малий.

О, як тоді ми розуміли,
Що згаслі зорі на Кремлі
Іще палкіше заясніли
У всіх очах, по всій землі,
Що наша честь і оборона —
Людина у Кремлі безсонна,
Що дожидає відтіля
Свого визволення земля.

Пригадую зелену Ржаву,
Лісів дубових береги,
Де ми спізнали блиск і славу
Дзвінкої Курської дуги,
І стримане та мудре слово
Неутомленого Хрущова,
І військо в ладі бойовім,
І волю Сталіна над ним.

Згадався свіжий, ніжний ранок,
Спокійні верби край села,
Сувора оповідь селянок,
Що серце мукою пекла,—
Про те, як дочок у неволю
По стоптаному гнали полю,
Як їх товарні поїзди
Несли до чорної біди.

Стояли раз ми біля хати,
Було чомусь не до розмов...
І враз — ну, як не пригадати? —
Іде по вулиці Хрущов
І нам спокійно промовляє:
«Чи ви не хочете буває

У Харків»? — і дзвенить як дзвін:
«Сьогодні визволений він».

І вілліси прудкі помчали
Крізь куряви жовтавий сніг,
Ворожі трупи оскверняли
Обличчя дорогих доріг,
Лежали літаки безкрилі
У кукурудзянім бадиллі,
І трепетали в нас серця,
І шлях здавався без кінця.

І вдалині, між переяроків,
В густому поясі із трав,
Повитий димом, виник Харків,
Що ще від болю трепетав,
І ми побачили знайому
Прекрасну височінь Держпрому —
І ще не бачили, що в ній
Проповз огненний хижий змій.

Стовпи обуглені, руїни,
Побита цегла, сльози скла,—
Та радість ув очах людини
Уже волошкою цвіла.
Із немовлям смаглявим мати
Солдатів вийшла зустрічати —
І раптом стрілась із своєю м...
Могло б позаздрить щастя їм!..

Ще тінь розбійницьких загонів
Тремтіла в Харкові, слизька,
Та вже ладнався мужній Конев
Вести вперед свої війська —
І нині чуємо у Празі
Ми славу розуму й одвазі,
І визволителям хвала
Далеко хвилею пішла.

За лісом били ще гармати,
Та кличе нас Політбюро
Новий правопис розглядати
Розумним дітям на добро,—

І ми в будинку лісовому
Про кожну сперечались кому
Ледь не до ясної зорі...
Нехай це знають школярі!

Московський вечір пам'ятаю,—
Це тільки раз в житті було!—
Як небо з краю і до краю
В огнях салюту розцвіло,
І поклик: «Визволено Київ!»
Весняним вітром нам повіяв,
І саме Жовтню на поріг
Тієї слави одсвіт ліг.

І цілувались незнайомі,
І сльози радістю цвіли,
І ми в московськiм дружнiм домі
Усі киянами були,
І друзі рідні та кохані
З-над Волги, з Мінська, із Казані,—
Всі з нами голосом одним
Про рідний говорили дім.

Один у нас навіки голос,
А разом сотні голосів,
Жили ми попліч і боролись
За світло для усіх світів,
Змагалися проти неволі
І радісні ділили болі,
Гарячих сліз живлющу сіль,
Святого бунту чистий хміль.

Ми пам'ятали в ночі чорні,
У дні, як птиці без крила:
На вулиці Лабораторній
Сім'я Ульянових жила*,—
А там, в Уфі, будинок скромний
Таїв той мозок неутомний,
Що паленів мільйоном свіч:
У тому домі був Ілліч.

* Вулиця в Києві, нині вулиця Ульянових.— М. Р.

Коли поранить куля брата,
То й брату другому болить...
То як же в день такого свята
Усім було нам не радить?
Хіба синів старого Мінська
Журба не журить українська?
Хіба узбек з полтавцем вряд
Не полягли за Сталінград?

У хмуру ніч листопадову
Понтонним їхали мостом
Через Дніпро ми, щоб ізнову
Нас Київ отинив крилом,
Щоб кінь твій, бронзовий Богдане,
Заржав до нас, щоб крізь тумани,
Крізь диму й полумені шал
Безсмертний виник Арсенал.

Туман... вози... автомобілі...
Пожарів сполохи німі...
Ряди тополь заціпенілі —
І невідоме щось у тьмі...
Чи я таким тебе зустріти
Хотів, життя могого цвіте,
Мій ранній Києве стрункий,
Одвіку і довіку мій?

Але ти жив! Твої підвали,
Твої холодні пустирі,
Що вчора ще людей ховали
В смертельно-небезпечній грі,
Доми-мерці, сади-каліки
Стрічали щастя день великий,
І в сивій тьмі серед заграв
Із мертвих Київ уставав.

О, мій Хрещатику-герою!
Яка нас туга повила,
Коли зненацька над тобою
Знайома пісня розцвіла:
То голос нашої Оксани *

* Перше, що я почув по радіо у визволеному Києві, був запис пісні у виконанні Оксани Петрусенко.— М. Р.

Через руїни і тумани
Із гучномовця пролетів
До рідних сестер і братів.

І рукава ми закачали,
І на риштовання пішли,
Щоб знов квадрати і овали
Вздовж бруку світло розцвіли,
Щоб заплескались людські ріки,
Щоб хвилі мислі і музики
Виходили із берегів,
Земних гойдаючи синів.

В годину світлу воскресіння
Не вбачить око лиш сліпе
Огню високого горіння,
Що називають ВКП.
Правиця кормчого у Кремлі
Веде вперед народи й землі,
І труд святий благословен,
Як пурпур бойових знамен.

Ти завтра, Києве, заглянеш
У чисту воду дніпрову,
І сам здивуєшся, бо станеш
Таким, як снівся, наяву,
І над рожевими садами
Пісні полинуть солов'ями.
І в ясну гавань із негод
Щасливий впливе народ.

Уже сьогодні мудра старість
Крізь наш буденний труд і піт
Життя нового бачить парість
І оповитий сонцем світ,
І в дні боїв рожденні діти
Ростуть, щоб мирові радіти,
І над могилами бійців,
Немов знамена, мак розцвів.

Мужайся ж, брате і сусіде,
Сторуким і стооким будь,

Щоб діви туги і обиди *
Не заступили нашу путь,
Щоб явний знав і тайний ворог,
Що є в порохівницях порох,
Що ми нікому не дамо
Народу нашого в ярмо.

Нам не страшні ворожі тучі
І низьколоба клевета,—
Ми в нашій єдності могутій,
Що правди святістю свята,
Готові стати на порозі
Назустріч буряній погрозі
І кожен день, годину, мить
Радянський прапор боронить.

Ми стоїмо за мир і спокій,
Ми кривді вічні вороги,
Ми любимо свої широкі,
Свої безмежні береги,
І славлять срібні наші струни
Красу грядущої Комуни,
І праці благодворний піт
Нове життя несе у світ.

Рости ж, барвінку мій хрещатий,
Між братніх квітів розцвітай,
Щоб навіть щастю не пізнати
Наш променистий небокрай,
Щоб творчий вітер вільно віяв.
Щоб над Дніпром стокрилий Київ
Поета генієм дзвенів
Для наших дочок і синів!

Ірпінь—Київ
1946—1949

* Образ із «Слова про Ігорів похід».— М. Р.

МОЛОДІСТЬ

1

Коли квітує сизе жито,
Зеленим пахнучи пилком,
І літа скло ущерть налите
Росою, медом, полином,
І даль піснями перевито,
І до країв, здається, світу
Все грає молодим вином;
Коли в черемхах і шипшині
Пісні змовкають солов'їні,
Бо споважніли солов'ї,
Батьки щасливої сім'ї,
Виховуючи молодята,
Соромляться і споминати
Юнацькі витівки свої;
Коли іще дрібненький коник
Ладнає скрипочку малу,
І дощ рясний вологу ронить
На втіху місту і селу,
І грози благодатні грають,
І в небі райдуги цвітуть,
І бджоли в безпомильну путь
На запах владний вилітають,
Прозорим дзвоном гудучи;
Коли зірніші уночі
Тремтять, як недосяжні вії,
І кущ троянди пломеніє,
В землі вогонь свій беручи,
І крик перепелиний лине
Із таємничої долини,
Де зміст, щоправда, таємниць

Людина знає до дрібниць;
Коли... та довгий цей період,
Що сам схвалив би Карамзін,
Нема розтягувать причин:
Це тло, прелюдія і привід
Для зрозумілих тих речей,
Що споважнілий соловей
Сказати хоче солов'ятам,
Щоб надто легковажним татом
Вони його не нарекли,
Щоб трошки навіть і повчити.
Отож сидіть спокійно, діти,
І пильно слухайте: коли
Рухливе срібло ковили
В Асканії гуляє Новій,
Коли в Чернігівській діброві
Гостям застелено столи,
Щоб мед з квіток вони пили, '
І повні кубки пурпурові
Підносить у степах трава,—
В ці дні хай прозвучать слова
Про чисту молодість любові,
Про дружбу з осяйним лицем,
Про зір невиданих світання.
Воно не перша й не остання
Поема ця — та для поем
Є небагато кращих тем.

2

Хто назове, таку хатину,
Таку родину хто назве,
Де матері, дочці чи сину
Душі не крає і не рве
Про втрату невблаганний спомин,
Війни великої відгомін,
Твоє страждання й світсьве?
Кому в грудях не запеклося
Жорстоке слово — смерть? Кому
З журби не сіклося волосся
В той темний день, в ту ніч німу,
Коли з військової частини
Через узгір'я і долини

Приходив коротенький лист,
Що батько, син чи внук — танкіст,
Артилерист, пілот, кіннотник,
Для рідних — тато, муж, Петрусь,—
В реєстрах числиться скорботних,
Життю сказавши: «Не вернусь»,
Що друзям вірним передавши
Свою присягу бойову,
Від них він відійшов назавше
За грань останню життьову?

Хто назове таку хатину,
Таку родину хто назве,
Де світла гордість за людину
Із сумом поруч не живе,
Де в дбало складеній газеті,
Чи у маленькому портреті
Не тільки криються жалі,
Але й безсмертя на землі!
Усім вам, сироти малі,
І темноокі скорбні вдови,
І посивілі матері,
Що дар високої любові
На непогаснім олтарі
Кладете в трепетнім мовчанні.—
Усім горять огнем надій
Людське єднання та братання,
Людської дружби дух живий.

Коли жоні осиротілій
Сусіди скопують город,
Коли, як плескіт ясних вод,
Вас огортають чисті хвилі
Роботи в приятних рядах,
Коли опиниться дітлах
У голубім дитячім домі,
І виховательки, знайомі
Йому з колиски ще, хоч він
Не бачив досі їх ніколи,
Його виряджують до школи;
Коли, неначе справжній син,
Товариш синів не словами,
А безумними ділами,

Живим трудом допомага
Солдата матері похилій,—
О, сила вироста туга,
Що рівних цій немає силі,
І з нею наш безкрай край
Усе лихе перемагає...
Життя своє благословляй,
Що народивсь ти в цьому краї!

3

Маруся в місто прибула,
Де народилась і зросла
В триповерховій кам'яниці.
Пригадувала всі дрібниці
Життя колишнього вона,
В тісному сидячи вагоні.
Одшумувала вже війна,
І в галасливім ешелоні,
Де мирний заливавсь баян,
Сестра Маруся (так солдати
Її привикли називати),
Крізь сонце, заметіль, туман
Верталась — тільки ж чи до хати?
Вона вже знала — вмерла мати...
Ні, ні, не вмерла, а її
Жало гидотної змії
З сичанням злісним отруїло.
Вона вже знала, що в могилу,
На нерозквітлій ще весні,
У чужедальній стороні,
У прусській кам'яній неволі
Сестра замучена лягла...
Та де могила там була!
Зарито у міськїм околі
Посеред ночі! — Брат її —
Один з колишньої сім'ї —
Служити в війську залишався,
З Марусею він листувався,
Чуття їй повіряв свої
І — все Павлусем зоставався.
За сина-воїна портрет
Слизький есесівця багнет

Поранив материнські груди
(Так переказували люди,
Що обіч матері жили).
Та вижила вона, матуся,
Що, виряджаючи Павлуся,
Лише промовила: коли
Ми знову стрінемося, сину? —
І тільки шию обвила
Руками теплими... Знайшла
Вона безрідну домовину,
Умерши з голоду в тюрмі,
Де стіни змучені самі
До помсти правої волали...
О, бідне серце нездужале!
Іще б ти билося, іще
Ти б стрепенулось гаряче
Назустріч їй — малій Марусі,
Що в кожному повороті й русі
Свого батька відбива..

4

Мутна запона снігова
Ще закривала ранній Київ,
Та свіжий вітер відтіля
В лице Марусі дружньо віяв,
І навкруги була земля,
Де ряст вона весною рвала
В зеленім шелесті надій...
Тут, тут пройшла тяжка навала,
Несита згряя, і по ній
Павлусі та Петрусі били,
«Катюші» впень її косили,
І мужні хазяї лісів,
Гіркої помсти дух всесилий,
Душа батьків, життя синів,
Дихання волі буйнокриле,
Підстерігали край доріг
Гостей непрошених своїх
І частували, як уміли,
І повставала вся земля
На клич сталевий із Кремля,
Єднаючи братерські сили.

І оживав прибитий лан,
Де хижий бушував бур'яч.
І ратай бравсь до плуга знову,
І до незвичного ярма
(Тягла-бо іншого нема)
Незвиклу запрягав корову —
І умовляв її, як друг,
Тягти помолоділий плуг,
Щоб землю воскресить. Сусіда
Своїй те саме говорив,
Не боячися ніжних слів.
Сам бачив я такого діда
В Малих, здається, Проходах *,
Що з бабою своєю вранці
Шептали щось рогатій Маньці,
І в баби навіть на очах
Блищали сльози. Господиня
Спочатку бунт була зняла:
«Ну, де це видано? Людині
Впрягать корову, як вола!
Орати, кажеш, треба в полі?
Ну, то й сиди без молока!»

Але отямилась поволі
Старенька: справді, річ така,
Без цього, бач, не обійтися...
«Та ну бо, Манько, не гнівися!
Зміркуй сама! Он у Грицька
Сама аж проситься корова
У плуг!» — Звичайно, ця промова —
Педагогічний лиш прийом:
Поговорили б ви з Грицьком;
Як він нагрів свого чуба
В подібній праці: «Ну й рахуба!..»
Однак же корови пішли —
Достоєннісінькі воли!

І села з попелу зринали,
Вже борони та кремері
Ізнов колгоспники стягали, —
А в місті, вставши до зорі,
Невтомні ковалі кували,

* Село під Харковом.— М. Р.

Вовтузилися малярі,
Ночей не спали інженери
З рейсфедерами у руках,
Щоб там, де вітер по цехах
Літав бездомний та безперий,
Верстати-друзі ожили.
Схилиючися над столи,
Викреслювали будівничі
Новий Хрещатик,— і Донбас,
Загину глянувши у вічі,
Вставав, як воскресіння час,
У молодості будівничій,
І на Політбюро ЦК
Натхненна креслила рука
Шляхи безмежні робітничі.

5

Про все це думала вона,
Те уявляла, те вже знала:
Проте печалі зла струна
У серці в неї не змовкала.
Отак до милого причала
Моряк вертається,— а там,
Він знає, вже не вийде сам
Веселий батько зустрічати,
Бо у труні і він, і мати...
І лазуровий поворот
Долає чорна тінь скорбот...
Та вмій сльозу перемагати!

У сивім мороці зими,
Ішла пероном із людьми
Маруся у чуднім спокої.
Ніхто її не зустрічав —
Кому було б? Юрби людської
Приплив тривожний бушував,
І в кожній ж було людини
Своє, що з'єднувало всіх,
Бо й сварка, й плач, і гнів, і сміх
Збігали в річище єдине,
В гаряче, пристрасне життя,
В жадобу сильну й нездоланну,

В жагу — скорити майбуття,
У боротьбу неперестанну,
У серця спраглого биття.

Це він. Це Київ. Це трамваї,
Що той із них лиш оживає,
Той народився... Це дома
Знайомі — і домів руїни,
Ще незнайомі. Це зими
На вітах пір'я лебедине,
Це він, це радість і печаль.
Бульвар Шевченка леться вдаль,
Поранений, та невмирущий.
Усе в житті скороминуше,
Саме життя лиш не мина.
Цвіти ж, надіє осяйна!

6

Я пам'ятаю: член Військради
У бурях Курської дуги
Нам говорив, що виногради
Дніпра сипучі береги
Покриють зеленню рясною
І ягодами звеселять...
Аби-но впораться з війною,
Аби-но ворога стоптать!
Він говорив — сивоголовий
І наймолодший з молодих —
І не забудь тієї мови,
Думок тих точних і чітких,
Що з мрій могутніх виростали...
Так сніг весною леться талий
З узгір'їв гордих і стрімких,
Щоб наші ниви оживити,
Щоб наші ріки вщерть налити,
Щоб, наче лілій білі квіти,
Гойдались кораблі на них!

Кінчилась битва — стала праця
На місце гордої сестри.
Один девіз у них — змагаться,
І гасло в них одно: гори!
Ще не доніс мутної крові

До моря Чорного Дніпро,
Та ми на подвиг-труд готові,
І йде у тиші світанковій
Засідання Політбюро,
І все в новому темпі й русі,
І добре знає це Маруся,
І в серці затиска своїм
Згадки про рідний, бідний дім...
Його нема. Немає дому.
Побита цегла, бруд і тлінь...
Але ж від нього пада тінь
На тиху вулицю знайому.
Так! Тінь загиблого житла
Немовби справді пролягла
По тротуарах та по бруку,
Щоб поглибити в серці муку,
Щоб насталити чесну руку
На чесні й радісні діла.

Ще раз по вулиці пройшла
Вона в задумі — і зненацька
Зіткнулась майже ніс у ніс
Із хлопцем, що рубанка ніс
Та пилку... Постає сильно хвацька,
Якийсь хутрянний капелюх.
Широкий усміх, аж до вух,
Веселі очі... Давній друг,
Сашко Терновий! Він, здавалось,
Не здивувався їй ніяк.
Немов вони й не розлучались,
Немов той самий він юнак
«Із ухилом металургічним»,
До винахідництва мастак,
Що Двигуном прозвали Вічним
Його колись товариші.
Він руку стис їй від душі
(Це значить — зовсім по-ведмежи)
Поглянув на сліди пожежі —
Там, де Марусине житло
Для друзів захистком було —
І мовив просто й діловито
(Проте, насупившись сердито):
«Чимало виникло проблем

У нас... Узять хоч би квартирну...
Ну, та дарма! Найдем, найдем!
Сашко Терновий каже вірно,
Це аксіома! (Він любив
Звучання «наукових» слів) *.
Тимчасом — як таку нам тітку
Не влаштувати в гуртожитку?
Елементарна ж річ така!»
«А де ти був?» —

«У партизанах!

Йй-бо, в самого Ковпака!
З речей там сталося нежданих
Найнесподіваніша річ...» —
«Кажі ясніше! Не мугич!»
«Я був підрильником, звичайно...
Бікфордів шнур... Sapienti sat**...
Та от що дивовижне, брат,
Чи то пак, сестро... Спершу тайно
Писать я вірші там почав...» —
«Ти? Вірші?» —

«Потім показав

Їх декому... Ну, Воронькові
Платону — певне, чула ти?
Складав пісні він пречудові —
І теж висаджував мости
В повітря досить акуратно.
Ну, словом, чи писав я вдатно,
Чи ні — судити не мені...
Та досить, що й мої пісні
Із партизанських уст лунали
Аж у Карпатах...» — «А метали
Свої забув?» — Ну, ну! Тепер
Це справа точна, без химер!
Там мав я вчителя Платона —
А нині... Схожий досить звук:
Став працювати у Патона
Я в Академії наук!
Суворий дід! А що за сила,
А що за розум! Ergo***, я
Щасливий... Це ти зрозуміла,

* Такі диваки трапляються ще у нас, хоч і рідко.— М. Р.

** Розумному цього досить, це зрозуміло (лат.).— М. Р.

*** Отже (лат.).— М. Р.

Марі-Марусенько моя?
До речі... Ти ж яку роботу
Надумала шукати тут?
Здається, мала ти охоту
До мовознавства? Інститут
Приймає до аспірантури...
Я випадково прочитав...
Ну, киньмо згарище це хмуре...
Ходімо швидше...» —

«Та рукав
Порвеш, Двигуне божевільний!
Не смикай-бо, кажу! Пустити!
Куди ж ми маємо іти?» —
«Доріг багато, вибір вільний,
Та я до певної мети
Веду тебе...» —

— «Куди?»

— «До друзів».

7

І шкільні парти, й стіни вузів,
І коридорів шум лункий,
І суперечки галасливі,
І юні прикrostі щасливі,
І гуркіт буряний міський,
І піски лагідні дніпрові,
І плескіт весел молодий,
І вітру подих голубий,
І гостелюбних вод прибій,
І перший, світлий біль любові,
І дружби ревність потайна...
О, як це в серці вирина
У тебе, дівчино! Ти знову
В своєму дружньому гурті...
Та на війні тяжкій путі,
З-під отчого пішовши крову,
Впав не один і не одна
Упала... О, лічба страшна
Загиблих! Як у давній час
Лунає: Багатьох Тарас
Не долічився... * — Під Москвою

* Відомі слова із «Тараса Бульби» Гоголя.— М. Р.

І в Сталінграді вогнянім,
Над нескоренною Невою
Лежать вони — і славу їм
Народ і вождь довічну склали...
Та мислить про живе живий,
І пророста крізь лист опалий
Зелено-срібна рунь трави,
І миють вікна ленінградки
В напівзруйнованих домах,
І з лампочкою у руках
У шахті, як в дому, порядки
Наводить більшовик-Донбас,
І там, де запорожець пас
Мишастих коней, тарпанових *
Потомків,— у міцних будовах,
Нова Україна устає,
І сіє, й садить, і кує,
І лад наводить у дібровах,
Ростить бавовну й кок-сагиз...

Терновий папіросу гриз
Уже двадцятку; ніч надворі
Крізь морок просівала зорі,
Застиглий чай не парував,
А друзі у диму сиділи
І гомоніли, гомоніли
Про безліч невідкладних справ.

Потапчик інженером став,
А прозваний студентом вічним
Денис — хірургом фанатичним,
Маруся вчора подала
Заяву до аспірантури,
Як мовознавець... Для Павла
І Соні Пащенко — з натури
Таких несхожих — шлях один
В житті й роботі простелився:
«Роман» їх загсом завершився:
А знань жадоба привела
В лабораторію хімічну.

* Тарпан — дикий кінь, що жив колись у степах України.—
М. Р.

Сам усміхнувшись іронічно,
Схилившись низько до стола
І чуб відкинувши з чола,
Соратник Воронька Платона
І учень сивого Патона
Сашко поему прочитав.
В поемі, може, вірш кульгав,
Та чиста молодість буяла,
Як у степу лункому кінь,
І, не шукаючи причала,
Текла в хвилясту далечінь.

8

У ранній юності знайомі,
Вони зустрілись на поромі —
Два відзвуки недавніх літ,—
Та дивно відмінився світ!
Колись бувало кожен спомин
Про хату батьківську, про комин
Та приятний із нього дим,
Про молодечий жвавий гомін
В дуеті з гомоном старим,
Про ніжні зустрічі колишні,
Тополі, верби, груші, вишні
(Чудові речі, далєбі,
Та єсть і інші речі втішні!) —
Усе причиною журбі
І смутку приводом бувало.
«Життя в цвіту» — мовляв — «зів'яло»,
Мовляв іше: «Вечірній дзвін —
Багато дум наводить він...»
Є формул отаких чимало!

А тут ось маєте: пором,
І верболози над Дніпром,
Обов'язкові при поромах,
І мартини, і кулики
На косах плавної ріки,
І зустріч двох напівзнайомих,
Що їм на плечі налягла
Прожитих днів важуча мла...
В них спільні спогади про школу,

Про строгі лави комсомолу,
Про темний Ботанічний сад,
Де, як багато літ назад,
Під співи птаства милозвучні
Сидять з підручниками учні
Перед екзаменом трудним,—
І добродушна липа їм
Розумні простягає віти—
На іспит їх благословити...
Ну, словом, як не затужити,
Що от уже пройшла весна,
Що «вже не вернеться вона!».

Та в мальовничій обстанові,
Ніяк не вороги Дніпрові,
Не бачили «вона» і «він»
До суму та зітхань причин.
Та навіть передзвін пташиний,
Що на пором перелетів
З нетаємничої долини,
З нефантастичних чагарів,
Серця їх сколихнув, звичайно,
Але ніяк у них не тайну,
А просто щастя розбудив.

Я пам'ятаю ніч весняну
З безумним надміром зірок,
Коли, як кажуть, «згідно плану»,
«В належно визначений строк»
На невеличкім пароплаві
Сім'я письменницька плила
Шевченка уклониться славі,
Благословить його діла.
Десь там, де морок ніжно танув,
Чекав на нас високий Канів,
І голос Кобзаря в серцях,
Як серця голос, озивався.
Ні росіянин, ні казах
На мить у ніч ту не здрімався,
І зоряний струмистий шлях
У кожному серці відбивався.
Тоді й грузин, і вірменин
По-українському співали,

І в Чіковані та Купали,
Здавалось, усміх був один.

Та надійшла така хвилина,
Що раптом тиша залягла:
Поетів — пісня солов'їна
На мить якусь перемогла.
Ми всі на палубі стояли...
Яке ж, прокляті, витівали
Оті шалені солов'ї,
Усій письменницькій сім'ї
Відповідаючи зухвало!
Яке життя в них трепетало!
Які чуття в нас викликало!
Є навіть чутка, що керсправ
Сльозою оросив рукав.

А потім — сяєво світання,
Народу ріки, що текли
На свято братства і єднання,
Дівчата, що вінки плели,
Святу квітчаючи могилу —
І одностайний «Заповіт»,
Що провіщав безсмертя силу
На землю всю, на цілий світ!

9

На вищеназванім поромі
Старе зустрілося з новим,
Воли в задумливій утомі
З автомобілем легковим
Контраст повчальний проявляли;
Там бджоли Дніпр перепливали,
І вулики нових систем
Знай відвертались од дуплянки;
З граблями молоді селянки,
До сонця звернені лицем,
Взялись до злободенних тем
І міркували, що сьогодні
Діла віщують міжнародні,
Які там коники нові
Пан Трумен викидає в Штатах
Для бізнесменів біснуватих

І що чувати у Москві.
Поради мудрі життьові
Давав у ввічливості звичній
Якомусь дідові юнак
(Він прилади геодезичні
З собою віз),— і дід-дивак
Канони наші прозаїчні
Або — ще більш — драматургічні
З веселим усміхом ламав.
Претензій жодних він не мав
Народну мудрість представляти,
Одначе, досвідом багатий,
У запал юний він вливав
Струмок обачності тонкої,
Хоч сам годився у герої,
Бо в боротьбі за буряки
Давсь довгоносикам взнаки
І перекрив сусідську норму.

Отак нову і давню форму
Новий і давній зміст, бува,
Вміщає наша голова,
Арена вічного двобою,
Проте сучасності пором,
Міцним керований кермом,
Все більше дійсністю новою
Вантажиться. Старовині
Все менше місця на поромі.
Усе це істини відомі,
Та я вважаю, що не гріх
І повторити часом їх.

10

Левко був лісівник завзятий
Із підхерсонського села.
Це варто нам запам'ятати,
Бо саме ж там посуха зла,
Потвора жовта і кошава,
В безумній лютості сліпій
Пила з пшениць живий напій
І пожирала буйні трави,
Як ненаситна сарана.

В печінки в'їлася вона
(Зумисне вульгаризмом робим
Їй неприємність) хліборобам,
Що чорноземна глибина
Їй запахущий хліб давала
Та гостелюбно годувала
І не один херсонський край,
Коли приходив урожай
З чолом, увінчаним колоссям.
Як весело тоді ішлося їм
У поле! Праця золота
Їх обіймала — і в уста
Цілунок цілувала чесним.
Із жайворонком піднебесним
Перекликався жнець земний,
З женцем перекликалась жниця,
Сама гнучка, немов пшениця,
А їх комбайнер обганяв *
І доброзичливо махав
Брилем своїм широкополим
(Хоч, може, рух той і таїв
Презирства трохи до серпів).
Але яким нестерпним болем
Щеміло серце, як поля
Безсило никли і жовтіли
Дочасно! Як тоді хотіли
Потроїть люди людські сили,
Щоб одволожилась земля
І щоб посуха, ніби тля,
Не сміла й не могла точити
Труда людського ясноцвіті!

Левко був хліборобський син.
Успадкував од батька він
(Був батько славним бригадиром,
В колгосп він з першими ввійшов)
До праці впертої любов,
А з серцем уродився щирим,
Гарячим, вірним та рвучким,
Увесь у матір. Треба їм

* Звичайно, комбайнер (див. словники Ушакова і Ожегова), а не комбайнер, як у нас часто говорять.— М. Р.

Подяку скласти тут і славу.
Бувало вечором лунким
Чи у липневу ніч ласкаву
Докія, ще коли була
В дівчатах — з подругами стане
Над сонним ставом край села
Та й заведе, аж серце в'яне,
Аж серце мліє... Ох, пісні,
Як щастя, дано вас мені
І друзям, що в смутні години,
Почувши ваш безсмертний звук,
Напружуються, ніби лук,
З якого блискавкою лине
Святої радості стріла!

Докія в хату принесла
До Полікарпа мовчазного
(«Бурмило» — казано про нього,
Хоч більше б нам таких бурмил!)
Дарунок голосу дзвінкого
І легкість рук, мов білих крил.
Ішли дитячі дні Левкові
Під знаком пісні та любові,
І рано чесного труда
Душа торкнулась молода.

Коли пішов Левко до школи
В осінню голубу теплінь,—
Там був дідок високочолий
Лука Петрович Білокінь,
Що очі мав сердито-добрі.
У старших класах із Левком
Дивак, завзятий астроном,
Він пильнував зеніт і обрій,
Безсонно зорі споглядав,
Ловив на сонці дивні плями,
Обліплений, мов реп'яхами,
Левковими товаришами,
При телескопі, що, казав,
Він сам його сконструював.

Недавно, рушивши в дорогу
По Україні молодій,

Зустрів я вчителя такого
У Білій Церкві. Запальний,
Він нам пояснював охоче
Всі тайни зоряної ночі,
Як нерозумним малюкам.
Що ж сонячних торкалось плям,
То це, мов, справа особлива,
Студіюванню цього дива
Він, виявлялось, присвятив
Багато незабутніх днів,
Мав листування з Ленінградом,
З Москвою, з друзями всіма,
Кому ясна небесна тьма,
Для кого дивного нема,
Що Ціолковський смілий задум,
Як пильній справі, присвятив
Комунікації світів,
Хто розуміє, що з землею
Споріднений Чумацький Шлях,
Хто низько клониться в віках
Джордано Бруно й Галілею,
Хто знає: сяєво ідей —
Вода живлюща для людей,
Хто ловить гострими очима
Зв'язок між явищами всіми,
Хто бачить у живім житті
Одні з наукою путі.
Тож ми учителя спитали
Білоцерківського того,
Хто небознавству вчив його, —
І відповідь коротку мали,
Що в серці зрушила глибінь:
«Лука Петрович Білокінь».

Адже й Левко про Білоконя
Любовну пам'ять зберігав!
Кімнату діда прикрашав,
У рямці вправлений червоні,
Портрет Морозова: старий
Любив невтомний та палкий
Героя-шліссельбуржця розум,
І хоч не раз на шлях чудний
Виходив Ніколай Морозов,

Та святості його труда
У вогкім мороці в'язниці
Не дивуватись випадя,
А приклонитися годиться.

Ще тут подробицю докинь:
В часи, що й слід від них зникає,
Був у бувальцях Білокінь —
На засланні в Наримськiм краї.
Цей звук у юних поколінь
Струну найвищу враз торкає:
Вождя великого ім'я.
Бувало школярів сім'я
Оточить вечором, зимою
Луку Петровича — та й ну,
Не даючи йому спокою,
Просить, благати: «Ще одну
Годинку нам... Хоч півгодини...
Ще про підпілля... Про Сибір...»

І от розлога мова плине,
Думки розкочуються вшир,
І робиться їм зрозуміла
Нова доба ширококрила,
Задля якої стільки сил
Борці дали, як вільну подать,—
І сонце більшовицьке сходить
На роз'яснілий небосхил.

Були у тій Левковій школі,
Звичайно, й інші вчителі,
Що теж любили їх «малі»,
Та Білоконевої ролі,
Вже будучи у комсомолі,
Ціну він добре розумів.
Сам із старих більшовиків,
Лука Петрович дідом кволим
Не був та й бути не бажав;
Не раз себе він називав
Ровесником із комсомолом,
Учив — і вчився сам щодня,
Казав: «Та я ще жовтенья!
Ще тільки в школі початковій!»

Тож він і прищепив Левкові
Жадобу пристрасну знання
І мудрий потяг до природи,—
Тому ніяк не навмання
Пішов Левко у лісоводи:
Він прагнув жити і бороть
Усе, що заважає жити —
І на коня стихій пошити
У праці з друзями оброть.

11

Про те, як родиться кохання,
Написано монблани книг,
І дехто досить ловко зміг
Намалювать це почування,
Сердець квітуче колихання,
В єдине злиті плач і сміх.

О, ніжне марево весняне,
О, літня ноче грозова,
О, непромовлені слова,
В яких душа і тоне, й тане,
О, приторк милої руки,
О, лист жаданий здалеки,
Слід ніжки на піску сипкому,
О, поцілунків перша втомо,
О, жилки синьої биття...
— На все життя? — На все життя! —

Я визначати не беруся,
Що клятва нам дає лунка,
Лиш констатую, що Маруся
Припала серцем до Левка —
І сумніватися даремне,
Що почуття було взаємне,
Хоч звісно, простота така
У фабулі чи то в сюжеті
Зле окошиться на поеті:
Ніяких там перипетій,
Ні мук, ні ревнощів, ні зради,
А покохалися, як стій...
Та не гадайте, бога ради,
Що я малюю примітив

Двох душ елементарних потяг,
Де став інстинкт лиш при воротях
І враз ворота ті відкрив,
Річ znana — складність почуттів!
Одно скажу: в суспільстві тому,
Де торг і купля віджили,
Ми значно ближче підійшли
В ладу своєму життєвому
До гармонійності — хоча
Не треба й тут рубать з плеча:
Любов — це досить мудра штука,
Усяких речовин сполука,
Не механічна аж ніяк.
Хай сам це розміркує всяк!

Все з суперечок почалося
Напівжартливих: лісівник
Був досить гострий на язик,
Отож коли про ліс ішлося,
Врожаю захист, силу рік,
Про живодайні лісосмуги,
Про евкаліпти в болотах,
Про боротьбу проти комах,—
Такий він брав широкий мах,
Що захотіли ми б із вами
Доконче стать лісівниками, —
А мовознавство... Тлін і прах,
Замшіле щось і схоластичне,
Смішне у вік наш електричний,
Забава сивих бідолах,
Безсилих зброя нездужала.

Тоді Маруся починала
Атакувати ворожий міст.
Вона казала, що лінгвіст,
Як розум має він і хист,
Найглибше дивиться в народні
Серця і думи благородні,
Своїм прожектором ясним
Століть минулих чорний дим
Найяскравіше протинає,
В майбутнє дивиться безкрає,
Орлом шугає вище хмар,

Прозріння виявляє дар!..—
Вона казала: кожне слово
Людську історію чудово,
Як чиста крапля, відбива.
А ліс... От вигадка нова!
Відомо — ще Адам і Єва
Садити мусили дерева,
Коли злостивий Адонай
Їм повелів покинуть рай...
Та сам уже цей приклад сивий,
Оці біблейські імена
Показує нам, що вона
Вела змагання жартівливе,
Так само, звісно, як і він.
Несхожі засівали ниви —
А жали, бач, на сніп один:
Людини майбуття щасливе,
Всіх струн прекрасних передзвін.

Під час веселих суперечок
(Як саме — невідомо нам)
Ізольдин виповнився глечик
Любові чистої данням.
Левко був схожий на Трістана,
Як я — на Зігфріда, скажім,
Та хвиля пристрасті жадана
Враз груди заплеснула їм,
Незмірна і неподоланна.
Усе Марусине ество,
Не раз життям суворим бите,
Було любові торжество,
Жагою чистою повите.
Гартовані в огні війни,
Були овіяні вони
Всіма вітрами життєвими,
І смерть стояла перед ними
Не раз, холодна та німа.
Та де любов прийшла — нема
Там смерті місця. Тож Маруся
Листа послала до Павлуся.
В листі лукавинка тонка
Блищала — риса їх родинна —
І фраза там була єдина

Про лісовода, про Левка.
Павлусь, одначе, русим чубом
На знак догадки похитав —
І в відповідь поздоровляв
Марусю «із законним шлюбом».

Звичайно, тут старий Дніпро
І синя ніч були у змові,—
Та не на зло, а на добро
Серця боліли від любові,
І лихоманка чарівна
Була ніяк не малярія...
І от з Левком своїм Марія
Дорогу спільну почина.
Річ зрозуміла і ясна:
Вони поїхали веселі
До нього в батьківську оселю,
І той приїзд їх звеселив,
Як благодатний дощ, батьків,
Уже підтоптаних, нівроку...
От я вже й збув із рук мороку:
Любовний маєте сюжет!
Тепер, як сміливий поет,
Я, перепрошуючи музу
І лавр змінивши на кашкет,
Річ поведу про кукурудзу.

12

Коли узятий був Берлін,
Грузинського народу син
Наш стяг аж на верху рейхстагу,
Горянську маючи відвагу,
Як світоч правди водрузив.
Вернувшись до мирних днів,
Він ділом, нібито химерним,
Захоплюється без химер —
І от Кантарія тепер
Листується з Марком Озерним.
Любимим другом назива.
Він, невсипуща голова,
Ізнов про перемоги дбає —
Про кукурудзні урожаї

В своїм підгір'ї запашнім —
І слави трудової грім
Навколо воїна лунає.
Нехай же квітне, процвітає,
Як доблесть наша бойова,
Народів дружба трудова!

До кукурудзницької раті
І Полікарп старий пристав.
Невістці й сину показав,
Земної повен благодаті,
В красу залюблений земну,
Свою ділянку він рясну,
Де бригадиром був невтомним,—
І з усміхом промовив скромним:
«Ось штука, бачите, яка:
Весни цієї я Марка
Покликать зваживсь на змагання...»
І він замовк од хвилювання
Чи від незвички говорить...

Цвітять, сади! Лани, ростять!
Перелітай уяви міру,
Захиснице весвітня миру,
Країно гордого труда,
Радянська земле молода!
Як зорі у воді дніпровій,
Як мисль, освітлена життям,
Проміння праці та любові
Марусі сяє і Левкові,
Усім Марусям і Левкам!

13

Знов Київ, та уже не сниться!
Біліє над Дніпром дзвіниця,
Від предків пам'ятка жива,—
Та по-весняному нова
УРСР встає столиця.
Роботи знов гарячий вир
Левка й Марусю повиває.
Невтомна думка виростає
Увись і вдаль, углиб і вшир,
Летить, як журавлина згряя,—

І, певна річ, по вечорах
Під теплий їх родинний дах
Сашко Терновий, ніби птах,
На пізній вогник залітає.
Був із завзятих він бурлак,
Принципiальний холостяк,
Сiмейного затишку ворог,
Що «сентиментiв нiкотрих»
На цiй землi не визнавав.
Вiн на хазяйствi ани миски
Не мав, нi ложки. Скрип колиски
Його страшенно дратував,—
Та потайки любив, одначе,
Вiн пустошi i смiх дитячий —
І — випадково все, неначе,—
В Левкову хату учашав.

Ще першого не пережито
Палкого млистого чуття,
А вже з весни у творче лiто
Впливає мужне їх життя,
Уже, на радощi неситий,
Ясною дружбою повитий,
Сашко збирається «звiздити»
Подружжя милого дитя.

Осiннiй вечiр. Шум трамваїв,
Автомобiлiв перегук,
У дверi раптом сильний стук.
— Ну, так би й вечiр ти прогаяв,
Запекла душе лiсова!
А ти, заглиблена в слова,
Сидiла з мудрiстю своєю
Над бородатим Потебнею!
Ох, бити бити треба вас!
Самодiяльностi ж у нас
Розпочалась олімпіада! —
Сашко Терновий, звiсна рiч,
Такий бурхливий кинув клич.

І от підноситься естрада
Перед очима. І в огнях,
Неначе райдуга, буяє

Мистецтва дерево безкрає,
Що в наших селах і містах,
Як диво дивне, виростає.
Херсонські пахнуть тут степи,
Гуцул з нагірної тропи
Підносить тут гучну трембіту,
Тут полтавчанки молоді,
Немов тополі при воді,
Красуючися гордовито,
Заводять пісню про Донбас...
Хіба ж не чудотворний час?

Співачка юна на естраді
Вклонилась похапцем громаді.
Звичайно, що сьогодні тут
Весь цвіт зібрався український:
Он там Ревуцький, Паторжинський
І Литвиненко-Вольгемут,
Он академік посивілий,
Он працівник з «Більшовика»,
І молодість у цвіті сили,
Струнка, палка і гомінка.
О пісне, радосте людська,
Всесильна муко животворна!
Хай ніч пливе навколо чорна —
Твій голос — правда необорна —
Як рівню, сонце виклика!

Жагуча пісне України!
Через провалля й верховини
Пливе твій голос солов'їний
У даль немеркнучу століть,
І той в житті повік не згине,
Кому далось в пісні жити
І розуміть народний геній...

Скінчила. Оплески шалені.
— Та хто ж, та хто ж вона, скажіть?
Ця незрівнянна, ця чудова?—
Сашко Терновий закричав,
Що ледве із стільця не впав
Сусід його.
— Сестра Левкова.

Врага не буде, супостата,
 А буде син і буде мати,
 І будуть люди на землі.

Т. Шевченко

Присвячую скупі слова ці
 Єднанню молодості й праці,
 Життю, любові й боротьбі —
 Радянська радосте, тобі!
 Я, може, не зумів сказати
 Який в нас син, яка в нас мати,
 Що їх Шевченко прорікав
 Неперевершними словами,
 Що над містами і ланами,
 Де промінь Жовтня возсіяв,
 Сто сот пісень ясноголосих,
 Мов жниці з золотом у косах,
 Бринять на весь великий світ...
 Та скромні ці рядки — привіт
 Грядущому, куди ми йдемо.
 Привіт тим людям, що ввесь світ
 Ведуть в нечувану поему!
 Мої студенти і дідки,
 І хлібороби, і поети,—
 Лиш привід (визнаю-таки!)
 Прославить день широколетій,
 Якому рівних не було,
 Відколи сонце розцвіло!
 Тобі, Радянська Україно,
 Кладу до ніг свої слова,
 Тобі, як це годиться сину,
 Столице всесвіту — Москва!
 Ми — миру рать сторожова,
 Ми — військо щастя світового,
 І рідна Партія в віки
 Веде трудівників полки,
 І геній людства трудового
 Величним помахом руки
 Для нас освітлює дорогу!

1949—1950

У МОЛОДІЙ ПОЛЬЩІ

І. У ВАРШАВІ

Уклін земний тобі, Варшаво,
Від брата-Києва кладу.
Ти — цвіт земний, що кучеряво
У всеземному зріс саду.

Тебе я бачив у руїнах,
Тож пізнаю й не пізнаю:
Так щебет весен солов'їних
Морози боре у гаю.

Тебе звільнив радянський воїн
Із польським воїном уряд,
І слави прапор твій достоїн,
Як варт безсмертя Сталінград.

Шумить земля твоя зелена,
Як справді П о с п о л и т а Р і ч,
Як світлий полонез Шопена,
Як голосний Костюшка клич!

2. ПЕРЕД ПАМ'ЯТНИКОМ МІЦКЕВИЧУ

Ти не як пам'ятник над нами
У голубій височині,—
Ти з нами поруч, наш Адаме,
Ідеш в безсмертні наші дні.

Ти з Олександром, ти з Тарасом
Дивився мудро в даль віків,
Тому не поржавіє з часом
Ваш вічний вайделотський спів*.

Ти не лише всесвітній подив,
Не тільки слава ти із слав,—
Це ж ти «Трибуною народів»
Серця народів потрясав!

І в час, коли земної кулі
Одна еднається сім'я,
Лунає у всесвітнім гулі
Твоє, Міцкевичу, ім'я!

* Вайделот — співець, вішун у давній Литві.— М. Р.

3. ПАМ'ЯТНИК КОПЕРНІКУ В КРАКОВІ

В подвір'ї давнім університету
Той невеличкий пам'ятник стоїть,
Той монумент ученому-поету,
Огневї правди в темряві століть.

Ним краківці пишаються, звичайно,
Та як було б і не пишатись їм,
Коли у заздрісного неба тайну
Він вирвав розумом своїм земним?

Вони ведуть синів своїх і доньок,
Щоб знала донька і синок щоб знав:
«Дивіться, діти: простий цей канонік
Престол господній сміливо стрясав!»

Вітри нові гуляють над землею,
Нові зірки над всесвітом горять,
Та з нами жить і з нами працювать
Копернікові, Бруно й Галілею!

4. «ЛЮБОВЬ ЯРОВАЯ» В КРАКІВЬСЬКОМУ ТЕАТРІ

Ти сміливо ступила на поріг
Театру, де Виспянського «Веселе»
Лунало вчора,— і в новій оселі
Розлігся голос чистих мук твоїх.

Які круг мене молоді обличчя,
Які круг мене весняні слова!
Як світло плещуть руки робітничі
Тій правді, що землі дала Москва!

Учителько провінціальна! Нині,
І завжди, і навіки ти живеш,
Бо ти — сумління, що горить в людині,
Бо ти — в стражданні радощі без меж!

Того, можливо, не знайду я слова,
Щоб наш прекрасний оспівати світ,
Та пам'ятаю: при труні Треньова
Шевченківський співали «Заповіт»! *.

* Під час громадянської панахиди в Москві, в будинку письменників, хор виконав над труною Треньова «Заповіт» українською мовою.— М. Р.

5. У ВРОЦЛАВІ

Тут виставка: Міцкевич—Пушкін. Скільки

Краси й любові у цих двох словах!
Це не Бодлер, це не Верлен, не Рільке,
Це двох орлів широколетний змах!

Ці два орли — це двох серця народів,
Ці серця два — єдине це биття.
Це два співці, що кожен благородив
Нас для нового, юного життя.

У цих щитах, вітринах і плакатах
Коли б Шевченко наш побачив вас,
Він з вами звився б у піснях крилатих,
Бо з вами він у цей крилатий час!

Два океани, мільон мелодій,
Два розуми — братів-народів два...
Ми несемо на мітинг у заводі
Любові й дружби золоті слова!

6. ДІВЧИНА В ЗАКОПАНОМУ

Ти мені недовго снилась —
У гуральським буйнім танці,
В золотім народнім строї,
На сніжистій верховині
Губалівської гори.

Навкруги синіли Татри,
Унизу вогні блищали,
Мов нанизані на нитку
Сльози радощів людських,
Місяць плив німий і круглий
За вікном в узорах срібних,
Заливалися скрипки.

Всі були ви — пісня й танець,
Всі були ви — сміх і гордість,
Всі були ви — гра й життя,
Але ти одна світилась,
Як прозора зоряниця,
Але ти одна збирала
У вузьку свою долоню
Наші трепетні серця.

І хотілось цілувати
Руки матері твоєї,
Що таку тебе вродила,
Що таку тебе зростила
У підгір'ї, між ялин,
І твою хвилину постать,
Усміх твій короткочасний
Я до смерті донесу.

7. МУЗЕЙ ЛЕНІНА В ПОРОНІНІ

В підніжжі Татр, де сміливий Яносік,
Брат Довбуша й Кармелюка, гуляв
Із хлопцями завзятими своїми,
В підніжжі Татр, де вічний шум смерек
Зливається з гірських потоків шумом,
Лежить містечко польське. Бистра річка
Там підмиває береги круті,—
А близько неї домок дерев'яний,
Де на фронтоні польський видно напис
Короткий: «Справа Леніна безсмертна».

Він тут бував. Він тут з товаришами,
З робітниками сходився. Слова,
Пронизані вогнем думок високих,
Лунали тут, щоб потім заgrimіти
На світ увесь — і світ весь потрясти!

Ми входимо. Макети два стоять
При самім вході: домик у Сімбірську,
Де народився він, чие життя
Було життям мільйонів трудівничих,
Чий розум освітив мільйонам путь,
Чие невтомне серце обіймало
Биття всіх серць правдивих на землі.
А поруч — той будиночок у Горі.
Де народивсь його великий друг,
На все життя товариш і соратник,
Народів вождь і ясний світоч світу.
Брати поляки! Добре ви зробили,
Поставивши ці домики два поруч,
І славному путь великих двох братів,
Прекрасну путь показуючи людям.

Сьогодні і над Татрами шумлять
Ті самі крила, що з вершин Кавказу
Полинули у сяві світанку,
І люди вільні у країні вільній
Говорять: справа Леніна безсмертна,
Вона цвіте у Партії руках.

1950

ПОДОРОЖ

*Присвячую товаришам
подорожанам.*

1. ЗАСПІВ

У путь-дорогу, в путь-дорогу!
В обличчя вогкий вітер б'є,
Якусь легку пересторогу
Востанне милий друг дає.

Вперед, у даль, горою й яром!
Поля мов скатерті лежать,
Незнані води незабаром
Перед очима заблищать.

Нездатні до самотніх келій,
У дружнім вирослі гурті,
Товариші мої веселі —
Живі учасники в житті.

Як перед нами ненароком
Заграє іскрами вода,
Як мій сусід хазяйським оком
Сади і ниви огляда,

Як чути пісню, що вродилась
Сьогодні тільки на землі.
Як небосхили нам розкрились
У силі, в свіжості, в теплі,—

Ми знаємо, що людське щастя
Тут із-під людських рук зросло,
Ми певні — ворогам не вдасться
Стоптати радісне зело.

2. ЛИСТ МАЙСТРАМ НОВОБУДОВ

Я хотів би вітром бути,
Вітром бути наддніпрянським,
Щоб воложити вам лица,
Щоб пісні вам навівати
В день великого труда.

Я б хотів дощем краплистим,
Променистою росою
Жовту куряву прибити,
Щоб вам дихалося легко
В день великого труда.

Я б хотів промовить слово,
Віщим дзвоном продзвеніти,
Щоб прославить вашу волю,
Вашу силу оспівати
В день великого труда.
Я душею, рідні, з вами,
Я своїм доробком скромним
І свою приношу пайку
До братерського єднання
В день великого труда.

Як веселка, понад світом
Думка Сталіна сіє,
Як пшениця колосиста,
Всенародне грає море
В день великого труда.

Рясноцвітен день радянський,
Береги Дніпра і Волги
Перегукуються лунко,
Світять зорі комунізму
В день безсмертного труда.

3. ПОЛТАВА

Поранена тяжко, та світла й ласкава,
Вмивалась до сонця зелена Полтава,
І, хмарку одкинувши — білий рукав, —
На бюст Котляревського промінь лягав.
Чи то ж давно він, скромний попечитель
Богоугодних установ, тут жив,
Чи то ж давно писав він неквапливо
Свою мужицьку правду— «Енеїду»,

Чи то ж давно він ревно клопотався,
Щоб викупити Щепкіна з неволі,
Як потім для Шевченка молодого
Робили те Жуковський і Брюллов?

Чи то давно на князя Шаховського,
Царевого тупого блюдолиза,
Оголосив нещадний він похід
«Наталкою» співучою своєю —
І в тім поході першим вояком
Був той же Щепкін, правди паладин,
Друг Пушкіна й Шевченка? Чи давно,
Як відкривали скромне це погруддя,
Начальство запопадливе наклало
На українську мову грізне вето,
Заборонивши пом'янути нею
Того, хто чесно й вірно їй служив?
Чи то давно проходив тут на службу
Казенної палати урядовець,
Пан Афанасій Рудченко, в якому
Підслухачі і посіпаки царські
Ну аж ніяк вгадати не могли
Того, хто дужим голосом промовив,

Огнем серця пройнявши молоді:
Хіба ревуть воли, як ясла повні?

Чи то давно тут Короленко жив,
Покривджених невтомний оборонець,
І Кравченкові, кобзарю сліпому,
Допомагав складати гнівну думу
Про славу у Сорочинцях грозу,
Що залили підніжки царські кров'ю
І погасили слізьми,— чи давно?
О, не давно! Не зміряти роками
Того, що сталось! У купелі чистій
Скупалась ти, Полтаво кучерява,
Пройшла крізь бурю Жовтня животворну,
Пожар війни грудьми зустріла чесно,
Явила світу Лялю Убийвовк,
Зразок високий честі і геройства,
Воскресла з попелу — і знов живеш
Таким життям, яке і в снах не снилось
Твоїм синам, що сном довічним сплять,—
Та шану їм складаєш ти і славу
Устами вільних дочок і синів.

Стоїш ти, Полтаво, огорнена в славу,
Закривши останню сторінку криваву,—
Хай більш їх не буде! Хай лагідний дим
Витає над огнищем мирним твоїм!

4. У СТЕПУ

Звичайна річ в просторах степових,
Десь під Херсоном чи на Запоріжжі:
На обрії раптово виростають
Стрункі дерева, зеленню своєю
Такі відмінні від пожовклих трав,
Що безрозумне випалило сонце,
Такі відродно-свіжі, молоді,
Такі, здається, вогко-кучеряві!
А під деревами блищить вода,
Переливається і грає світло,—
Напитися б ото, прохолодитись,
Поринути б у ті студені хвилі! —
Дарма! Ви наближаєтесь — нічого
Немає: бурий степ і сірий пил...
То, кажуть люди, марево, міраж,
Фата моргана,— як там ще говорять?

Розказують, що десь, колись, над морем
Жила собі така ласкава фея,
Морганою прозивана, і людям
Показувала видива оманні,
А звідси й назва давня та пішла.
Не знаю, чи навчилась у Моргани
Природа наша, чи сама дійшла
До того,— а таки навчилась добре
Людей дурити спраглих у степу.

Природо-мати! Можеш ображатись,
Але повинні ми тебе скорити —
І можемо. Узавтра не міраж
Манитиме до себе подорожніх,
А справді зарясніють дерева,

Вода поллється життєдайним струмом,
Чорнозем звеселяючи родючий,
Заквітне сад, заколоситься нива,
І голосно прославиться в віках
Величний труд радянського народу!

5. У ПЛАВНЯХ

Вони були чудесні, та уявні,
Хоч існували — та далеко, десь...
І от — Дніпра і степу діти, плавні,
І ними я полонений — увесь!

Господар наш, ласкавий і гостинний —
Це генерал, відомий добре всім.
Він у лісах Радянської України
Не раз фашистів опадав, як грім.

Тепер він став до мирної роботи
У славіній армії борців за мир;
Так само повний зваги побороги,
Зберіг він твердість рук і гострий зір.

Комиш над воду зносить буйні гриви,
Гостей кусають дружно комарі,
І трошки перебільшує мисливий
Свою вчорашню здобич «на зорі».

Качки останні в пільмі прошуміли
І я щасливий, як малий хлопчак...
А генерал, у битвах посивілий,
Лаштує романтичний бівуак.

Яке життя, які діла і люди
В його оповіданнях нешвидких,
Яка дорога чесна, без облуди
Вела бійців у нетрях лісових!

Зійшлися ми і слухаємо пильно —
І перед нами весь народ стоїть,

Що боронив Союз наш неухильно...
Про себе лиш оповідач мовчить.

Проте безпомилково ми сказали,
Що не скорити ворогам повік
Землі, де от-такі є генерали,
Де воїн означає — більшовик.

Ще гомонять, ще неспокійні хвилі,
Та в ніч уже вгорнулася ріка,
І голова рибальської артілі
До юшки урочисто заклика.

6. АСКАНІЯ НОВА

Привіт тобі, моя знайома давня,
Оазисів прообразе величних,
Що у степах прадавніх зашумлять,
Руками духотворені людськими!
Ти вижила, Асканіє Новá,
Хоч і зазнала ран і втрат гірких,
І знов твоє живлюще джерело
Навсебіч світлі розсила потоки,
Коріння напуваючи і соснам,
І кедрам, і дубам.

Пливе до нас
Назустріч лебідь по ставку зеленим,—
Гостей він має звичку зустрічати,
Як пояснила жінка-зоотехнік,
Тваринництва палкий ентузіаст,
Людина, що показувала нам
Овець херсонських суміш із муфлоном
Так гордо, як показує художник
Картину, витвір довгого труда,
Натхнення й розуму чудесний вицвіт.
А он червоні огарі * пливуть,
А там рожеві стали вряд фламінго,
Неначе на малюнку стародавнім
В одній із тих книжок про мандрівців,
Що ми не відриваючись читали
В дитинстві. Крижень пролетів барвистий
Над головою; може, він зимує
На цьому степовому острівці,
А може (це нам також пояснили),
Над осінь з дикими товаришами
У той, мовляли, вирій полетить,

* Огарі — порода диких качок.— М. Р.

Щоб знов сюди, додому, повернутись...
Ну, словом, є чимало дивних див
У цім саду: он страуси чи ржуть,
Чи гавкають, чи рикають химерно,—
На звуки ті нема в нас дієслова,—
Он кінь Пржевальського б'є копитом
І дивиться так гордо, ніби знає,
Що він — «єдиний в світі екземпляр».
А ген, на обрії, гурт антилоп
Під доглядом хлопчини-верхового
Пасеться на сріблестій ковилі,
Немов під небом Африки своєї.

Але найбільше диво — це людина,
Що творить тут, шукає ненастанно,
Це свиновод, що імені поета,
Звичайно, заслуговує; вівчар,
Що білорунні випаса отари,
Мов кучеряві хмари весняні,
Невтомний перетворювач природи,
Грядущої комуни трудівник.

Спасибі вам, товариші нові,
Асканії робітники Нової,
Невтомного матроси корабля,
Що разом із Донбасу шахтарями,
З ливарниками строгого Уралу,
З рибалками, із шукачами нафти,
З дівчатами, що радість вишивають
У білій Решетилівці своїй,
Із теслями, з ученими, з майстрами
Пісень і урожаїв,— пливете
До заповітних берегів нових!
Спасибі вам за приклад і науку!

7. ДНІПРОГЕС

Знов Дніпрогес — велика простота
І чіткість, що поезією стала!
Як мало тут людей — і як багато
Людського в цій будові! Скільки сил,
І скільки серць, і розуму, й натхнення
З'єдналось тут у пориві незмірнім,
Щоб загасить ріку широководу,
Щоб насупроти «крісла Катерини»
Поставити споруду цю міцну,
Що заливає світом і теплом
Поля, міста і села наддніпрянські!

По станції водив нас інженер
З вірменським прізвищем—і справді родом
З Вірменії. Він приязно й ласкаво,
Як дітям, нам показував усе
З поясненнями, що здавались, може,
Докладними занадто,— а проте
Усе було, як дітям, нам цікаве.

Він з усміхом звернув увагу нашу,
Що вживано для строгих мурів цих
Вірменський туф — дарунок Україні.
Що генератори для Дніпрогесу
На Кіровському зроблені заводі,—
І гордістю світилося лице,
І гордість у словах його таїлась.
Так — разом у роботі й боротьбі,
В грозові ночі і в погожі ранки
Ідемо ми, і наша путь ясна,
Як голуба дніпрова широчінь
Звеселена вітрилом білосніжним!

8. ПУШКІНСЬКИЙ ДІМ В ОДЕСІ

1

Де б'ють у берег сині води,
Він, найясніший між співців,
Сидів край моря, ждав погоди,
Манив вітрила кораблів.
Це тут його кипуча мова
Напівмілорда Воронцова
Затаврувала на віки
Зневажним помахом руки.
Це тут він мучився і бився.
Як у сильці могутній птах,
Мужнів у думках і трудах,
Кохав, палав, сміявсь, гнівився,—
І вислухав його жалі
Корсар в одставці, Моралі.

2

Коли нових часів вандали
Хазяйнували в цім краю,
Вони злочинно зруйнували
Оселю страдницьку твою.
Вони не знали, навіжені,
Який витав тут світлий геній,
Яка в прикутого орла
Душа нескована була.
Та що їм те! В Ясній Полянї
І в тихім Каневі вони
Так само, темряви сини,
Підлоти виплодки погані,
Святині наші осяйні
Палили в проклятім огні.

Та землю не скорив одеську,
 Життям торгуючи людським,
 Ні туполобий Антонеску,
 Ні фюрер в безумі гидкім.
 В новій Німеччині сьогодні
 За миру справи благородні,
 Свідомий власних сил і прав,
 Народ розкований устав.
 Не ті, що вчора, і румуни,
 Боярську злаmano пиху,
 І по свобідному шляху
 Ітиме пскоління юне —
 І труд натхнений, не війну
 Візьме у путь свою ясну.

4

Коли змели ми збрід нечистий
 Із наших чесних, чистих нив,
 Коли недобитки-фашисти
 Відчули правди правий гнів,
 Коли салюти перемоги
 Оповістили всі пороги
 Про весну для сердець усіх
 Братерських, вільних, молодих,—
 Ми на риштовання високі
 Зійшли над попелом руїн,
 До праці стали, як один,
 За мир змагаючись і спокій,
 За повінь буйного зела,
 За більшовицькі дні й діла.

5

І дім, де Пушкіна витає
 Усім народам рідна тінь,
 На попелищі воскресає
 Для вдячних наших поколінь,
 І крил своїх ця тінь не згорне,
 І пам'ятник нерукотворний —
 Діла його, його слова —
 Любов оточує жива,

І молоді поети чисті,
Шляхом простуючи новим,
У добрій тиші урочистій,
Приходять радитися з ним,
Як у мистецтві досягти
Нечуваної простоти.

9. У КОЛГОСПІ ІМЕНІ БУДЬОННОГО

Не обіцяючи надлюдських див,
Макар Онисимович нас водив
По стайнях, фермах та нових будовах,
Не криючи і справ, ще не готових,
Та знаючи, що з друзями дійти
Зуміє він до світлої мети,
Казали ми, що, певне, й сам Будьонний
Схвалив би те приміщення для коней,
Що виростає із-під рук метких,—
Та похвалив і коней би самих,
Оте, сказати, веселе поголів'я.
(Минать не хочу «прозаїчних» слів я).
Стояв, мов виструнчений на парад,
Над чорною землею виноград,
І-винороб колгоспу красномовний
Показував за гроном гроно повне,
Вживаючи, як фахівцям і слід,
Учених слів: селекція, гібрид,
А ми собі — тут правду діти ніде —
Дегустували пильно ті гібриди,
І честь, хоч неоднакова, була
У нас і для мускату й для шасла.

Води лиш більше,— степ оцей розквітне,
Що навіть сам здивується Посмітний...
А втім, хіба здивується? Води
Дарма просити у небес,— найди,
Добудь її! — З таким колгосп девізом
Прорізує гарячий ґрунт залізом,
І б'є артезіанське джерело,
Де вчора сухо, як в печі, було.
Проте самих колодязів замало,

Ставків би ще! За чим же діло стало?
І люди, що не звикли відступать,
В яру високу насипають гать,
І там, де стебла хиляться печальні,
Заграють завтра коропи дзеркальні,
А над простором чистої води
Родючі заколишуться сади,
Мов килими, розстеляться городи
Наперекір тенденціям природи,
І дівчина у дзеркалі яснім
Своє лице з обличчям дорогим
Надвечір чи удосвіта побачить...

От що людська робота й воля значить!

10. РОБІТНИЧЕ ВІЙСЬКО

Щодня новий, щодня в шуканні,
Ламаючи всі межі й грані,
Що світ поставив нам старий,
Идеш ти, класе робітничий,
Куди партійна воля кличе,
І шлях твій — світлий та ясний.

Ти попереду завжди — в бої,
В польотах думки трудової,
У подвигах Країни Рад.
І доки світ стояти буде,
Народів пам'ять не забуде
Твій Ленінград, твій Сталінград!

На ріднім, на своїм заводі
Як сестри, у любові й згоді
Машини дружно гомонять,
І токар, в праці посивілий,
І слюсар, вчора лиш дозрілий,—
Одна прекрасна мирна рать.

Завод і лан, село і місто
Злились в єдину пісню чисту,
У творчу злагоду дерзань,
І дружбі перепон немає,
І руку Пашину стискає
Рукою братською Дикань*.

Ми кожним молота ударом
Лихим відповідаєм хмарам,

* П а ш а — Прасковія Ангеліна. Василь Дикань — знатний слюсар Харківського заводу ім. Орджонікідзе.— М. Р.

Що тьмарять світову блакить:
Нам треба миру, треба щастя!
Нікому і повік не вдасться
Народну правду спопелить!

Змагання, дружбою повите,—
До комунізму шлях відкритий,
В ясне безсмертя путь ясна,
І труд цвіте вогнями свята,
Коли стаєш ти до верстата,
Як мореплавець до стерна.

Гей, земле, слухай! Слухай, море!
На всі поля, на всі простори
Співає сила молода,
Уралу слава й Запоріжжя
На всі лунає роздоріжжя,
Гримить всеславний гімн труда!

11. ЕПІЛОГ

Ми проїхали багато
Рідних міст і рідних сіл,
Мандрували ми завзято,
Хоч їдкий ковтали пил.

І пекло нас, і палило,
І в'ялило, мов стебло,
А проте на серці мило
І відродно в нас було.

Як же тут не дихать повно
І йому, й тобі, й мені,
Білу бачивши бавовну
У вчорашній глушині!

Видно берег заповітний
В цім роздоллі молодім,
Де, скажімо, є Посмітний
І хороші друзі з ним!

Розлилася Україна,
Ніби повідь весняна,
Воля й сила в нас єдина,
Бо родина ми одна.

Як шовки, сміються трави,
Як пісні, шумлять поля,
Бо єднає наші лави
Голос Партії з Кремля.

Стане дійсним неможливе,
Що не снилося і в снах:
Голубі веселі зливи
У міцних людських руках!

Осінь, 1951.

СТЕП

1. У Ч О Р А

Голий степ. Міражі млисті —
Мрія ниви про вологу.
Суховій у хижім свисті,
Мов розбійник із-за рогу.

З-під коліс гарби скрипучих —
Курява до небокраю.
У її жовтавих тучах
Навіть сонця не впізнаю.

А воно пече й палає,
На рослини лише сконом.
Десь — либонь чи не в Китаї —
Хтось назвав його драконом.

Буйно сходила пшениця,
Так, аж серце молоділо...
Як же вбого колоситься!
Як стебло її змарніло!

Навіть ніч ні прохолоди,
Ні розради не приносить.
Тіло мертвої природи
Хто життя водою зросить?

З-під долоні гляне ратай —
Хмари жданої немає...
Глинобитна біла хата
Днів голодних виглядає.

2. СЬОГОДНІ

Хто садить дерево, благословен!
Благословен, хто викопав криницю!
У східних так говориться племен,
Але й для західних воно годиться.

Виходять люди на великий бій,
Та де ж у них рушниці і гармати?
Ні! Людська зброя у руці людській:
Теодоліти, заступи, лопати.

Гуде земля від співів і машин,
Не сплять ночей завзяті інженери,
І різних мов єдиний передзвін
Колише степ весняний срібноперий.

Шумить, дивує тирса-ковила,
Що запорозькі бачила походи;
Якись чудні заводяться діла!
Чи не повстання супроти природи?

Обачні дрохви голови звели,
В траву хохітви залягли лякливі:
Чи не стрільці, бува, оце найшли?
Чи не гроза гримить в страшному гніві?

А люди закачали рукава,
Взялись до праці одностайно люди:
Гей, буде скоро тут вода жива,
Зелений сад і чисте поле буде!

Степами гомін ходить уночі,
Горять огні над сонною травою,
І ловлять недріманні приймачі
Слова Москви, столиці світської.

3. НЕЗАБАРОМ

Ластівка крилом черпає воду,—
Що за знак? Можливо, на негоду,
Та зважать на це не випада:
Нам підвладні сонце і вода.

Дівчина схилилась над водою,
Власною милується красою,
Як ото спрадавна повелось...
Тільки ж де це дзеркало взялось?

Хлопчик ловить рибу там, де вчора
Скрізь пустиня слалась неозора,
І бавовни срібляться лани,
Де лежало царство глушини.

Вийшли люди за врожай змагаться,
Веселить розумні руки праця,
І з будов літає до будов
Творчість, мир, натхнення і любов.

Зв'язані незримими нитками
З усіма наземними краями,
Люди наміряються свій лет
І до інших скерувать планет.

Дивовижні стеляться рослини,
Що людина творить для людини,
Виникають книги і пісні,
Як сади над водами рясні.

Тихий вечір рожевіє й блідне,
Спів лунає берегами рідний.
Ніч. Здається, з недалеких гін
Б'є курантів Спаських передзвін.

28 травня 1951.

ПОДОРОЖ НА ЗАКАРПАТТЯ

1. ІЗ ЛЬВОВА ДО УЖГОРОДА

Карпати... Млиста давнина
При цьому слові вирина.
Вона в борах лежить туманом,
Та гонить сявом рум'яним
Її сучасність огняна.

Карпати... Темними лісами
Ви оповиті, і над вами
Ширяють в синяві орли.
Віки залізно тут пройшли
Безповоротними шляхами.

Карпати... Тут у гущині
Ген роги оленя рясні,
Колись любима панська здобич,
З чагарником рясніють обіч,
Токує готур навесні *.

Спадає голуб на ялицю,
Висока сосна ронить глицю,
І, в давні линучи літа,
Дзвенить легенда золота
Про Довбуша і Кобилицю.

Потоки вічномолоді
З верхів'їв ринуть. У воді
Хлюпочуться пструги-форелі,
Рибалки сходяться веселі
Перепочити по труді.

* Готур — глухар.— М. Р.

Благословенна ти, країно,
Зелена, світла полонино,
Флояри і трембіти звук...
Та скільки невимовних мук
Ти витерпіла тут, людино!

Народ, чий благородний пал
У поті, біля ветхих рал
Примушувано погасати,
Німецькі мучили магнати,
Топтав мадьярський феодал,

Народ, що шляхта ним орала,
Що шляхта бидлом називала,—
Гірського серце мав орла...
Хоч куля Довбуша взяла,
Та Дзвінка прókлята пропала!! *

Народ страждав, але стояв
І людських добивався прав
Із польським трударем нарівні,—
Недарма-бо листи зазивні
Хмельницький Костці посилав! **

Читай: історія кривава —
Гірка землі цієї слава...
Та волі прагнули віки
І коломийські рільники,
І ріпники із Борислава.

В повітрі дихала гроза,
Смереки гнулись, як лоза...
А вколо — панські теревені,
І сміх кривавого Бадені
І Франца-Йосифа сльоза! ***

* Дзвінка — коханка Довбуша, що, за переказом, по-зрадницьки видала його. — *М. Р.*

** Є відомості, що Богдан Хмельницький листувався з проводирем повсталих польських селян Косткою Наперським з метою спільних дій. — *М. Р.*

*** Бадені — цісарський намісник у Галичині, за якого відбулись так звані «криваві вибори». Австрійські монархічні кола запевняли, ніби Франц-Йосиф, підписуючи смертні вироки українцям, плакав. — *М. Р.*

Пани — а що ж там із панами?—
Відомо-бо — одне й те саме,
Чи то «свої», чи то «чужі»...
Куркуль — сокиру на межі
Стискав хижацькими руками.

Плив час... Війна ревля тяжка,
Мов закривавлена ріка,—
І над Бескидом день похмурий
Устав, і Симона Петлюри
Кривава простяглась рука.

Здригалася красуня руса,
Як землю іменем Ісуса
Андрій Шептицький уярмляв,
Як, затопивши рештки прав,
Пілсудський настовбурчив уса!

Але народ дививсь на Схід,
Де рідний люд, де братній рід,
Де Кремля височіють вежі...
Літа минули — і з пожежі
Братерський визволив похід!

Заржали коні понад Збручем,
Мечем покари неминучим
Над панством блиснув трудівник,
І злився галицький потік
З радянським морем всмогучим.

Та знов кривавилась вода,
Гнітили темрява й біда
Синів Стефаника й Франкових,
Коли відбилась у дібровах
Тупого Гітлера хода.

І знов на Схід дивились люди,
Бо знали: відти сонце буде,
Бо знали: рідний Сталін там!
Не дасть він згинути братам
Від рук безумного прибуду!

Народ? Народ стояв, як дуб.
Ріпник, рільник і лісоруб,
Пастух на тихій полонині,
У спільнім прагненні єдині,
Не йшли з неволею на шлюб!

І людям, непокірним зроду,
Жадану принесли свободу
Сталева міць більшовика,
Народу рідного рука,
Рука російського народу!

Карпати... Світла новина
При цьому слові вирина,
Весна палає світанкова
Над людом Ужгорода й Львова,
І ми навек — сім'я одна!

2. ВСІ РІЧКИ

У Тису всі річки течуть,
Що в горах починають путь*,
Весною шумні й бунтівливі,
А влітку — ясністю щасливі...
Де та й поділась каламуть!

І Тиса, як ласкава мати,
Весною й літом обіймати
Своїх веселих любить донь,—
А сонце добрий свій огонь,
Над нею любить розливати.

І в цьому щедрому краю,
Де силу молоду свою
Стара земля дарує радо,
Щоб виростали виноградн,
Терпіли рабства злу змію!

Вона віками, хижа й ласа,
І хлібороба й волопаса
Стискала закрутом слизьким,
І, мов на сміх, сіяла їм
Землі веселої окраса.

У непроглядну темноту,
Немов осіння ніч, густу,
Народ хотіло огорнути
Гнобителів поріддя люте,
Згасити мрію і мету.

На влови графи та барони
Ходили там, де погляд тоне

* Всі річки Закарпаття.— М. Р.

У синіх пралісах-борах,—
І навівали людям страх
Церкви, казарми та ікони.

Розвіялось, як чорний дим!
Тисячолітній — молодим
Устав народ, немов водою
Умивсь живою, казковою,
І щастя розцвіло над ним.

Садівники і винороби
Не носять по панах жалоби,
Робота землю веселить,—
А замок в Ужгороді спить*,
Як пам'ятник неволі й злоби.

Немов зелений водоспад,
З узгір'їв ллється виноград,
Пильнований недремним оком;
Росте так виростом високим,
Як виноград, Країна Рад.

Любити, жити, працювати!—
Із кожної лунає хати
Ця пісня радості нова,
І вбогі ці мої слова
Її не в силі передати.

Звисає світлий квіт на тин,
Серед замислених долин
Весела котиться діброва,
Будинок імені Хрушова**
Стоїть поміж струнких ялин.

Яке привілля для поета,
Яка блакить широколета,
Яка в майбутнє світла путь!
Студенти бджолами гудуть
У стінах університету***.

* Стародавній, зв'язаний з феодальним пануванням, замок в Ужгороді.

** Будинок відпочинку ім. М. С. Хрушова.— М. Р.

*** Ужгородський університет, відкритий після возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною.— М. Р.

3. ЛІСОРУБИ

Хто чув хоч раз гірський потік,
Той пам'ятатиме повік
Немовчний голос бунтівливий,
Над ним — пташок ласкаві співи,
Орла високий, вільний крик.

Світанок грає в срібні труби,
Прокинулися лісоруби,
Що про новий співають час,
Що гордо кажуть — н а ш Донбас,
Що труд тяжкий їм нині любий.

Їм нині любий труд тяжкий,
Бо це ж вони землі своїй,
Своєму віддають народу,
Пускаючи на бистру воду,
В плоти зв'язавши, ліс гінкий.

«Гей, більше лісу Батьківщині!» —
Лунає клич по Верховині —
«Бо для радянських це будов!» —
І Котова переборов
Друг Михайлюк на Рахівщині *.

Змагання друзів! — Зрозуміть
Заокеанська ненасить
Цього не може, — та трудящим
Огнем цвіте животворящим
Радянська весняна блакить.

* Тракторист Михайлюк (лісорозробки на Рахівщині) змагався з кращим трактористом Карело-Фінської РСР Котовим і перекрив його виробіток.— М. Р.

При розбишацькому ескорті
Бандит в автомобілі Хорті
Вже в цих не з'явиться борах,
Осквернюючи світлий шлях, —
Нехай покоїться у чорті!

З тяжких віків лунає спів
Про визволителів-братів, —
І дійсністю та пісня стала:
Рука радянська возз'єднала
Одної матері синів.

Угорські згинули магнати,
Та усміхаються Карпати
Угорцям, що зросли в труді,
Що в спільній скупані біді:
Ім поруч, разом працювати!

Чехословацьчина нова
Народу визнала права —
І хвиля котиться ласкава:
То шлють нам Прага й Братіслава
Братерства вірного слова.

У лоно вільної України,
В Союз, як серця кров, єдиний,
Ти, Закарпаття, увійшло, —
І днів ясніших не було
За всі твого життя години.

Солодкі пахощі трави,
Летіть, пливіть, струмуйте ви
До вулиць Львова гомінкого,
До схилів Києва стрункого,
До зоресяйної Москви!

Під листя накриттям ласкавим,
Під темним буком кучерявим
Зійшовся робітничий рід —
Ставний юнак, плечистий дід, —
Озброєні високим правом.

Електропили хай дзвенять!
Наш труд з колишнім не зрівнять!
Нехай цвіте наш вільний розвій! —
Рядки Стокгольмської Відозви
Зійшлися люди підписатьь.

Немов лука яснозелена,
Ростуть, цвітуть людські племена,
Піднявши працю й мир на щит...
Країні Сметани привіт,
Країнам Ліста і Шопена!

Господар на землі своїй,
Народ посадить ліс новий
На місці зрубаного лісу.
Ясну майбутнього завісу,
Рубачу, сміливо відкрий!

Поглянь на гори і долини,
Що погляд Сталіна орлиний,
Як погляд батька, охопив...
Робітники усіх країв,
Збирайтеся у полк єдиний!

Вперед поглянь: який там шир,
Який цвітіння буйний вир,
Якої творчості польоти!
Рука, засмагла від роботи,
Нам сіє благодатний мир!

4. ДРУГ

Ми на дорозі з ним зустрілись
І спроквола розговорились. —
Шосе до Тиси нас вело. —
Сказав він: «Тяжко нам було
У тьмі німотній. Як ми вчились? —

Бодай не згадувать! Круг шкіл
Стояв для хлопа частокіл,
Гнобили наше рідне слово,
Смітили щедру нашу мову
Словами тьмяними, як пил.

От син мій — в українській школі,
А що мадьярів тут доволі,
То школа рідна є і в них.
Навчаються з розумних книг
В сусідстві доброму, на волі!

Російську мову, я скажу,
Ніхто не має за чужу, —
Без неї як на світі жити?
Відкіль-бо правди ся навчити,
Одвічну витравити ржу?

Як чех зо мною до верстату
Стає, щоб землю цю багату
Іще багатшою зробить, —
Ну, як же злом його зустріть,
Як не зрадіти, ніби брату?

А все це, бач, од вас пішло.
Тепер і місто, і село

Радіє радістю одною, —
А хто жахає нас війною —
Зламає, проклятий, крило!

Старий, таке я примічаю,
Що в нашім Закарпатськім краї
Нам і не снилося колись...
Дівчата онде подались
Збирати свіжий лист із чаю.

Та от комбайнер, небіж мій,
В Москві вже побував самій
І Зірку Золоту на груди
Дістав. Чи думали ж то люди,
Ким буде Іванчук Матвій?»

Ми закурили. Понад лугом
Аероплан чітким півкругом
Пролинув, сяючи крильми.
Сердечно попрощались ми
З новим своїм, із давнім другом.

5. ХЛІБ І СІЛЬ

Просторі зали кришталеві —
І срібні, й голубі, й рожеві —
Всі в електричному огні.
Чиї це житла чарівні?
Якому служать королеві?

«Ге! Пригадав про короля!» —
Аж засміялася земля,
І сміх пішов луною в полі. —
«І не з кришталю це, а з солі!
Дивується, як те маля!

Цей дар взяли собі по праву
Трудящі люди. Добру справу
Вони зійшлися тут робить.
Тверда в них думка є — скорить
Природу щедрю, та лукаву.

Як повідь, ллється шум машин,
Заліза й сталі передзвін;
І каменяря, що трощить скелі,
І той, хто садить сад в пустелі —
Землі радянської це син!

Мов сивих коней стадо дике,
Гірські приборкує він ріки,
І вироста над виром вод
Один по одному завод,
І все це — єдністю велике!»

Ми їдем далі. Навкруги,
Забувши, де ті й береги,

Шумує хвилями пшениця,
Густозелена кендериця*
Сміється, сповнена жаги.

Рясніють яблуні веселі,
Ясні скрашаючи оселі,
Звисає густолистий хміль...
Воістину, і хліб, і сіль
У Закарпаття на тарелі!

* Кендериця — кукурудза — М. Р.

6. У КОЛГОСПНІЙ РОДИНІ

Одна колгоспницька родина
Приймала нас. Була година
Веселощів: у тій сім'ї
Вітали друзі і свої
Новонародженого сина.

Ще мати стомлена й бліда,
Та усміхатись випада.
Почули ми: вони обоє,
І жінка, й чоловік — герої
Нового, славного труда!

Враз батько чарку підіймає
І на колиску поглядає
З веселим усміхом тонким
Та ще й пояснює при тім:
«Герой он третій виростає!»

А дід, ласкавий бородань,
Мереживо оповідань
Почав повільно розгортати...
О, як у них виразно знати
Минулого й нового грань!

— Ото ще пригадали, діду,
Колишні дні, колишні біди!
— А як же, синку, їх забудь?
В нову лаштуючися путь,
Нам спомини подіти ніде.

Воно й гаразд: щоб знати шлях,
Щоб не блукати по ярах,

Щоб не спіткнутись об каміння,
Одного мало нам хотіння,
Ще треба й пам'яті в думках!

Узять, сказати, колективи.
Не зразу я домислив, сивий,
Як це забудь — моє, твоє...
А бачу нині: тут кує
Рільник життя своє щасливе

Старий, старий! А от воскрес!
Не золоті дощі з небес,
А золоті робочі руки
Запліднюють лани і луки...
І слово ж просте — емтеес!

Тож граф, кажу... — Але піснями
Тут хата залунала саме,
І, не образившись, дід
Почав підспівувати вслід
За молодими голосами.

І дивна річ: стіна Карпат,
Міцніша від замкових грат,
Віки нас довгі розділяла,
А от пісень не роз'єднала,
Як не зламала слова — брат.

Та ці ж пісні я пам'ятаю
З дитинства! Отже, край до краю
Відавна голос подає, —
І хоч незнані співи є
На Закарпатті — я їх знаю!

На схили гір нічна імла
Покровом приятним лягла;
Природа, ніби мати дбала,
Від холоду їх захищала,
Від громовиці берегла.

Вогні світилися вечірні
І гасли в темряві безмірній
Серед заснулих верховіть...
Хай, милі друзі, вам щастить
У дружбі вірній, в праці мирній!

23 липня 1952

НАД ДНІПРОМ

1. ЗАСПІВ

Як вість народу до народу,
Як дружби чистий заповіт,
Ріку я славлю повноводну,
Живого свідка вмерлих літ.

Кому ще краще пам'ятати
Далекі ті, багряні дні,
Коли промчався князь чубатий
На вихрогривому коні,

Коли від криги і до криги
Пливли човни за небосхил,
І хижоокі печеніги
Від руських упадали стріл!

Хто розказати краще може,
Як споряджали козаки
На бурне море, в край ворожий
Свої просмолені чайки!

Сюди, у Луг Великий, в плавні,
Що краю їм, кінця нема,
Втікали вбогі та безправні
Із-під кріпацького ярма.

Тут, як пекла нестерпна рана
Народні груди, всі в крові,
На голос мужнього Богдана
Полки повстали бойові.

В дні вікопомного повстання
Проти розбещених панів
Зросло народів двох братання,
Одної матері синів.

В Шевченковім залізнім слові,
Під грізним Гоголя пером,
Нам хвилі гомонять дніпрові,
Гаї й лани понад Дніпром.

Віки в воді його відбилися
Народи й покоління всі
І дивувались, і клонилися
Його могутності й красі.

Та тільки в нинішню годину,
Як за порогом зник поріг,
Тобі, Радянська Україно,
Старий Дніпро під ноги ліг.

Тут, об'єднавши світлі сили,
Незламні у сім'ї одній,
Радянські люди воскресили
В священній битві Київ свій.

Погожа купіль трьох народів,
Під сонцем, що зійшло з Кремля,
Росить Дніпро, світам на подив,
Нові сади, нові поля.

2. У КИЄВІ

Там, де біліють лаврські стіни
На тлі зелених верховин,
Де дзвін одлічує години,
Стояв, задумавшись, він.

Внизу Дніпро котився бистрий,
Народу гордість і любов,..
Могилу Кочубея й Іскри
Поет замислений знайшов.

Відлуння слави і неслави
Він чув у звуках кобзарів...
...Можливо, перший звук «Полтави»
Тоді до нього прилетів.

А от будинок: декабристи
Тут раду радили колись.
Про їх сузір'я променисте
Легенди в пам'яті сплелись.

Вони далекі від народу
Думками й мовою були,
Та вслід Радіщеву свободу
Вони як світоч понесли.

Хай діло їх було розбите,
Але вогонь їх оживав,
Коли поему «Неофіти»
Шевченко Щепкіну читав.

Коли ми бачимо сьогодні
«Тараса Бульбу» на кону,
Встають дві тіні благородні,
У тінь зливаючись одну.

Ще струни золоті бриніли,
А Київ навкруги мовчав,
Коли, нараз помолоділий,
Чайковський Лисенка обняв *.

Чи не були то двох народів
Обійми, як віки, міцні?
Високий дух їх благородив
І чисті навівав пісні.

Коли ж ми Лисенка ховали
Під поліцаїв п'яний свист, —
О, як ми всі в ту хвилину знали
Його життя прекрасний зміст!

А той, хто в Коцюбинськiм брата
І друга вірного знайшов,
В урочі дні сумного свята
Писав про вірність і любов.

Писав він другові: щасливі
Ті люди, що людські серця
В гарячiм гартували співи,
Народу вірні до кінця.

От скромна вулиця, що звалась
Лабораторною колись.
Згадай ті дні, що вже промчались,
І їй доземно уклонись!

Навколо морок ледве танув,
Та з «Искры» вже вогні росли...
Брат Леніна — Дмитро Ульянов
І сестри тут його жили.

* Як пише в своїх споминах М. Старицький, Чайковський, прослухавши оперу Лисенка «Тарас Бульба», обняв його, поздоровляючи з талановитим твором.— М. Р.

Вони несли слова єднання
І боротьби гарячий клич...
Тут, Києве, та зірка рання,
Що засвітив тобі Ілліч!

Я не літописом холодним
Холодний лік веду вікам:
Низький уклін серцям народним
І робітничим шлю рукам.

Як нам забудь, що в дні тривоги,
В зловісних одсвітах заграв,
Гарячу руку допомоги
Російський бр'ят нам подавав?

Як нам забудь, що в цих будовах,
В розмовах мирних наших нив,
У всіх ділах, піснях і мовах
Безсмертна дружба од віків?

Як нам забудь, що ми повиті
Одною думкою всякчас,
Що два вожді, найбільші в світі,
В одній сім'ї збратали нас?

На комунізму верховини
Іде радянська світла рать,
І наша правда не загине,
І наших рук не роз'єднать.

3. ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

Там, де Трубіж в Дніпро-Славу
Тече в зелених берегах,
Шляхетства дикого отруту
Народ наш розтопав у прах.

Коли Богдан до Олексія
Статечних посилав послів, —
Москва, Велика Русь, Росія
Молодших обняла братів.

Коли скликали віщі дзвони
На думну раду козаків, —
Любові й дружби мак червоний
У Переяславі зацвів.

Як волі невмирущий голос
До золотої вів мети,
Страждали поруч і боролись
Народи — друзі і брати.

У Переяславі зеленім,
Міцний душею, як алмаз,
Писав, охоплений натхненням,
Тарас Шевченко свій «Кавказ».

Крізь думи темні й невеселі,
Прообраз літ майбутніх ріс, —
І от Акакій Церетелі
Правицю Кобзареву стис.

Ви як саме життя квітучі,
Народів дружба і любов!.. —
Як Партії сини могучі,
На гордій придніпровській кручі
В боях за ці поля квітучі
Стоять Ватутін і Хрущов.

4. ТРОШКИ УЯВИ

Понад веселими лугами
Стежина в'ється польова,
На неї сонце кида плями,
Над нею вітер повіва.

А скільки ж ніг по ній ходило,
А скільки там із дня у день
Людських розмов перешуміло,
Переспівалося пісень!

А скільки раз у час вечірній,
Як налягала тінь густа,
В любові присягались вірній
Там неосквернені уста!

Колись до хвилі дніпрової,
Що грає перебором струн,
Ішов там по кривавім бої
Богданів друг — Іван Богун.

І дівчина його зустріла
З коромислом через плече,
І рани лицарські обмила,
І усміхнулась гаряче.

А серед приязних туманів,
Вся посивіла восени,
Вела ця стежка партизанів
У дні Великої війни.

Тепер, співаючи, дівчата
Тією стежкою ідуть

На спільну працю. Пахне м'ята,
Хліба, радіючи, цвітуть,

І ранок їх рожевий росить,
І жайворонки — звідусіль,
І поле з шаною підносить
Олені Хобті хліб і сіль.

Хоч відти я й далеко нині,
Та все це в оці устає:
У тих полях, на тій стежині
Мойого серця частка є!

Б. НОВА КАХОВКА

Не сумішшю племен і лиць —
Натхнення єдністю живою,
В огнях розумних блискавиць
Ти розцвіла передо мною.

Стеклися люди звідусіль,
Як у Дніпро течуть притоки,
Для спільних мислей і зусиль,
Що відмінняють дні і роки.

Де вчора ще по барханах
На заячі ходили влови, —
Сьогодні виростає дах
Нової шкільної будови.

Людський чи можна змірять хист,
Коли межі йому немає!
Глянь: наймолодше з наших міст
В степу старому виростає!

Щоб щастя для дітей здобуть,
Ми беремо з природи подать,
І де піски дрібні течуть,
Бульдозер, мов господар, ходить,

А скільки справді там дітей —
Смаглявих і біловолосих!
Яка допитливість очей!
Снага яка у ніжках босих!

Привіт кипучим берегам!
Привіт вам, юності дороги!
Як любо бачити очам
Цей екскаватор довгоногий!

Складаю теплі ці слова
Я в кучерявому Херсоні...
Висока мрія світова
В дніпровому відбилась лоні!

6. ЛІРИЧНИЙ ВІДСТУП

Я чув зозулю й солов'я, —
Це, звісно, речі старовинні...
Та нагорода в тім моя,
Що перший я почув їх нині.

Я бачив дівчину... І це,
Звичайно, теж ніяк не диво.
А тільки ж як її лице
Було освітлене красиво!

Фіалку я знайшов... Вона
Була, як і годиться, скромна, —
А в ній відбилася весна,
В роботі творчій безутомна.

Он працелюб-деревоклюй
Поважно сів на древню іву...
Іди, художнику, й малюй,
Устань, поете, і оспівуй!

7. ЛЮДИНІ, ЛЮДСЬКОСТІ

Людино, людськосте! Тобі,
Що здобула життя щасливе,
Ці води служать голубі,
Ці світлі ниви і розливи.

Братанню серць, єднанню рук,
Що даль бездонну відкриває,
Із серця трепетного звук
Як вічна слава вилітає.

Сади прекрасні світові
Радянські насадили люди, —
І наш Дніпро ріці Москві
Був братом, є — і вічно буде.

Травень 1953 р.

ЗМІСТ

ПОЕМИ І ЦИКЛИ

Слово про партію	7
Ганнуся	11
Кінь	14
Марина (<i>віршована повість</i>)	
Пролог-посвята	18
Глава перша	20
Глава друга	28
Глава третя	36
Глава четверта	46
Глава п'ята	56
Глава шоста	64
Глава сьома	71
Глава восьма	79
Глава дев'ята	90
Глава десята	101
Глава одинадцята	109
Із циклу «Золоті ворота»	123
Іван Голота і Тарас Шевченко	126
Чотири вірші	
1. Серпень з вереснем схрестили	137
2. Як слово милої, упам'ятку	138
3. Було це рано, спали пасажери	140
4. Серпень з вереснем стискають	142
Чернігівські сонети	
1. На березі хвилястої Десни	144
2. Він ще здається сонним і наївним	145
3. Тут був готель «Царград»	146
4. Час не одну годину строго вибив	147
5. В тугому комірці, з тяжким портфелем	148
6. Іще, здається, вчора тут гули	149
Три ідилії	
1. З тобою знов, сувора і ласкава	150
2. Як пахне листя!	152
3. Уранці грає романтична буря	155
Море і солов'ї	
День п'ятнадцятий	157
День двадцять другий	159
День двадцять шостий	160
День двадцять сьомий	162

День двадцять восьмий	163
День останній	164
Рибальські сонети	
I. Зимові вечори	165
II. Окуні	166
III. Лин	167
IV. Пліть	168
V. Коропи	170
VI. Перейшла дорогу	172
VII. Родіон	173
Ленінградські нариси	
1. Жайворонки	174
2. Мідний Вершник	176
3. Коні Анічкового мосту	178
4. Смертна межа	179
5. Пулковський меридіан	181
6. На могилі героя	182
7. Кіровський район	184
8. Повернення	186
Хлопчик	187
Весняні води	190
Записна книжка	218
Слово про тугу і щастя	225
Молодість	236
У молодій Польщі	
1. У Варшаві	264
2. Перед пам'ятником Міцкевичу	265
3. Пам'ятник Коперніку в Кракові	266
4. «Любовь Яровая» в Краківському театрі	267
5. У Вроцлаві	268
6. Дівчина в Закопаному	269
7. Музей Леніна в Пороніні	270
Подорож	
1. Заспів	272
2. Лист майстрам новобудов	273
3. Полтава	274
4. У степу	276
5. У плавнях	278
6. Асканія Нова	280
7. Дніпрогес	282
8. Пушкінський дім в Одесі	283
9. У колгоспі імені Будьонного	286
10. Робітниче військо	288
11. Епілог	290
Степ	
1. Учора	292
2. Сьогодні	293
3. Незабаром	294
Подорож на Закарпаття	
1. Из Львова до Ужгорода	295
2. Всі річки	299
3. Лісоруби	301
4. Друг	304

5. Хліб і сіль	306
6. У колгоспній родині	308
Над Дніпром	
1. Заспів	311
2. У Києві	313
3. Переяслав-Хмельницький	316
4. Трошки уяви	318
5. Нова Каховка	320
6. Ліричний відступ	322
7, Людині, людськості	323

Редактор *О. Жолдак*
Художник *В. Хоменко*
Художній редактор *К. Калугін*
Техн. редактор *О. Олешкевич*
Коректор *О. Словенко*

*

Максим Фадеевич РЫЛЬСКИЙ.
Произведения в 3-х томах.

Том II. Поэмы и циклы.
(На українском языке)

*

БФ 02344. Здано на виробництво 6/І — 1955 р.
Підписано до друку 5/ІІІ — 1955 р. Формат паперу 84 × 108/32.
Папер. арк. 5,125. Друк. арк. 16,81.
Обл.-вид. арк. 14,67.
Зам. 46) Тираж 8 000.

Надруковано з матриць
Київської книжково-журнальної фабрики
в 4-й поліграф. фабриці Головідаву
Міністерства культури УРСР.
пл. Калініна, 2.

МАКСИМ
РУДЬСЬКИЙ

II

10 KPI. 50 KON.